

UNIVERZITA KARLOVA
KATOLICKÁ TEOLOGICKÁ FAKULTA
Ústav dějin křesťanského umění

Ing. Bc. Josef Svoboda, Ph.D.

**Jan Nepomucký Patron smíření
(V pojetí Dr. Johanny von Herzogenbergové)**

Diplomová práce

Vedoucí práce: prof. PhDr. Vít Vlnas, Ph.D.

Konzultant: PhDr. Michal Svatoš, CSc.

Praha 2021

Prohlášení

1. Prohlašuji, že jsem předkládanou práci zpracoval samostatně a použil jen uvedené prameny a literaturu.
2. Prohlašuji, že práce nebyla využita k získání jiného titulu.
3. Souhlasím s tím, aby práce byla zpřístupněna pro studijní a výzkumné účely.

V Praze dne 12. 5. 2021

Josef Svoboda

Bibliografická citace

Svoboda Josef, *Jan Nepomucký patron smíření*: diplomová práce. Praha: Karlova univerzita, Katolická teologická fakulta, Ústav dějin křesťanského umění. Vedoucí diplomové práce: prof. PhDr. Vít Vlnas, Ph.D., konzultant: PhDr. Michal Svatoš, CSc.

Anotace

Výchozím bodem při zkoumání zapojení křesťanů z řad vysídlených Němců po druhé světové válce do procesu poválečného smíření a navázání spolupráce válkou rozdělených národů Čechů a Němců, a to na poli kulturní a vědecké spolupráce. Mezi významné počiny patřily putovní výstavy ke 250 letům od beatifikace, 250 letům od kanonizace a 600 letům od mučednické smrti svatého Jana Nepomuckého. Výstavy dokumentují působnost společností Ackermann Gemeinde a Adalbert Stifter Verein v období od roku 1947 do Sametové revoluce 1989.

Klíčová slova

Smíření Čechů a Němců, Ackermann Gemeinde, Adalbert Stifter Verein, beatifikace, kanonizace, sv. Jan Nepomucký.

Abstract

The starting point in examining the involvement of Christians among displaced Germans after The Second World War in the process of post-war reconciliation and establishing cooperation between war-divided peoples of Bohemia and Germans, in the field of cultural and scientific cooperation. Notable achievements included travelling exhibitions to mark 250 years since the beatification, 250 years since the canonization and 600 years since the martyr's death of St. John of Nepomuk. The exhibitions document the scope of Ackermann Gemeinde and Adalbert Stifter Verein from 1947 to the Velvet Revolution of 1989.

Keywords

Reconciliation, Ackermann Gemeinde, Adalbert Stifter Verein, beatification, canonization, St. John of Nepomuk.

Počet znaků (včetně mezer): 210 908

Poděkování

Rád bych poděkoval vedoucímu práce prof. PhDr. Vítu Vlnasovi, Ph.D. a konzultantovi PhDr. Michalu Svatošovi, CSc. za cenné rady, věcné připomínky a poskytnutí literatury k mé práci.

Obsah

Úvod.....	6
1. Teologická východiska pro smíření	11
2. Ackermann Gemeinde.....	14
3. Adalbert Stifter Verein.....	23
3.1. Období po Pražském jaru (1969 – 1978).....	29
3.2. Svatý Jan Nepomucký	30
3.3. 1 000 let pražského biskupství	31
3.4. Výstavy řemesel a rukodělné výroby	31
3.5. Poutní místa a poutě	32
3.6. 600 let úmrtí Karla IV.	32
4. Johana von Herzogenbergová	33
5. Jan Nepomucký - život	40
6. Jan Nepomucký 250 let od blahorečení – výstava 1971 Mnichov.....	45
6.1. Jan Nepomucký – mlčící mučedník.	45
6.2. Ke kultu Jana Nepomuckého.	47
6.3. Ztvárnění Jana Nepomuckého v barokním umění.	49
6.4. Osnovy slavností blahorečení a svatořečení Jana Nep.	51
6.5. K symbolice kostelů svatého Jana Nepomuckého.	53
6.6. Lidové uctívání svatého Jana Nepomuckého.“.....	55
6.7. Uctívání svatého Jana Nep. za hranicemi Svaté říše římské.....	56
6.8. Kázání ke cti svatého Jana Nep. v souboru barokních kázání. ...	60
7. Intermezzo k svatojánské sekvenci výstav.....	61
7.1. Karel IV. – výročí 600 let od smrti roku 1978.....	61
8. Jan Nepomucký 250 let od svatořečení – výstava 1979 Salzburg	64
9. Jan Nepomucký 600 let od smrti, výstava 1993 Mnichov – Praha	80
Závěr	94
Seznam použitých zkratk.....	100
Seznam literatury	101
Seznam příloh:	104
Přílohy.....	105

Úvod

Žádná doba není bez dramatických událostí. Ony tvoří milníky na cestě dějinami jednotlivců, rodů, národů a kontinentů. Aby nové generace porozuměly, co se v minulosti odehrálo, je vhodné si připomenout, jak naši předkové prožívali své životní příběhy, zejména ti, kteří nežili jen pro sebe. Dnes se nemůžeme plně vcítit do myšlení „vítězů“ a „poražených“ po druhé světové válce. Ale jedno měly obě strany společné: v té době se začala rodit nová Evropa, jejíž formaci vnímali lidé pod různými úhly pohledu. Vedle radosti, že válečné útrapy skončily, panovala v Evropě a v Čechách doba touhy po odplatě a potrestání skutečných i údajných viníků. Soudilo se podle prokazatelných či domnělých skutků, postojů a myšlení jednotlivců i skupin. Posuzovalo se, zda kolaborovali, nebo do jaké míry byli aktivní v odboji v Československu v letech 1938 až 1945. Právě tak panovala snaha jednotlivců a skupin o zahlazení osobní minulosti a o únik do bezpečí anonymity. Nebo jiní oportunisticky projevovali ctižádost po kariéře v nových podmínkách. To vše prolínalo bolestné hledání zmizelých. Mnohý se tehdy ptal, může vůbec existovat Bůh, který o sobě hlásá, že miluje člověka a přitom to vše dopustil? Tyto zkušenosti mají cosi společného: zlo rodí zlo, naopak dobro nastoluje dobro. Žádná lidská spravedlnost není dokonalá, neboť nezná pohnutky a okolnosti jednotlivých činů. To se stále opakuje. Jediné, co může zlo eliminovat, je vzájemné smíření. Evangelium je radostnou zvěstí, protože vyzývá k lásce k nepřátelům, jejímž plodem je právě odpuštění a smíření. V úvodu práce hledám odpověď na otázku, jaká mohou být teologická východiska pro smíření?

Příliš mnoho empirických zkušeností mluví pro skeptický postoj k eliminaci války. Druhý vatikánský koncil ve své pastorální konstituci *Gaudium et Spes* vyjádřil následující přesvědčení: „Jestliže lidé hřeší, hrozí jim nebezpečí války, a bude jim hrozit až do příchodu Kristova.“ Bezprostředně však navazuje věta: „Pokud se však lidé sjednotí v lásce, a tak překonají hřích, porazí také násilí, až se jednou naplní slova: „Ze svých mečů ukovají pluhy ze svých kopí vinařské nože. A žádný národ už na jiný nevytasí meč. Řemeslo válečníka už nebude existovat“.¹ Je možné se vydat na cestu, jejímž cílem je vítězství nad institucí války a je vůbec možná aplikovatelná praxe smíru?

¹ Srov: HOPPE, Thomas. Prevence násilí místo preventivních válek. SALVE, revue pro teologii a duchovní život a křesťanskou kulturu č. 3, ročník 15 (2005) Krystal OP, s.r.o. Husova 234/8, Praha 1. s. 111. a *Gaudium et Spes* čl. 78.

Když se po druhé světové válce setkáváme s dílem vysídlených Němců², nelze si nepovšimnout působnosti dvou institucí, Ackermann Gemeinde³ a Adalbert Stifter Verein⁴, ve kterých se vysídlení věřící Němci ze Sudet, převážně katolického vyznání, bezprostředně po druhé světové válce sdružili a působili. Historik Jaroslav Šebek ve své práci *Za boha, národ a pořádek* na toto téma uvádí: „Jednalo se o první vysídleneckou organizaci sudetských Němců v Německu, protože spojenecké orgány bezprostředně po válce jejich politická nebo spolková sdružení nepovolovaly“⁵. Oba subjekty, které vedli pater Paulus Sladek, OSA a Hans Schütz a další významné osobnosti, měly svoje kořeny v Čechách, kde zanechaly dílo své a svých předků. Při studiu podkladů na dané téma je zřejmé, že iniciátory pro vznik obou společností byli německy hovořící reprezentanti církve, akademické a vědecké obce. Kladu si otázku, proč se právě křesťané z řad vysídlených Němců sdružili v těchto institucích a za jakým cílem?

Při sledování vlastní činnosti obou subjektů vystupuje do popředí Dr. Johanna von Herzogenbergová, hlavní hybatelka většiny aktivit. Například z osobní korespondence patera Angeluse Waldstein-Wartenberga, OSB, lze dohledat, že právě ona přicházela s výzvami: „Mělo by se něco udělat.“⁶ Všichni její současníci v oboru dějin umění, zejména baroka, se setkali a dodnes setkávají s její plodnou prací. Třebaže nepůsobila na akademické půdě univerzity, podala respektu hodný výkon vědecké práce doplněný o mimořádný organizační talent. Měla charisma, kterým oslovovala a sdružovala velké osobnosti kolem své práce. Třebaže měla předpoklady pro kariéru na akademické půdě, je nutno se ptát, co ji motivovalo, že svoji celoživotní profesní dráhu spojila s těmito dvěma institucemi?

Svatojánské téma převažovalo, velké projekty obou institucí se nesly v duchu kultu svatého Jana Nepomuckého. Proč právě svatý Jan Nepomucký⁷ měl v jejich aktivitách tak významné zastoupení a podporu?

² Pojem „vysídlení“ koresponduje s textem Česko-německá deklarace o vzájemných vztazích a jejich budoucím rozvoji z 21. ledna 1997 (článek III). Předmětem této práce není hodnocení rozhodnutí a průběh naplnění závěrů Postupimské konference (1945), proto je v práci užíván jen tento jeden výraz.

³ Ackermannova obec.

⁴ Spolek Adalberta Stiftra.

⁵ ŠEBEK, Jaroslav. *Za boha, národ, pořádek*. Vydal Historický ústav AV ČR a Nakladatelství Academia, Praha 2016. s. 420.

⁶ Například korespondence u příležitosti výročí spojených s postavami Jana Nepomuckého a Karla IV. nebo se založením pražského arcibiskupství.

⁷ V práci užívám „svatý Jan Nepomucký“, neboť toto je příhodnější pro téma práce, třebaže se v odborné literatuře uvádí další pojmy například Jan z Pomuku, Johánek z Pomuku.

Svatý Jan Nepomucký je proslulý světec rodem z Čech, pravděpodobně německého původu, jehož sochy zdobí mnohé mosty po celé Evropě i v zámoří. Svatojánská úcta mezi obyvateli českého království má počátek již od momentu jeho tragické smrti (1393). Více jak 600 let ho generace Čechů a Němců ctily. Většinu kostelů a kaplí na území Čech, Rakouska a Bavorska vystavěných v barokním stavebním stylu nechaly předchozí generace vyzdobit sochou nebo obrazem svatého Jana Nepomuckého jako zemského světce. Pravda je, že po jeho životním příběhu se zrodil nový, a to mučedníka zpovědního tajemství a obyvatelé českého království šířili jeho úctu po celém křesťanském světě. Přitom kult svatého Jana Nepomuckého, vytvořený cca dvě stě let po jeho smrti v době baroka, byl a je spojený s rekatolizací v českých zemích po bitvě na Bílé hoře (1620). Dosáhl vrcholu spolu s vrcholem baroka, během kterého se uskutečnila jeho beatifikace a kanonizace. Který ze dvou příběhů „Jana z Pomuku“ převážil v pojetí obou zmíněných organizací? V čem jim bylo inspirativní „barokní“ svatojánské pojetí tohoto zemského patrona?

Český teolog Pavel Hošek⁸ ve svém díle *Na cestě k dialogu* uvádí, že dialog je *kladení vhodných otázek, jejichž prostřednictvím dotazovaný sám dochází k poznání pravdy, kterou takto nalézá latentně přítomnou v sobě. Právě v tomto smyslu se pravda rodí v dialogu, prostřednictvím vzájemného tázání a odpovídání se účastníci rozhovoru společně přibližují k pravdě*⁹. A uvádí některé základní typy dialogu ve spirituální rovině nebo v rovině prakticko-etické či dialogu formou spolupráce. Co vysídlené Němce motivovalo k navázání křesťanského obsahu dialogu, ke spolupráci mezi Čechy a Němci v tak napjaté době a jakou volili formu?

Cesta dialogu se nemá týkat jen úzkého okruhu odborníků, ale musí mít širší základnu, jinak její výsledky budou mizivé. Proto se spolupráce musela rozvíjet na lokální rovině, v otázkách komunální politiky, kultury a sociálních služeb. Lze činnost vysídlených Němců v obou institucích považovat za „best practice“ pro dnešní generaci?

V první části práce krátce uvádím teologické aspekty smíření. Pro tuto kapitolu jsem čerpal z práce Bernharda Knorna, SJ z Boston College USA: *Theologische Grundlagen der deutsch-polnischen Versöhnung* (2016), neboť teologický obsah procesu vzájemného

⁸ Pavel Hošek (*1973) je český evangelický teolog, religionista a vysokoškolský učitel.

⁹ HOŠEK, Pavel. Na cestě k dialogu. Křesťanská víra v pluralitě náboženství. Návrat domů Plzeňská 166, Praha 5. 2005, s. 148.

smiřování mezi Německem a Polskem je obsahově totožný pro vztahy mezi Němci a Čechy.

Další část práce je věnována studiu založení, poslání a působnost institucí Ackermann Gemeinde a Adalbert Stifter Verein, a v čem se odlišovaly od ostatních institucí založených vysídlenými Němci po druhé světové válce. Zdroje klíčových informací jsem našel ve sbornících vydaných těmito spolky a v některých drobných pracích vydaných po roce 1989 v ČR.

Hlavní část práce se dotýká retrospektivy svatojánských výstav ke 250 letům blahorečení, 250 letům svatořečení a 600 let od umučení svatého Jana Nepomuckého. Vycházel jsem ze sborníků k výstavám, do kterých přispěli erudovaní historici. Cílem bylo posoudit, jak tyto výstavy reflektovaly vztahy mezi Čechy a Němci a jejich spolupráci až do roku 1993.

Předmětem práce není zkoumání historie ani kultu Jana Nepomuckého. Zde odkazuji na zdroje povolaných, především na díla prof. Jaroslava Polce a prof. Víta Vlnase, z jejichž zdařilých a velmi poutavě sepsaných prací jsem čerpal. Jejich díla byla vydána v druhé polovině dvacátého století a reagují na dobové otazníky.

V této práci jsem chtěl také zdánlivým odbočením věnovat pozornost výstavám k 600 letům smrti Karla IV., uskutečněných v roce 1978, iniciovaných v obou státech, Dr. Johannou von Herzogenbergovou. Srovnával jsem dopad „karlovských“ a „svatojánských“ výstav na vzájemnou spolupráci vědeckých obcí v ČSSR a Německu. V případě „karlovské“ výstavy v Praze jsem hledal kontakty na pamětníky. Žijící pamětníky na německé straně jsem nedohledal.

Se jménem Dr. Johannou von Herzogenbergové je spojena plodná publikační činnost a další putovní výstavy, které získaly uznání pro Adalbert Stifter Verein a také Ackermann Gemeinde. Všechny její práce, ač vznikly v Německu, odkazovaly na její upřímný vztah ke katolictví, baroku a k českým zemím. Zmínku o této činnosti příkládám do přílohy coby dokreslení její celkové aktivity.

Dodávám, že v této práci nesleduji politický proces smiřování mezi Čechy a Němci, jehož formálním završením je Česko-německá deklarace o vzájemných vztazích a jejich

budoucím vývoji z 21. ledna 1997. Tím se zabývají politologové a právníci, ale soustředí se na přínos uvedených organizací v této oblasti.

Pro práci jsem využil zdroje z české a německé strany a interpretuji je v intencích, jak byly sepsány, aniž bych k jednotlivostem zaujímal osobní stanovisko.

Při shromažďování podkladů pro tuto práci se ukázalo, jak významnou a klíčovou roli pro volbu záštity svatého Jana Nepomuckého v procesu smíření sehrála právě Dr. Johanna von Herzogenbergová. Obdobně tomu bylo při vydání sborníku k 1000 letům od založení pražského biskupství *Bohemia Sacra* (1974) nebo při vytvoření výstavy k 600 let od smrti Karla IV. (1978). O jejím nasazení pro smíření podávají svědectví nejen prameny a literatura užitá pro tuto práci, ale rovněž osobní vzpomínky bývalých spolupracovníků na Dr. Johannu von Herzogenbergovou mezi Čechy a Němci, se kterými jsem komunikoval při tvorbě této práce. Proto název diplomové práce je doplněn o podtitul „V pojetí Dr. Johanny von Herzogenbergové“. Tím chci vzdát hold za sebe a její spolupracovníky této mimořádné osobnosti, a to shodou okolností v roce 2021, kdy uplyne sto let od jejího narození.

Třebaže obsahy výstav k výročí smrti Karla IV. bezprostředně nesouvisí s tématem práce, přesto mají své místo v mozaice vývoje spolupráce na poli smíření Čechů a Němců po druhé světové válce. Při sepisování práce se podařilo získat zpětný pohled dvou žijících spoluautorů výstavy o Karlu IV. v Praze. Mám za to, že je vhodné tyto svým obsahem originální vzpomínky zachovat v písemné podobě, proto jsou uvedeny v příloze této práce, a to včetně popisu výstavy jak v Norimberku, tak v Praze.

Všechny historické údaje jsou převzaty z pramenů a literatury, které jsou uvedené v této práci, tím se poukazuje na dobové pojetí témat, která jsou v ní zmíněna. Posouzení jejich přesnosti není předmětem této práce, a ani mu tato úloha nepřísluší.

1. Teologická východiska pro smíření

Jeden z prvních veřejně deklarovaných postojů, kterým Němci za sebe uznali vinu a z toho plynoucí potřebu smíření, bylo kázání berlínského biskupa Julia kardinála Döpfnera na svátek svaté Hedviky 16. října 1960. Tehdy nešlo jen o apel k odpuštění ani o politický postoj církve. Šlo o výzvu k dlouhotrvajícímu nasazení v kontaktech mezi Východem a Západem, stejně jako o konkrétní podporu pracovního nasazení pro mír. Jednalo se o vzájemný proces, během kterého se setkávali Němci s Poláky, Čechy a dalšími národy z Východu, a společně diskutovali sporné otázky, a tím začali pomalu léčit historické rány. Jako první do tohoto procesu smíření vstoupily v roce 1947 organizace vysídlených Němců „Ackermann Gemeinde a Adalbert Stifter Verein“, a to bezprostředně po druhé světové válce.

Je idea smíření odpovídajícím způsobem zakořeněná v Písmu a křesťanské víře? V biblických knihách se velmi zřídka vyskytují slova, která by vyjadřovala smíření, ale fenomén smíření lze nalézat často. Smíření je teologický pojem – teologická idea (u)smíření a její emocionální dimenze v náboženství jsou příspěvky do společenského diskurzu a jsou v symbióze s politickým zájmem o společenské smířování. Kde je řeč o smíření, může jít o rozlišná mínění, a to od politického porozumění, přes „dopracování“ dějin až po v Bohu zakotvená mírová jednání. Již samotné pojmy pro smíření v různých jazycích mají rozdílné konotace. „Reconciliatio“ (v latině smíření) nebo smír v češtině mají etymologický kořen, který představuje znovuvytvoření společenství. To je ústřední ideový základ obsahu skutku smíření, v důsledku nenávisti zničené společenství znovu-obnovovat, přitom se pokoušet o překonávání hněvu, nenávisti, předsudků nebo pocitu křivdy, aby se tím dosáhlo všeobjímajícího míru. Německé slovo „Versöhnung“¹⁰ je etymologicky příbuzné se slovem „Sühne“¹¹. Tento teologicky důležitý, ale sporný koncept trestu / pokání má co do činění s tím, že Bůh na základě rituálu nebo lidského obrácení, ale především z milosti, umožňuje obnovení společenství s člověkem. V němčině má slovo „Sühne“ především právní význam a označuje nápravu. Obojí jak milost, tak odškodnění jsou součástí procesu smíření. Vždyť Druhý vatikánský koncil nahradil původní označení svátosti pokání za svátost smíření. Jen smířem se tvoří mír. Jde o příslib Boha o naplnění eschatologického království míru, jak zaznívá ve

¹⁰ (u)smíření.

¹¹ pokání, trest.

starozákonních ozdravných proroctvích, v Ježíšově požadavku mírumilovnosti v Horském kázání, a v neposlední řadě v samotné zanechání míru vzkříšeného Krista učedníkům a jejich následovníkům. To dává základ k pavlovskému výroku, že Boží království spočívá „ve spravedlnosti, pokoji a radosti, jaké dává Duch svatý“ (Řím 14.17).

Komponenty procesu smíření:

1. Lítost a odpuštění. Stále znovu je člověk zván k odpuštění na biblických základech, především prosbách v Otčenáši, jde o potřebu obrácení, sebekritiky a vědomí osobní nehodnosti.
2. Společné upamatování se. Nejde o setrvávání na jednom stanovisku, nýbrž o prosbu o pochopení artikulace pohledu a totéž vysloveného jiným.
3. Mír, právo, důvěra a řád. Jestliže tyto hodnoty vládnu mezi národy, může se dosáhnout usmíření.
4. Společně jednat. Neboť jen v tom se osvědčuje uskutečňování smíření.
5. Vděčnost. Vyjadřuje se například při společných oslavách, které podporují mír a společenství.

Teologie smíření:

1. Smíření s Bohem. V listu Římanům (5, 1-10) o ospravedlnění na základě víry, která dává záruku spásy. Jestliže jsme my, Boží nepřátelé, byli s Bohem smíření smrtí jeho Syna, tím spíše nás smířené zachrání jeho život. Je-li člověk smířený s Bohem, může doufat, že je zachráněn. V 2. Listu Korintským (2Kor 5,18-21) píše Pavel o jemu důvěrně známém slovu „Smíření“. „Toto všecko je z Boha, který nás smířil sám se sebou skrze Krista a pověřil nás, abychom sloužili tomuto smíření.“ Dát se smířit s Bohem pokáním a obrácením láskou k nepřátelům, to je eschatologická naděje.
2. Jednání Boha. Smíření s Bohem podle Pavla vychází z Boha. Ale jak působí Bůh v mezilidském smířování? Souvislost Boží pomoci při lidském smíření je vžitá. Kristus je knížetem pokoje a jen moc Kristova může působit na usmířovatele, Bůh skrze Krista může lidem a národům ukázat řešení do budoucna, jestliže prokazují dobrou vůli. Zázrak smíření může znovu přivádět k Bohu, pak lidé jednají na základě darované milosti smíření s Bohem a mezi sebou. Velkým impulsem byly encykliky a mírové iniciativy papežů Jana XXIII. a Pavla VI.

3. Obrácení. Návrat ke smíření s Bohem provází náboženské a morální obrácení. Chceme-li úpěnlivě prosit našeho Pána a Smiřovatele, aby nám dal milost obrácení a odpustil nám, pak se musíme trvale podílet na smiřování mezi lidmi a národy. Východiskem může být například text (Mt 5, 23n): „Přinášíš-li tedy svůj dar na oltář a tam se rozpomeneš, že tvůj bratr má něco proti tobě, nech svůj dar před oltářem a jdi se nejprve smířit se svým bratrem, potom teprve přijď a přines svůj dar“.
4. Pravda a spravedlnost. Milost odpuštění a smíření neukončuje oprávněné požadavky, zejména obětí, na možnost řádného postupu konání odpuštění, kdy právo a smíření stojí jako tvůrčí princip nového řádu. Smíření je duchovní, mezilidský a politický proces, při kterém stojí různé roviny v konfliktu. Ve víře ve smíření s Bohem platí, že nejsou viny, při odpuštění a zpracování traumat či pocitu křivdy individuálního jednání lidského subjektu pojímány kolektivně, jejich řešení je třeba veřejně formulovat. Pro právní zajištění míru je smíření ve společnosti důležitým předpokladem a jeho základem jsou osobní setkání.
5. Na zemi se nedosáhne dokonalého smíření. Křesťanská naděje na eschatologickou dokonalost světa je založena na víře, že soud, který zahrne do té doby nesmířené, si váží lidské svobody. Takto pojatá víra může být v současnosti motivací k odpovědnému jednání a přenechává tváří v tvář pozemské nedokonalosti poslední zdokonalení Bohu.
6. Role církve. Politická úloha církve není formulovat jednotlivé texty smíření ve společnosti, spíše je to teologická role církve při smiřování, a to ve vztahu k Bohu, a z toho plynoucích důsledků v mezilidských vztazích.¹²

¹² Srov: KNORN, Bernhard, SJ. Theologische Grundlagen der deutsch-polnischen Versöhnung. Studia Teologiczno-Historyczne. Slaska Opolskiego 36. Nr. 1. 2016.

2. Ackermann Gemeinde

Ackermann Gemeinde¹³ bylo založeno roku 1946. Co tomu předcházelo? Jistě to byly závěry Postupimské dohody tří vojenských vítězných velmocí USA, Velké Británie a Sovětského svazu v létě 1945. Představitelé těchto zemí ujednali souhlasné stanovisko k spořádanému a humánnímu vystěhování Němců z jejich rodných území v Československu, tedy historických zemí Čech, Moravy a moravského Slezska z tzv. Sudetských území.¹⁴ Bylo to také přání československého prezidenta Dr. Edvarda Beneše.

Přes nechuť Britů a Američanů odletěl Dr. Beneš do Moskvy a 12. prosince 1943 jednal s Molotovem a Vorošilovem a dalšími představiteli Sovětského svazu. Také přijal delegaci svých krajanů vedenou komunisty v exilu a předsedou KSČ Klementem Gottwaldem a Zdeňkem Nejedlým. Při jednání byla odsouzena Mnichovská dohoda z roku 1938. V otázce odsunu Němců Dr. Beneš uvedl, že si přeje co nejpočetnější odsun – nejméně dva miliony osob, to znamená, že v Československu zůstane asi 800 000 Němců.¹⁵

Rozhodující slovo měli již v roce 1945 komunisté, vedeni Klementem Gottwaldem. Přijeli do Košic v dubnu 1945 s jasnou představou o dalším politickém směřování v obnoveném Československu s mocným Sovětským svazem za zády. V Košicích se obě strany, členové exilu v Londýně a Moskvě setkaly, a vydaly na zasedání vlády 5. 4. 1945 tzv. Košický vládní program. Článek č. VIII Košického vládního programu, poznamenaný ovzduším konce války, předpokládal vysídlení německé a maďarské menšiny a repatriaci Čechů a Slováků ze zahraničí. Zpočátku docházelo k divokým

¹³ Ackermannova obec.

¹⁴ Postupimská Konference se konala v německé Postupimi (nedaleko Berlína) od 17. července do 2. srpna 1945. Účastnila se jí tzv. „Velká trojka“: Josef Stalin za Sovětský svaz, Harry Truman za Spojené státy a Winston Churchill za Spojené království (který byl ovšem v průběhu konference po prohraných domácích volbách nahrazen Clementem Attleem). Předmětem konference byla poválečná správa Německa, které o devět týdnů dříve kapitulovalo, uspořádání a rekonstrukce válkou poničené Evropy. Článek XIII Postupimské dohody je nadepsán: SPOŘÁDANÝ ODSUN NĚMECKÉHO OBYVATELSTVA a obsahuje: Konference dospěla k této dohodě o odsunu Němců z Polska, Československa a Maďarska: Tři vlády prozkoumaly tuto otázku po všech stránkách a uznaly, že německé obyvatelstvo nebo jeho složky, které zůstávají v Polsku, Československu a v Maďarsku, bude třeba odsunout do Německa. Jsou zajedno v tom, že jakýkoli odsun musí být prováděn spořádaně a lidsky...

¹⁵ Srov: MARES, Antoine. Edvard Beneš, drama mezi Hitlerem a Stalinem. Edice Ecce Homo, svazek 25. Nakladatelství Argo, Miličova 13, Praha, 2016. s.245–250.

odsunům, jež se na jižní Moravě a v severních Čechách vyznačovaly mnoha násilnostmi. Proces byl přerušen, protože Američané a Britové odmítli přijímat další Němce z východu do svých okupačních zón. Dále bylo možné je stěhovat jen do sovětské zóny Německa a do Rakouska. Na Postupimské konferenci v červenci – srpnu 1945, byl princip vysídlení schválen, ale odsuny měly nadále pokračovat „humánněji“. V první fázi a „dobrovolných“ odchodech (asi 800 000 osob) se odhaduje, že k 28. říjnu 1946 organizovaný odsun postihl 2 170 000 osob (1 420 000 do americké zóny a 750 000 do zóny sovětské). V Československu tehdy zbývalo přibližně 250 000 Němců.¹⁶

Pohled na evropské ruiny na druhé straně zavdával dobré impulsy k zamyšlení, jakou cestou půjde Evropa dál. Všeobecné přesvědčení a naděje Evropanů, že co se rozpadlo a bylo zničeno, musí být konečně spojeno, nahlodávala nejistota z chování velmocí a současně působil velký vliv nacionalistických politiků a spory nad skutečnými záměry obou nejistých a důvěru rozhodně nevzbuzujících premis. Přes všechny nesnáze se Evropané po nekonečných debatách, diskusích a sporech přece jenom vydali na historickou cestu svého sjednocení. O jednotném přístupu k němu nemohla být řeč, variant bylo několik. V drtivé většině z dílny různých politických stran i nezávislých občanských aktivit, které vycházely z představy, že na troskách evropských národních států je možné a vhodné budovat novou budoucnost.¹⁷

- Evropané se shodovali v přání hledat a nalézt nové sebevědomí. Mnozí tušili, že dosavadní desítky let trvající nacionalistické poblouznění je možná základní příčinou těžkostí a rozhodně neslibuje ideální řešení, tušili, že cílem by měla být demokraticky koncipovaná Evropa.
- Přáli si zajistit bezpečnost a mír, jenže shodnout se na způsobech řešení bylo ještě těžší než v prvním případě. I zde byl nejčastějším viníkem nesnází národní stát, věřilo se, že sjednocená Evropa může být v této záležitosti mnohem úspěšnější, a také se od ní čekalo, že bude garancí a obranou před komunismem.
- Evropané doslova toužili po svobodě a mobilitě, kterou jim téměř znemožnila válka a ani národní stát příliš mnoho možností nenabízel. Nový život si neuměli představit bez nerušeného a svobodného pohybu osob, informací, názorů a zboží.

¹⁶ Srov: MARES, Antoine. Edvard Beneš, drama mezi Hitlerem a Stalinem. Edice Ecce Homo, svazek 25. Nakladatelství Argo, Miličova 13, Praha, 2016. str. 270.

¹⁷ Srov: VEBER, Václav. Dějiny sjednocené Evropy od antických počátků do současnosti. Nakladatelství Lidové noviny, Praha, 2004. s. 177–178.

- Zvláště, když bylo těžko a žilo se se značným vypětím, bylo příjemné a snadné snít o brzkém hospodářském blahobytu. Se sjednocováním byla téměř automaticky spojována představa vysoké hospodářské stability a prosperity zároveň. Společný trh měl zefektivnit ekonomické chování a otevřít obchodu nebývalé perspektivy.
- Evropské státy dominovaly ve světové politice do roku 1914 zcela bezkonkurenčně, pak se začaly navzájem decimovat. Bylo příjemné věřit, že skoro obratem, následkem sjednocení, se může vrátit alespoň část moci, kterou Evropané pozbyli.¹⁸

V důsledku radikálních změn podmínek, v nichž se země Evropy po druhé světové válce nacházely, se rodila vůle k evropskému sjednocování s vizí kolektivní bezpečnosti v Evropě. Ale Evropa byla v troskách, válečná destrukce se projevila prakticky ve všech zemích. Byli tu vítězové i poražení, kteří nemohli doufat, že by se bez vnější pomoci sami nějak vzpamatovali, či dokonce přežili. Evropa již nebyla centrem světové moci; rovnováhu od této chvíle určovaly mimoevropské Spojené státy a poloevropský Sovětský svaz. Američané a Rusové se setkali na Labi a toto setkání symbolicky navozovalo naději na „koncepti jednotné“ Evropy. Tady nešlo již o úpadek, tak jako mezi dvěma válkami, ale o zhroucení. Myšlenka nové Evropy se objevila jako jediný prostředek umožňující evropským zemím dosáhnout vlastní obnovy a udržet mezi sebou mírové vztahy.¹⁹

V západních zónách Německa, jež díky účasti na Marshallově plánu nastoupily cestu k ekonomické obnově válkou totálně zničené země, byly položeny základy západního politického demokratického modelu. Stranický systém, který se začal vytvářet, byl v rozložení sil obdobný jiným západoevropským zemím. Pravici představovala Křesťansko-demokratická unie (CDU; v Bavorsku fungovala samostatná odnož, Křesťansko-sociální unie – CSU) a levici sociální demokracie (SPD) a liberální střed Svobodní demokraté (FDP).²⁰

V tomto politickém prostředí se rodila myšlenka o založení sdružení, které bude pracovat pro novou naději a budoucnost. Duchovním otcem budoucího Ackermann

¹⁸ Srov: VEBER, Václav. Dějiny sjednocené Evropy od antických počátků do současnosti. Nakladatelství Lidové noviny, Praha, 2004, s. 179-180.

¹⁹ GERBERT, Pierre. Budování Evropy, Univerzita Karlova, Nakladatelství Karolinum, Praha, 2004, s. 41.

²⁰ Srov: CUHRA, Jaroslav a kol. České země v evropských dějinách. Paseka, Praha-Litomyšl 2006, s. 177.

Gemeinde byl pater Dr. Paulus Sládek, OSA²¹. V oktávu Zjevení Páně v neděli 13. ledna 1946 přednesl spolu s druhý ze studentského spolku Staffelstein²², který se zrodil ještě před válkou v Čechách, v mnichovském kostele modlitbu za usmíření. Té předcházela promluva o významu smíření pro uzdravení vztahů jako jediné alternativy pro budoucnost. Modlitbou se účastníci bohoslužby, muži a ženy, zasvětili k aktivní pomoci vysídleným Němcům. Vznikající organizace měla za cíl poskytovat jim radu, útěchu a pomoc, aby se jim vytvořily nezbytné podmínky k novému nadechnutí a tím dokázali v sobě nalézt sílu postarat se sami o sebe. Základním principem byla subsidiarita,²³ tedy pomoc ke svépomoci. Organizačně to znamenalo, že se aktivní náboženské společenství vysídlenců rozdělilo do skupin v počtu 3-4 osoby (muži a ženy). „Přidělili“ si farnosti, ve kterých začali působit při vyhledávání a nabízení pomoci lidem, kteří ztratili svoji vlast, své blízké, cítili se být vykořeneční, byli bez majetku, nebyli vítáni mezi domorodými obyvateli a nebyli sto se orientovat v nových poválečných podmínkách. Šlo o laický apoštolát v křesťanském společenství vysídlenců.²⁴ Během prvního nasazení se hledal název pro toto aktivní společenství, aby neevokoval reminiscenci na organizace mladých katolíků v předchozí době, kdy vládly napjaté vztahy i mezi katolíky v Sudetech. Jako první se nabízel návrh patera Pauluse Sladka, OSA: Bratrstvo Marie Těšitelky. Nebylo přijato, aby název nebránil k zapojení křesťanů všech konfesí.

V prosinci 1946 se zvolilo označení Ackermann Gemeinde (dále „AG“). AG si své jméno vybralo podle první novoněmecké poezie s názvem *Der Ackermann aus Böhmen* od Jana ze Žatce (kolem roku 1400). Obsahem této poezie je dialog člověka se smrtí, a to

²¹ Narodil se 1908 jako Fritz Sladek. Studoval na gymnáziu v České Lípě, na kterém vyučovali augustiniáni z tamního kláštera. Angažoval se ve spolku *Staffelstein* (spolu s dalším pozdějším augustiniánem, P. Augustinem Schubertem). V roce 1923 vstoupil do augustiniánského řádu v konventu v Praze na Malé Straně. Zde přijal řeholní jméno *Paulus* (Pavel). V roce 1931 přijal kněžské svěcení a nějaký čas působil v českolipském klášteře. Poté přešel do Prahy, žil v konventu na Malé Straně, a věnoval se pastoraci vysokoškoláků. Byl kazatelem pro německojazyčné studenty. Po roce 1945 odešel do Německa. O rok později se angažoval při vzniku hnutí Ackermann Gemeinde. Zbytek života prožil v Německu. V roce 1990 se účastnil znovuoobnovení malostranského augustiniánského kláštera při kostele sv. Tomáše a pronesl při této příležitosti české kázání. Žil v klášteře ve Zwieselu, kde v roce 2002 zemřel a byl pohřben.

²² Spolek *Staffelstein* byl intelektuálním i společenským centrem, jeho zakladateli byli gymnaziální profesor Alferd Grimm (1895-1964) a kněz – později laicizovaný - Eduard Winter (1896-1982). Jeho cílem byla výchova mládeže k mravní čistotě. Spolek se vymykal přímému vlivu církevní hierarchie, uznával církevní autority a v jeho vedení byli zastoupeni laici. Členové spolku se pokládali za prototyp duchovní elity inspirované příklady svatých. Usilovali o aktivní a opravdově žité křesťanství. Během války členové spolku usilovali o politickou a kulturní sounáležitost s Německou říší a podporovali, aby některé části náboženských rituálů se odehrávaly v národním (německém) jazyce. Srov: ŠEBEK, Jaroslav. *Za národ, boha, pořádek. Historický ústav AV ČR a Nakladatelství Academia, Praha 2016.*

²³ Obsah pojmu subsidiarita prvně popsal papež Pius XI v roce 1931 v encyklice *Quadragesimo anno* v článku 79: „To, co mohou jednotlivci provést z vlastní iniciativy a vlastním přičiněním, to se jim nemá brát z rukou a přenášet na společnost. Stejně je tak proti spravedlnosti, když se převádí na větší a vyšší společenství to, co mohou vykonat a dobře provést společenství menší a nižší. To má totiž pak za následek těžké poškození a rozvrat sociálního řádu.“

²⁴ „Má-li se lidská společnost uzdravit, je možná jen jediná léčba: návrat ke křesťanskému životu a ke křesťanským zásadám“ Pius XI., *Quadragesimo anno*, čl. 129.

o životě a smrti, o smyslu života, o bolesti a lidském utrpení. Je to filozofický rozhovor mezi člověkem (oráčem) a personifikovanou smrtí, ve kterém můžeme vnímat paralelu k starozákonní knize Job. Rolník během dialogu se smrtí nabyt poznání, že utrpení, smrt ženy a dítěte, to vše patří do velkého Božího řádu. A proto se může smířit se svým osudem a Bohem. Tato poezie je literární dokument se staletými kořeny a obsahuje tvůrčí sílu německé kultury v českých zemích, je symbolem hledání smyslu života založeného na křesťanské víře a naději. V proklamaci zakladatelé vysvětlují proč „Ackermann“? „Ackermann“ se dnes stal pro nás symbolem. Ztratil-li on své nejbližší, ženu, matku a své děti, pak zakoušíme podobný osud. Ztratili jsme vlast – matku našich předků. Kdo ale porozumí řeči Boží? Nezapomeneme, že obtíže a utrpení, neštěstí a ztráta – obdobně jako smrt – jsou dopouštěny v souladu s Božím plánem. Spojíme-li se v družnosti a pozitivním myšlení v AG, pak nalezneme cestu do budoucna, na které přenecháme soud o smrti a zatracení Bohu. Ústředním požadavkem bylo vykročit na nové půdě v síle křesťanské víry. Uprostřed chaosu vytvořit ostrovy společenství pro integraci v nové vlasti a obnovu společenského života. Nebylo možné se uzavírat do neplodných vzpomínek na minulost. Proto chtěli členové AG vynaložit všechny své síly na výstavbu nové domoviny. Nešlo jen o vyhledávání bratří a sester, které potkal stejný osud, ale o budování katolického společenství v zemi, která je přijala, a v ní se pokusit vytvořit zemi zaslíbenou.²⁵ Šlo o postoj, jehož obsahem je pomoc a nový program pro společenství v odlišných podmínkách od těch, které natrvalo zůstaly v bývalé vlasti.

Jádro AG tvořili muži a ženy, kteří se znali asi od roku 1920, a to díky své angažovanosti v katolickém sdružení v Československu. Jejich představiteli byli pater Paulus Sladek, OSA a Hans Schütz. Pater Paulus byl duchovním rádcem katolického Vzdělávacího studentského spolku Staffelstein, který sdružoval katolické studenty, a to jak gymnázií, tak vysokých škol. Akademické obci se také věnoval charismatický předseda spolku a později laicizovaný kněz profesor Eduard Winter (1896-1982, předseda 1920-1938). Členové spolku Staffelstein se hlásili ke kulturnímu „němectví“, římskokatolické víře a usilovali o symbiózu duchovní a kulturní svébytnosti Němců již za První republiky.

²⁵ Srov: WALDSTEIN, Angelus. Sechzig Jahre Gründung der Ackermann-Gemeinde, Schriftreihe der Ackermann-Gemeinde, Heft 38, München 2007, s. 15-17.

Druhou významnou skupinou byli členové křesťanských odborů, jejichž vůdčí osobností v Československu byl Hans Schütz²⁶. Před válkou sdružovaly v Československu 48 tisíc členů. Křesťanské odbory byly založeny na principu nadpartijním a nadkonfesním, přesto jejich členové byli z 98% katolíci. Odbory od svého založení byly provázány s Leo-společností²⁷ a s Křesťansko-sociální stranou lidovou v Německu. AG postupně navázalo spolupráci s křesťanskými odbory nejen v poválečném Německu, ale v celé Evropě.

Třetí početnou skupinu tvořili členové katolického „Kolpingova díla“. Byli to aktivní „neakademici“ s křesťanským zaměřením v duchu encykliky Pia XI. Quadragesimo anno (1931). Pro ně již před válkou Hans Schütz organizoval vzdělávací „týdny mladých“, které označoval za permanentní lidovou vysokou školu. V této praxi pokračoval i v poválečném Německu.

Vysídlení a ztráta vlasti vyvolaly potřebu vybudovat nový svět bez nacionalistických ideologií. Otcové a matky AG pochopili, že nelze sedět „na spakovaných kufrech“, a proto se chtěli angažovat. Usilovali, aby praktická politika obsahovala křesťanský obraz člověka. Věděli, že bez politického zapojení by nebyla naděje na očekávané zlepšení. AG se rozhodlo převzít za všechny rozptýlené vysídlence odpovědnost a započala se hledat přijatelná politická podpora pro jejich zapojení do společnosti nově budovaného státu. Jako partnera si zvolilo bavorský katolicismus pod patronací CSU. Mnozí členové AG tvořili členskou základnu CSU na okresní a krajské úrovni.

AG sledovalo především mimostranické cíle pro řešení nuzných situací, a to zapojením do práce charity, péče o sociálně slabé, nemocné a mládež. Nešlo jen o duchovní doprovázení osob v nouzi a nemoci, ale i o praktickou hmotnou pomoc.

AG si nikdy nekladlo za cíl být masovou organizací, spíše chtělo prosazovat a mobilizovat kvalitu všech mravních sil a nabízet radu, pomoc a útěchu. Vedle sociální podpory se AG angažovalo na poli kultury. Členové AG postupně získávali klíčové pozice ve společnosti a mohli účinně pomáhat potřebným. Členové nesledovali osobní zisk, ale nezištně nabízeli výchovné a vzdělávací práce, podporu sil pro svépomoc

²⁶ Hans Schütz (1901-1982) byl československý politik německé národnosti a meziválečný poslanec Národního shromáždění za Německou křesťansko-sociální stranu lidovou, později SdP. Po válce byl politikem bavorské CSU a ministrem práce a sociální péče Bavorska. Spoluzakládal AG a do roku 1970 byl jeho celoněmeckým předsedou.

²⁷ Katolické sdružení pro podporu vědeckého výzkumu a žurnalistiky a pro zachování křesťanských principů ve všech oblastech poznání, založeno na druhém katolickém dni 28. 1. 1892 nese pojmenování po papeži Lvovi XIII.

(subsidiaritu) a odmítání hněvu a pomsty, neboť „kdo volá po pomstě, vzdal se víry v právo“.

AG nebyl a není spolek, ale sdružení aktivních a svým způsobem vlivných lidí s křesťanským zaměřením. Každý musel na sebe vzít nějakou úlohu. A představenstvo AG každému dodalo potřebné podklady, nabídlo školení či praktické rady. Až když člověk převzal nějakou úlohu v AG, stal se jeho plnohodnotným členem. Tím se zrodila mnohostranná koordinovaná práce celého AG rozprostřená po celém Německu. Byla členěna na akční skupiny, které měly specifické zaměření na následující oblasti:

- vlastní organizace
- kultura a výchova (lidové vzdělávání)
- veřejný život (politika)
- svépomoc a obydlí (byty)
- sociálně charitativní práce
- duchovní péče.²⁸

Vedoucí referátů měli pro svoji práci po ruce pomocníky jak z domorodé katolické mládeže, tak i z rodin vysídlenců v Německu. Jednotlivé skupiny byly koordinovány, aby pomoc byla poskytována kontinuálně. Rovněž práce referátů vyžadovala koordinaci, a to s úkolem jednou měsíčně:

- získat návštěvou jednotlivé faráře
- konat mše, poutě a duchovní večery pro vysídlence
- organizovat jednání mezi jednotlivými domorodými katolickými skupinami
- sestavit soupis činných katolíků mezi vysídlenci nebo skupin apoštolátu v jednotlivých obcích a nábor pro exercicie
- šířit náboženskou literaturu a letáky.

V politické rovině sehrála velkou roli „Eichstatter Deklaration“. Na podzim roku 1949 byli z iniciativy Patera Pauluse, OSA pozváni do Eichstättu politici, vědci všech generací

²⁸ Srov: WALDSTEIN, Angelus. Sechzig Jahre Gründung der Ackermann-Gemeinde, Schriftreihe der Ackermann-Gemeinde, Heft 38, München 2007, s. 26.

z různých táborů, aby přijali odpovědnost za společnost a zabývali se další budoucností po katastrofě válečných let. Deklarace přijatá účastníky obsahovala tyto hlavní myšlenky:

- odmítnutí sovětského imperialismu a každého totalitarismu
- odmítnutí kolektivní viny a pomsty
- odmítnutí západoevropské úvahy o nacionálním státu a o každém násilí vyvolaném národním sjednocením ve Střední Evropě
- uznání významu německo-slovanského sousedství jako charakteru pro každé evropské zřízení
- přihlášení se k všeobecně platnému a nedělitelnému právu a svobodě
- přihlášení se k uznání a znovunastolení domovského práva—tím se rozumí návrat do vlasti
- přihlášení se ke kořenům v geografických oblastech v Čechách, na Moravě, ve Slezsku a v Karpatech, právě tak společný osud národů v Podunají
- přihlášení se k federativně sjednocené Evropě a k jejímu křesťansko—humanistickému znovuzrození.²⁹

Dalším impulsem pro rozvoj působnosti AG byl rok 1951, kdy okruh sudetoněmeckých vysokoškoláků v časopise „*Der Neue Ackermann*“, který redigoval Leonard Reinisch, vydal článek „*Eine verlorene Generation*“³⁰ v jehož textu se píše: „Především požadujeme dvě věci, a to hovořit, když to odvaha vyžaduje a mlčet, když jde o myšlenkový návrat zpět. Ale dvě věci nechceme, a to dělat povyk k obhajování pošetilých a špatných myšlenek a zůstat němými, abychom nikde nenarazili. Jako nový Ackermann chceme dále nést křesťanskou tradici Ackermanna (Oráče) z Čech. Tuto tradici vidíme v přijetí kříže a pluhu, kterými chceme s nadějí sloužit vlasti. Kříž je nám znamením statečného a žitého křesťanství, které mocně utváří veřejný život. A pluh je znamením tvrdé, obtížné a trpělivé práce a námahy.“

Když vysídlení začali novou existenci, ještě neplatil zákon o finančním odškodnění, ale na evropské rovině se rodila Montánní unie uhlí a oceli, v Československu uchopili moc komunisté a demokraticky smýšlející Češi utíkali do Západního Německa. A ještě mnoho měst leželo v troskách.

²⁹ Srov: WALDSTEIN, Angelus. Sechzig Jahre Gründung der Ackermann-Gemeinde, Schriftreihe der Ackermann-Gemeinde, Heft 38, München 2007, s. 28-29.

³⁰ Ztracená generace.

Na mnoha fórech se pochopitelně otevřela debata: „Návrat do ztracené vlasti?“ Do diskuse se zapojila řada významných osobností se vztahem k Československu z řad historiků, politiků, teologů, sociologů i emigrantů po roce 1948. Mnozí doufali v návrat, především českoslovenští emigranti z roku 1948.³¹ Postupně nabyli poznání, že návrat zpět zůstane jen planou iluzí.

Trvalou součástí činnosti AG byla permanentní lidová vysoká škola a také práce v oblasti kultury. V roce 1972 byl zřízen institut Bohemicum jako vzdělávací institut AG. Spojoval pracovní kroužky „Historikové“, „Kultura“ a „Výchova a vzdělání“. Cílem institutu byla aktivace a zajištění kulturní práce AG se zaměřením na kulturní dědictví, církevně náboženské otázky a politické uvažování, a to i na poli kultury a historie českých zemí a na téma česko-německého sousedství. Pro každý rok bylo vyhlášeno společné téma jako například: „200 let brněnského biskupství“ v roce 1977, „Čechy a Morava – přínos evropské kultuře“ v roce 1979, a podobně. Institut začal vydávat řadu malých svazků se zaměřením na česko-německé vztahy na bázi křesťanství a podílel se na organizování seminářů na obdobná témata.

AG bylo postupně vnímáno jako „katolický úřad exilu“, jehož prostřednictvím dostali emigranti možnost se začlenit do křesťansky smýšlející skupiny v Německu. Jako příklad lze uvést projekt „Léto v Rohru“. Šlo o aktivní dovolenou v klášterním komplexu s duchovním a kulturním programem. Těmto setkáním dával charisma řád benediktinů původem z Břevnova a Broumova, především opat Anastáz Jan Opasek, OSB. Nábožensky a kulturně vzdělávacích seminářů se účastnili snad všichni prominentní emigranti z Československa žijící v Německu a Rakousku, a to nezávisle na konfesi.

V současnosti se AG může pochlubit aktivitou mladých, jde o členy, kteří se narodili po válce. Dnes přebírají štafetu po svých předcích a zapojují se do činnosti AG svým vlastním programem s názvem „Junge Aktion“. To je svědectví, že se AG proměňuje spolu s rozvojem společnosti, a přitom uchovává duchovní odkaz svých zakladatelů.

³¹ Viz v pozůstalosti ThDr. Alexandra Heidlera tištěné modlitby za exulanty, které byly vydány Křesťanskou akademií – Accademia Christiana, Azione Cattolica Cecoslovacca, Roma jako „dar katolické inteligence našemu exilu a domovu“.

3. Adalbert Stifter Verein

U příležitosti padesátého výročí založení Adalbert Stifter Verein (dále jen ASV) byl vydán sborník *50 Jahre Adalbert Stifter Verein 1947–1997*. První příspěvek k založení Spolku Adalberta Stiftera je od autora Dr. Petera Bechera a nese název *Die Anfänge des Adalbert Stifter Vereins (1947–1953)*³².

Ve svém pojednání zmiňuje, že myšlenka založit spolek, který by sdružoval vysídlené Němce, se zrodila bezprostředně po válce v Mnichově mezi těmi, kteří se poznali ještě v Sudetech. Spolková země Bavorsko byla v té době v tzv. západní okupační zóně pod dohledem americké armády.³³ Celé Německo bylo zpuštěné, ve vybombardovaných městech nebylo možné rozeznat původní linie ulic, či kde stály domy. Obecně panovala beznaděj, hlad a bída. Vysídlení Němci ze Sudet neměli kde zakotvit a byli velkou zátěží pro zásobovací systém řízený Američany. První pomoc v každodenní nouzi poskytoval vysídleným Němcům církevní asistenční úřad v samotném centru města Mnichova na Prinzregentenstrasse a „hospodářskou výpomoc“ pak na Wagnmüllerstrasse - např. pro nalézání pracovního místa či obnovu živnosti nebo podnikání. Obě kanceláře byly spíše z nouze cnot, neboť i jejich možnosti byly velmi omezené.

Avšak nejen chlebem živ je člověk. V té době a situaci Walter Becher, zdatný redaktor, narozený v Praze, nastolil mezi několika svými přáteli otázku, co si myslí o záměru založit platformu na kulturní bázi, která by sdružovala vysídlené Němce rozptýlené po celé zemi. Získal pro tuto myšlenku Franze Haibacha z církevního asistenčního úřadu, bývalé profesory pražské německé univerzity Josefa Haniku, Wilhelma Weizsäckera, Helmuta Preidela a pedagoga Franze Longina. Vyslovili souhlas a podporu a začali hledat název spolku. Nakonec padla volba na osobnost Adalberta Stiftera,³⁴ který byl německým básníkem v Čechách. Ve svém životě zakusil mnohé z toho, co zažívali obyvatelé Sudet, a to včetně vyhnání ze své domoviny, a přesto v jeho tvorbě zaznívají významná slova

³² Začátky Spolku Adalberta Stiftra (1974–1953).

³³ Po skončení druhé světové války bylo území Německa (bez území, která připadla Polsku, resp. Sovětskému svazu) rozděleno do čtyř částí, takzvaných okupačních zón, spravovaných USA, Velkou Británií, Sovětským svazem a Francií. Bavorsko, Württembersko-Bádensko, Hessensko, Svobodné hanzovní město Brémy spadaly do americké zóny.

³⁴ Adalbert Stifter, též Vojtěch Stifter (1805–1868) byl česko-rakouský spisovatel, malíř a pedagog. Patří k nejvýznamnějším představitelům *biedermeieru*. Je dodnes aktuální svou kritikou nesnášenlivosti mezi národy a svým vztahem k šumavské přírodě. V rané tvorbě používal pseudonym Ostade.

naděje a gesta smíření. Například ve svém díle *Witiko*³⁵ popisuje společné soužití Čechů a Němců na bázi rovnoprávnosti, neboť oba národy jsou děti téže země. Zakladatelé 25. října 1947 obdrželi úřední souhlas se založením spolku formou udělení policejní licence v Mnichově. Jaké si spolek kladl cíle? Měl se stát místem pro sdružování pozitivních kreativních sil osobností ze Sudetských území působících v oblasti kultury. Činnost spolku se měla zaměřit na tři oblasti: umění, vědu a lidové umění, a to formou setkávání při pořádání přednášek, diskuzních večerů, poezie, divadla

a koncertů. Ve stanovách bylo uvedeno: „... *(Jeho) cílem je podporovat a pečovat o nesmrtelné hodnoty umění a vědy ve společnosti v duchu Adalberta Stiftera, přibližovat její výtvořiny vhodnou formou širokým kruhům, s cílem poskytovat vykořeněným lidem nové zakotvení, a tím přispívat k brzké integraci vysídlených s místním obyvatelstvem.*“³⁶

Jako první představitelé byli zapsáni: Franz Haibach jako předseda, Franz Longin jako zástupce předsedy, Walter Becher a básník Otto Zerlik se stali jednateli spolku. Sídlo organizace se nacházelo na adrese Wagnmüllerstrasse 23 v Mnichově.

První veřejná prezentace Spolku Adalberta Stiftera se uskutečnila 28. ledna 1948 proslavem Wilhelma Hausensteina ve slavnostní síni ministerstva hospodářství u příležitosti 80 let od smrti Adalberta Stiftera. Hausenstein označil Stiftera v německém básnickém světě jako důležitého pomocníka v nouzi, proto vyzval přítomné posluchače, „*aby opláceli vysídleným spoluobytelům, co on, Adalbert Stifter (svým dílem) vykonal dobrého do dnešního dne*“.³⁷

Druhou akcí byla kulturní Sudetoněmecká konference v Bad Aiblingu. Z usnesení plyne mimo jiné konstatování, že Němci přicházející ze Sudet vytvořili a zanechali ve své vlasti kulturní statky evropského významu. Jejich další uchování se stalo celoněmeckým úkolem. Proto se považují za ochránce těchto hodnot v kulturním společenství Evropy. Téhož roku 30. září 1948 si ASV připomněl 600 let založení „pražské univerzity“. Tím prvně vstoupil do povědomí veřejnosti. V lednu 1949 byl ASV

³⁵ *Witiko* je historická novela rakouského spisovatele Adalberta Stiftra o založení českého království ve 12. století. Byla publikována v několika vydáních v letech 1865 až 1867. *Witiko* je jméno hlavního protagonisty rytíře Witika z Prčic a otce dynastie Vítkovců. Závěr novely se soustřeďuje na jeho potomky, kteří budou hrát tak významnou roli na pražském královském dvoře, že budou nazýváni „skutečnými pány království“.

³⁶ BECHER, Peter. Die Anfängen des Adalbert Stifter Vereins (1947–1953). Sborník 50 Jahre ASV (1947–1997). Adalbert Stifter Verein, Mnichov 1998. s. 13.

³⁷ BECHER, Peter. Die Anfängen des Adalbert Stifter Vereins (1947–1953). Sborník 50 Jahre ASV (1947–1997). Adalbert Stifter Verein, Mnichov 1998. s. 13.

bavorským ministerstvem kultury úředně uznán jako kulturní organizace vysídlenců. Souběžně se v Německu etabloval Sudetoněmecký Landmanschaft. Ten měl od svého založení jiné ambice a hned v počátku došlo k pnutí mezi oběma organizacemi. ASV neměl politické, natož revanšistické ambice ani cíle. Jeho polem působnosti byla a měla zůstat věda, umění a kultura. Po vyhoceném jednání v květnu 1949 nakonec Sudetoněmecký Landsmaschaft uznal ASV jako „kulturní organizaci sudetských Němců“. Přesto v roce 1950 musel ASV znovu deklarovat svoji obranou pozici proti politickému a duchovnímu radikalismu některých kruhů mezi vysídlenci organizovaných v německém Landmanschaftu. Bylo to v době, kdy v Landmanschaftu panovala nejen rivalita o vliv mezi některými kruhy, ale také boj o zapojení členů Landmanschaftu do činnosti politických stran a subjektů v Německu. Sice obě instituce na některých projektech spolupracovaly, ale uchovávaly si a navenek deklarovaly vzájemnou nezávislost. To byl důvod, proč ASV pořádala svoje výroční shromáždění v září a Landmanschaft nadále svolával členy na svá výroční zasedání v době svatodušních svátků. Tak je tomu dodnes.

V roce 1949 byl zvolen kníže Thun von Hohenstein novým předsedou a současně bylo rozhodnuto o založení partnerské společnosti ASV nazvané „Collegium Carolinum“. Ta měla za cíl rozvíjet vědeckou tradici sudetských Němců a podporovat rozvoj vědy, výzkumu a vzdělání se zaměřením na dějiny a kulturu. „Collegium Carolinum“ bylo formálně založeno bavorskou vládou roku 1956 a mělo sídlo v Mnichově. Do současnosti se věnuje víceoborovému výzkumu historie a kulturních dějin českých zemí, Česka, Slovenska a Československa v širším evropském rámci. Předmětem výzkumu jsou také problémy soužití různých národností v tomto prostoru, stejně jako dějinný, kulturní, právní a hospodářský vývoj. Kromě toho se Collegium věnuje i dějinám Sudet a sudetských Němců. Obdobně jako ASV si uchovává nezávislost na německém Landmanschaftu. Vůdčí postavou této organizace byl prof. Dr. Ferdinand Seibt, který do své smrti působil ve vedení „Collegium Carolinum“.

V roce 1950 byl bavorskou vládou ustanoven Svaz spolků, do kterého vstoupil ASV, a tím se začlenil mezi ostatní spolky v Bavorsku a posléze v Německu.

ASV měl jediné bohatství, kterým byly vědomosti, dovednosti, um a nadšení členské základny. ASV působil spíše ve skromných podmínkách a nikdy neměl cíl stát se masovou organizací. Naopak jeho ambicí bylo stát se respektovaným zástupcem

a reprezentantem různých profesí v kultuře. Administrativa ASV pracovala bez nároků na odměnu, přesto se na počátku, v období rozvoje, dostala do dluhů. Situaci vyřešila subvence spolkového ministerstva pro vysídlené ve výši 23 tisíc německých marek, tato podpora však byla v německém Landsmanschaftu vnímána s velkou nelibostí.

ASV vděčí za mnohé Johanně von Herzogenbergové³⁸, která se ujala v roce 1952 funkce jednatelky spolku. Stala se jeho hybnou silou a oporou, postupně svými konexemi, diplomatickým jednáním a osobním přesvědčením pomohla dotacemi z externích zdrojů vyřešit finanční situaci ASV. V roce 1953 ASV překonal svoji ekonomickou krizi a byl oddlužený,³⁹ v témže roce mohla Johanna von Herzogenbergová iniciovat zřízení kuratoria pro postavení Stifterovy bysty ve městě Walhalla. Z jejího popudu ASV rozvinul plodnou spolupráci s vydavatelstvím Roberta Lerche, které začalo vydávat informační leták jako přílohu „*Prager Nachrichten*“. Do letáku přispívali členové ASV a jejich počet výtisků se výrazně zvýšil. Další velkou část dluhů uhradila distribuce „Sudetenfilmu“.

Neubeginn (1953–1968)⁴⁰, tak nazvala Johanna von Herzogenbergová svůj příspěvek do výroční publikace k 50. výročí založení ASV. Když se Johanna von Herzogenbergová 1. prosince 1953 ujala pozice jednatelky na nové adrese Ludwigstrasse 14 - zahradní dům, byly jediným kapitálem ASV „lidské zdroje“. Především to byli její přátelé z doby studia na Německé univerzitě v Praze, pochopitelně šlo o historiky umění, a také osobnosti, které poznala až po válce v Mnichově. V té době vedení ASV zaměřilo svoji pozornost na spolupráci s institucemi na „okraji společnosti“. Prvním velkým počinem byla Johannou von Herzogenbergovou iniciovaná a realizovaná výstava v květnu 1955 *Kunst und Kultur in Böhmen, Mähren und Schlesiens*⁴¹ v Germánském národním muzeu v Norimberku, kde se tehdy konaly výroční sudetoněmecké dny deset let po válce. Volba místa instalace výstavy měla za cíl představit ASV mezi vysídlenými Němci s novým programem a vedením. Přirozeně byly sudetoněmecké dny vhodnou příležitostí, neboť se jich zúčastnilo velké množství zástupců organizačních jednotek Landsmanschaftu ze západního Německa a Rakouska. Cíl byl naplněn a příznivá odezva členské základy splnila očekávání.

³⁸ Životopis Dr. Johann von Herzogenbergeorvé je uveden v samostatné kapitole této práce.

³⁹ Srov: BECHER, Peter. Die Anfängen des Adalbert Stifter Vereins (1947–1953). Sborník 50 Jahre ASV (1947-1997). Adalbert Stifter Verein, Mnichov 1998. s 12-22.

⁴⁰ Nový začátek.

⁴¹ Umění a kultura v Čechách, na Moravě a ve Slezsku“.

Podnět Johanny von Herzogenbergové vydat se cestou výstav, přednášek, koncertů a vydáváním publikací s kulturním zaměřením byl šťastně zvolený. Rokem 1953 nastala velmi vstřícná spolupráce s institucemi a organizacemi jako byla muzea, galerie, archivy, hrady a zámky, které zapůjčovaly jak exponáty, tak společnosti pro jejich transport, pojištění a instalaci výstav. V neposlední řadě to byla erudovaná vydavatelství a nakladatelství. Ke spolupráci na vydávání katalogů a jejich prezentaci laické a odborné veřejnosti se přihlásili historici umění, kteří do té doby o ASV neměli ani tušení. V této oblasti byl Johanně von Herzogenbergové velkou oporou prof. Dr. Erich Bachmann, ředitel Správy bavorských státních zámků, zahrad a jezer. Spolupráce těchto dvou erudovaných vědeckých osobností trvala až do jejich odchodu do penze a jejich přátelství až do konce života. Výstavy vždy vzbudily pozornost a informace o nich se dostávaly do sdělovacích prostředků. Tím se o ASV dozvídala odborná a široká veřejnost, místní samospráva a státní správa. Pochopitelně i politické kruhy.

Jeden z mála objektů, který přečkal bombardování bez poškození, byl Prinz–Carl–Palais na Prinzregentenstrasse v Mnichově, který se stal sídlem Bavorské akademie krásného umění. V tomto paláci byla roku 1955 představena výstava k 150. výročí narození Adalberta Stiftera. Při této příležitosti Johanna von Herzogenbergová navázala spolupráci s vydavatelstvím Prestel a byla vytištěna publikace *Wanderungen mit Adalbert Stifter*.⁴² Tím započala dlouhodobá spolupráce s vydavatelstvím, které v roce 1774 založil Johann Gottlieb Prestel v Norimberku. Vydavatelství dodnes prezentuje publikace zaměřené na všechny oblasti spojené s uměním.

V témže roce navázal ASV „živou a tvůrčí“ spolupráci s křesťanskou organizací vysídlených Němců Ackermann Gemeinde. Motivací byl nejen respekt k obdobným hodnotám obou institucí, ale i skutečnost, že velká část členů, spolupracovníků a podporovatelů ASV byla zároveň aktivní v Ackermann Gemeinde. Společných projektů obou institucí bylo vícero, vždy měly křesťanský (katolický) obsah, jako například putovní výstava „Kirchliche Kunst der Ostdeutschen“⁴³ ve městech Ausburg, Bamberg, Berlín, Dinkelsbühl, Esslingen, Würzburg, Hannover ad.

Hlavním partnerem ASV pro pořádání výstav a setkání s vědou a uměním byly objekty většinou spravované nebo ve vlastnictví církve. Tak iniciativa ASV dala

⁴² Putování s Adalbertem Stifterem.

⁴³ Křesťanské umění Němců z východu.

příležitost k zapojení laiků z církevního prostředí, a to v době obnovy kulturního dědictví v poválečném Německu. Například se instalovala nová okna a vitráže do kostelů, tvořily se nové oltáře, kalichy, kříže, křížové cesty, světla, pořizovaly se obrazy, gobelíny či koberce apod. ASV se chopil příležitosti, vyhledával a zapojoval umělce s původem ze Sudet žijící v diaspoře do sdružení a kolektivů obdobně smýšlejících osob. Pro mnohé vysídlené Němce to byla nadějná změna, ne-li dokonce existenciální. Dostávali zakázky a příležitosti k osobnímu růstu.

Řezno (Regensburg) se díky své historii spojené s českým knížectvím a královstvím stal patronátním městem sudetských Němců. Proto ASV předložil v roce 1957 vedení tohoto města návrh na založení trvalé kulturní instituce Sudetoněmecké galerie v půvabné „Hale umění“ poblíž městského parku. Po souhlasu magistrátu došlo k přestavbě vybraného objektu, který získal skleněnou kopuli. K slavnostnímu otevření došlo v roce 1959, a to odvážným experimentem Johanny von Herzogenbergové, kterým byla výstava nazvaná „Junge Sudetendeutsche Künstler“.⁴⁴ Svým neotřelým nápadem narazila na nepochopení: „To má být umění?“ Situace před zahájením byla kritická a bylo třeba ji zachránit. Proto Johanna von Herzogenbergová pozvala v předvečer zahájení presentace přátele umění, včetně historiků její generace z Prahy, zástupce komunální správy a odborných pracovišť v oblasti umění na neformální kolokvium při sklence vína, za přítomnosti všech vystavovaných autorů. A úspěch se dostavil: Sudetoněmecká galerie začala žít a v roce 1970 byla přejmenována na „Ostdeutsche Galerie“, aby nebyla zaměňována s politicky vnímaným pojmem „Sudetoněmecká“.

V témže roce se Johanna von Herzogenbergová pokusila prostřednictvím svého profesora Dr. Karla Marii Swobody navázat kontakty s kolegy za ostatním drátem v Československu. Věděli, že nový evropský výzkum velkých epoch umění v Čechách musí probíhat společně s českými kolegy. Proto prof. Swoboda inicioval projekt uspořádání putovních výstav se zaměřením na jednotlivé epochy umění v Čechách. Jako první se uskutečnila putovní výstava *Barock in Böhmen* v roce 1961 v Kolíně, Mnichově a Norimberku. Katalog vyšel později v roce 1964 ve vydavatelství Prestel jako umělecká publikace, a to již ve skromné spolupráci s některými českými kolegy, jak si to prof. Swoboda přál. Autoři díla se zaměřili nejen na baroko v Čechách, ale i na souvislosti

⁴⁴ Mladí sudetoněmečtí umělci.

a historický kontext v Rakousku, Bavorsku, Sasku a Slezsku. Tato publikace je svým obsahem dodnes jedinečná a dočkala se řady reedicí.

Počínající a stále ještě politicky limitovaná spolupráce s Prahou přece jenom naplnila iniciátory optimismem. Konečně prof. Swoboda a posléze i Johanna von Herzogenbergová mohli vycestovat do Československa a setkat se s některými kolegy osobně. Výsledkem této pozitivní změny bylo vydání dvou publikací v *Deutsche Kunstverlag*, které v Československu nemohly být z mnoha důvodů publikovány. První z nich bylo vydání *Holitscher Fayenzen*⁴⁵ v roce 1966 od Jany Kybalové a druhá publikace nese název *Die mittelalterliche Baukunst der Zisterzienser in Böhmen und Mähren*⁴⁶ od Jiřího Kuthana.⁴⁷

3.1. Období po Pražském jaru (1969 – 1978)

Další příspěvek Johannu von Herzogenbergové nese název *Nach dem Prager Frühling (1969–1978)*. Jde o období, kdy do činnosti ASV zasáhla vlna emigrace z Československa do západního Německa a Rakouska. ASV využil své zkušenosti nabídnuté pomoci vysídleným Němcům po roce 1945 a podal pomocnou ruku těm, kteří chtěli v Německu zapustit kořeny, založit rodiny a tvořit hodnoty. Emigranti byli zváni a zapojováni, protože přicházeli z původní společné vlasti, ctili kulturní hodnoty vycházející z křesťansko-židovské tradice Evropy a hledali novou naději v demokratickém světě.

První významná výstava v roce 1970 byla expozice sbírky Huga Bratmana v *Ostdeutsche Galerie*, která nesla název *Mähren im graphischen Bild*.⁴⁸ Byla doplněna některými zápůjčkami vládnoucího knížete Lichtenštejnského, jehož majetky a kulturní statky, které patří ke kulturnímu dědictví Moravy, se nacházely v zemi za ostnatým drátem. Kníže Lichtenstein a rakouský spolkový kancléř Bruno Kreisky převzali nad výstavou záštitu.

Tato výstava inspirovala k obdobné expozici barevných a černobílých fotografií Wenera Neumeistera, která se konala v roce 1974 u příležitosti 500. výročí svatby první

⁴⁵ Holíčská fajáns.

⁴⁶ Cisterciácké středověké stavební umění v Čechách a na Moravě.

⁴⁷ Srov. HERZOGENBEG, Johanna. Neubeginn (1953-1968). Sborník 50 Jahre ASV (1947-1997). Adalbert Stifter Verein, Mnichov 1998, s 23–32.

⁴⁸ Morava v grafickém obraze.

polské královny Hedviky, později svatořečené, s litevským velkoknížetem Vladislavem II. Jagellonským. Nesla název *Kunst und Landschaft in Böhmen und Schlesien*.⁴⁹ Výstava dokumentovala, jak bylo tímto sňatkem katolické Polsko sjednoceno s Litvou a města Krakov, Praha a Budapešť se stala rezidencemi křesťanského rodu Jagellonců.

Toho roku pokročila práce na projektu prof. Swobody a byly vydány další dva svazky *Gotik in Böhmen* (1970) a *Romanik in Böhmen* (1977), opět za stále limitované spolupráce několika kolegů z Prahy, především Jiřího Mašína⁵⁰.

3.2. Svatý Jan Nepomucký

V roce 1971 Johanna von Herzogenbergová iniciovala pořádání putovní výstavy o světcích, známém jako svatý na mostu, o Janu Nepomuckém, a to u příležitosti 250 let od jeho blahorečení. Byla otevřena napřed v Mnichově a putovala přes Pasov do Vídně. Patronát převzali kardinálové Döpfner z Mnichova a kardinál König z Vídně spolu s dalšími osobnostmi. Podařilo se shromáždit přes 300 objektů od zlatého a stříbrného tepaného umění až po lidové svaté obrázky nebo velké oltářní obrazy, figury ze dřeva a kamene, prapory bratrstev, porcelánové figurky z míšeňského porcelánu pro krále Augusta Silného, či kniha intencí kostela svatého Jana Nepomuckého. Ten vystavěli a vyzdobili v Mnichově bratři Asamové. Exponáty v Čechách byly v té době autorům výstavy nedostupné. Do nadšení při přípravě výstavy vstoupilo jako rána z čistého nebe sdělení, že přislíbená finanční podpora z Bonnu⁵¹ nebude poskytnuta, protože organizátoři nebyli sto doložit, že Jan Nepomucký byl „Němec“. Odpověď, že věrohodné zdroje dokazují, jak byl Jan Nepomucký po svém umučení milován generacemi Čechů a Němců, úředníkům v Bonnu nestačila. Bylo třeba krátit výdaje a hledat jiné zdroje na úrovni zemské vlády v Bavorsku. Naštěstí katalog výstavy, vydaný ve vydavatelství Prestel, se stal bestsellerem a prodával se s velkým úspěchem. Tímto „zázrakem“ se sanovala finanční ztráta v rozpočtu výstavy, vzniklá jen kvůli nepochopitelně negativnímu postoji úředníků v Bonnu.

Téma Jana Nepomuckého se stalo mimořádně žádaným, proto se v roce 1973 výstava v různých variacích přesunula na území kolem Bodamského jezera do Lindau, Kolína,

⁴⁹ Umění a krajina na Moravě a ve Slezsku.

⁵⁰ Jiří Mašín (1923-1991) byl český historik románského umění a výtvarný teoretik soudobého umění, celý život pracoval v Národní galerii v Praze a vyučoval na Akademii výtvarných umění.

⁵¹ Bonn byl 1949–1990 hlavním městem Německé spolkové republiky a sídlem spolkových orgánů státní moci.

Münsteru, Paderbornu a Corvey. Rozpočet výstavy zachraňoval úspěšný katalog. Navíc regiony, kde se výstavy konaly, ochotně zapůjčovaly další exponáty. Byl to ohromný doklad trvajících úcty k tomuto světcovi. Tématu je věnována samostatná kapitola v této práci.

3.3. 1 000 let pražského biskupství

Rok 1973 byl významný především pro české země, kde před 1000 lety došlo k založení pražského biskupství. Johanna von Herzogenbergová dala impuls k vydání publikace, pro kterou získala prof. Ferdinanda Seibta. Ten spolu s 38 autory vydal reprezentativní svazek *Bohemia Sacra*. Vydání se ujalo vydavatelství Schwann v Düsseldorfu. Důvodem byla skutečnost, že přispěvateli byli odborníci z oblasti vědy a umění s českými kořeny, a to původem sudetští Němci nebo emigranti po roce 1948. Kromě toho téměř konspiračním způsobem prof. Seibt a Johanna von Herzogenbergová získali příspěvky od kolegů v Praze. Proto se hledalo vydavatelství mimo sídla organizací vysídlených Němců (Mnichov, Řezno, Norimberk ad.). Vydání publikace *Bohemia Sacra* bylo mimořádně kvalitním a ojedinělým počinem, na který byli všichni autoři po celý svůj život hrdí. V Československu bylo výročí založení pražského biskupství drženo státní mocí mimo publicitu, neboť šlo o dobu nastupující komunistické normalizace pro roce 1969.

3.4. Výstavy řemesel a rukodělné výroby

Velkou pozornost vzbudila výstava řemesel a rukodělné výroby v Bavorsku, kde se zabývaly skupiny vysídlených Němců. Její název byl „Handwerk und Kunst“⁵² a konala se v Ostdeutsche Galerie v roce 1972. Cílem bylo připomenout tradici výroby skla a skleněných ozdob v Čechách. Pro velký úspěch byla přenesena do Mnichova a Řezna, kde nesla název „Jugendstil aus Böhmen“,⁵³ odkazovala na řemeslné školy a dílny, které povinně dodávaly vzorky modelů k archivování do Vídně. Šlo o ojedinělou dokumentaci způsobu práce a výuky řemeslných škol. Výstava dokumentovala úžasné produkty, které dodávali mistři skláři a vysokou kvalitu jejich práce. Na tento úspěch navázalo volné pokračování výstavy tentokrát pod názvem „Keramik des Jugendstils in Böhmen“⁵⁴ v Řeznu, kterým se celý cyklus uzavřel. Obdobně jako v případě výstavy o svatém Janu

⁵² Řemeslo a umění.

⁵³ Secese z Čech.

⁵⁴ Secesní keramika v Čechách.

Nepomuckém, byl katalog k výstavě společným dílem s kolegy z Československa a dobře se prodával.

3.5. Poutní místa a poutě

V roce 1976 byla v kapli svaté Anny v Pasově uspořádána malá, ale půvabná výstava „Böhmische Madonnen in Bayern“.⁵⁵ Jak se ukázalo, poutníci putující z Bavorska na Svatou horu u Příbrami si pořizovali kopie milostného obrazu a přinášeli si je zpět do svých domovů. K poutím patřilo pořizování dalších devocionálií, jako jsou modlitební knížky, zpěvníky, růžence a křížky. Toto dědictví se v Bavorsku označuje jako „Zlato v cizí zemi“ neboť po válce museli svatohorští poutníci svoje putování směřovat do Altöttingu. Tím se zrodila idea uspořádat v roce 1984 výstavu s názvem „Wallfahrt kennt keine Grenzen“.⁵⁶ ASV a Bavorské národní muzeum připravily expozici o hlavních poutních místech, jako jsou Jeruzalém, Řím, Santiago de Compostela, Lurdy, nebo Svatá Hora v Československu či Altötting v Bavorsku. Šlo především o fotografickou expozici, zachycující „lid na cestách“ (na poutích) ve staré a nové domovině (tomuto tématu je věnována samostatná kapitola).

3.6. 600 let úmrtí Karla IV.

Na setkání umělců v Řezně v roce 1974 nadnesla Johanna von Herzogenbergová ideu uspořádat v roce 1978 výstavu k 600. výročí úmrtí Karla IV. Odezva byla mimořádně kladná. Opět se spojili dva hlavní hybatelé a přátelé Johanna von Herzogenbergová a prof. Seibt. Z jeho pera vzešel návrh na obsahové zaměření a postupně se přidali další odborníci a instituce, na prvním místě Bavorské národní muzeum v Mnichově, které se stalo spolupořadatelem. Hned na počátku padl návrh k zapojení kolegů z Prahy a podání žádosti o zapůjčení exponátů a zvážení možnosti uspořádání výstavy také v Praze. Na všechny žádosti a návrhy nikdy nepřišla z Prahy žádná odpověď (i tomuto tématu je věnována samostatná kapitola).

Posledním společným projektem Johanny von Herzogenbergové v součinnosti Adalbert Stifter Verein a Národního bavorského muzea byla výstava k 600. výročí umučení svatého Jana Nepomuckého v Praze a Mnichově v roce 1993 (tomuto tématu je věnována samostatná kapitola a příloha práce).

⁵⁵ České madony v Bavorsku.

⁵⁶ Poutě bez hranic.

4. Johana von Herzogenbergová

Dr. Johanna von Herzogenbergová⁵⁷ věnovala většinu svého organizačního talentu a vědecké práce sepisováním průvodců měst spojených s barokem a jejím osobním životem. Ač měla řidičské oprávnění, dávala přednost v řízení jinému. Nejvíce cest ji doprovázel fotograf Werner Neumeister, její bratr Wolfgang von Herzogenberg⁵⁸ nebo spolupracovníci z Adalbert Stifter Verein.

Předmětem jejího zájmu byly tištěné publikace – „průvodci“ místy s křesťanskou tradicí a stopami baroka: Bayern, Zwischen Donau und Alpen, Průvodce Salzburgem a Průvodce Prahou. Cílovou skupinou nebyli novodobí turisté, kteří mají možnost dostupného a rychlého cestování spíše za zážitkem, který bezprostředně sdílí se svými „přáteli“ na sociálních sítích, ale bez hlubšího poznání cíle svých cest. Johanna von Herzogenbergová od dětství pojímala cestování spíše jako putování, jako prostředek k duševnímu a duchovnímu obohacení, jako cestu za vzděláním a vlastní formací. A o toto obohacení se chtěla podělit se čtenáři. Proto její sepsané cestopisy byly vydávány v pevné vazbě, neboť se měly stát trvalou součástí domácích knihoven. Tedy žádný „paperback“ do kapsy, který se rychle prolisuje cestou ve vlaku nebo letadle a po návratu domů se kdesi odloží, pokud by se třeba ještě někdy hodil. Johanna von Herzogenbergová zaznamenávala místa, která měla ráda a byla spojena s jejím životním příběhem. Cestopisy se vracela ke své katolické víře, dějinám umění - obzvláště baroku - a kulturnímu dědictví svých předků. Její knižní průvodci se dočkali opakovaných reedic, jak sama poznamenávala: „Kvalita si kupce najde sama“. Právě její čtenáři tvořili mezinárodní „fan club“, šlo o osoby toužící, stejně jako ona, po vzdělání. Mnozí čtenáři inspirování publikacemi se cíleně vydávali na popisovaná místa. Pro rostoucí okruh svých čtenářů si proto mohla dovolit familiární pasáže, ve kterých uváděla své osobní zážitky duchovního charakteru, které dokreslovaly význam odkazu pro příští generace (stručná shrnutí dotčených průvodců se nachází v příloze této práce).

Druhou obsáhlou pracovní činností byly výstavy. Ze soukromé korespondence Johanny von Herzogenbergové s jejími současníky (Němci a Čechy) je zřetelné, že výstavy, které jsou předmětem této práce, se uskutečnily z její iniciativy. Nápad může

⁵⁷ Životopis Johanny von Herzogenbergové je uveden v příloze této práce.

⁵⁸ Žil v Mnichově a pracoval ve společnosti pro vybavování obchodních center mobiliářem. Patřil ke generaci, které nebylo v poválečné době jejich mládí snadné nabýt vysokoškolského vzdělání. Měl obdobně jako jeho sestra organizační talent a ovládal vícero jazyků. Jeho jméno a kultura vystupování jeho zaměstnavateli „otevíraly dveře“.

mít jen jeden, ale jeho uskutečnění je záležitostí týmu. Johanna von Herzogenbergová věděla, koho pozvat k spolupráci a měla šťastnou ruku s volbou dalších nadšených spolupracovníků. Každou výstavu doprovázel katalog s erudovanými příspěvky. Třebaže je tomu řada let, kdy se jednotlivé výstavy uskutečnily, jsou katalogy nejen v knihovním fondu vědeckých knihoven, ale taktéž v databázi nabídek mezinárodní sítě antikvariátů.

Jak to vše začalo? Johanna von Herzogenbergová se narodila 23. června 1921 na zámku Sychrov. Rodiči byli Ottokar Herzogenberg Piccot de Paccaduc a Bertha Rohanová, dcera knížete Alaina Rohana. Pokřtěna byla v zámecké kapli na Sychrově. Její otec měl z prvního manželství syna Augusta a dceru Marii. Johanna byla prvorozená dcera z druhého manželství. Pak se manželům Herzogenbergovým narodily další čtyři děti: Wolfgang, Heinrich, Aglae a Karl-Lothar. Jen pro zajímavost dodávám, že rodiče Ottokar a Bertha se nedočkali od svých 7 dětí ani jednoho vnoučete. Ze synů přežil druhou světovou válku jen Wolfgang a všechny tři dcery. Všichni zůstali svobodní, sestra Marie vstoupila do řádu Sester křesťanské lásky v Paderbornu. Wolfgang byl zaměstnancem firmy, která pořizovala vybavení obchodních domů a Aglae se stala ředitelkou domu seniorů. Tito tři sourozenci žili po válce v Mnichově a vzájemně se na životní pouti doprovázeli.

Johanna se ještě narodila na zámku, ale rodina Ottokara a Berthy se rozrůstala, proto si pořídili „zámeček“ Brná. Byla to vila, kterou koncem 19. století postavil bohatý židovský obchodník Kahn. Součástí nemovitosti byla poměrně rozlehlá zahrada se skleníky. Ottokar, penzionovaný státní úředník z doby monarchie, který sloužil původně ve Vídni, se pustil do pěstování různých květin, které dodával do Ústí nad Labem, Teplic, Karlových Varů, Mariánských a Františkových lázní, Litoměřic, a především do Prahy. Vila stála poblíž železnice a železniční síť určovala, kam se dodají zásilky ze zahrady a kam se později vydají jejich děti na výlety a studia. Jako zahradník měl úspěch, jednak vyšlechtil tmavě červený druh gloxinie a inicioval tradici „vánoční hvězdy“ (Poinsettia – pryšec nádherný) pořizované na štedrovečerní stoly.

Reálné gymnázium Johanna von Herzogenbergová absolvovala v Ústí nad Labem, předchozí vzdělávání zajišťovali domácí učitelé. Doma se o politice nehovořilo, otec Ottokar zakázal, aby na jeho domě vlála nacistická vlajka a matka Bertha nevolila Henleina, neboť měla strach, že nacisté vezmou jejím dětem víru.

Po maturitě chtěla Johanna studovat jazyky a jejím cílem se v roce 1939 stala Německá univerzita v Praze. Jako hlavní obor si zapsala dějiny umění u profesora Karla Marii Swobody. Na univerzitě poznala svoje budoucí přátele a kolegy, se kterými spolupracovala po válce v Německu, a to Dr. Ericha Bachmanna a Gustava Fehra, zvaného Götz. V oboru germanistiky ji vyučoval mladý profesor Erich Trunz z Freiburgu, u kterého obhájila dizertaci na téma *Postavy německých duchovních her kolem roku 1500, jako výraz duchovního světa pozdějšího středověku*. Právě prof. Trunz po zadání tématu práce vyslal své dvě studentky Johannu von Herzogenbergovou a Hermu Sommerovou na Univerzitu v Tübingenu. Otec Johanny souhlasil, jelikož do Tübingenu bylo z Ústí „nejlepší“ železniční spojení. Po Velikonocích roku 1941 dorazily studentky do univerzitního města na Neckaru. Po návratu Johanny von Herzogenbergová dokončila studia v Praze a 13. března 1943 byla v Zrcadlovém sále (bývalé Zrcadlové kapli) Klementina promována.

První pracovní nabídku obdržela od Goethova institutu, v té době to byla Německá akademie a kvůli studiu jazyka zvolila pobočku v belgických Antverpách, kde pobyla od podzimu 1943 do podzimu 1944. Jejím hlavním úkolem bylo přednášet německé dějiny literatury, zpracovávat se studenty odpovídající texty, včetně dějin kultury. Pro svůj rozvoj využila místní bohatou knihovnu k samostudiu. Do Čech se vrátila s vědomím porážky nacistického Německa. Její bratr Heinrich byl pohřešovaný od 12. 3. 1943, bratr Karl-Lothar zemřel tragicky na kole 30. 4. 1943 a bratr August padl 21. 2. 1944.

Poslední den války 8. květen zažila v Praze, kde byla spolu s dalšími Němci odvedena do kina „Wenzel“, což byl jeden ze sběrných táborů. Následně byla převezena do obce Přívory u Všetat, kde pracovala na „statku“ jako pomocná síla. Dne 18. 6. 1945 obdržela od svých rodičů zprávu, že se má následující den dostavit v 10 hodin k hostinci „U zeleného stromu“ se zavazadlem do padesáti kilogramů. Přes další sběrný tábor ve Stříbrnících nad Ústím doputovala se sestrou Aglae do Traunsteinu. Měli rodinou dohodu, že se společně setkají na poutním místě Maria Eck. A následně zakotvili v obci Bergen v Chiemgau na úpatí Hochfelln. Tato obec se pro rodinu stala novým domovem, kde se společně scházeli.

Domovským sídlem Johanny von Herzogenbergové se stal Mnichov, ale mladou činorodou ženu lákalo cestování. V roce 1956 obdržela vízum na cestu do Paříže na mezinárodní kongres, který organizovala různá ženská sdružení z Francie a Anglie

k oslavě 500. výročí rehabilitace svaté Jany Orleánské, Jeanne d'Arc. Cestovala v pozici sekretářky poslankyně Spolkového sněmu Dr. Elisabeth Schlüter-Hermkesové. Poprvé po válce zažila luxus se snídaní do postele a výhledem z hotelového pokoje na ruch Champs Elysées. Překvapením byla přátelská setkání s francouzskými vrstevnicemi, které ji nejen mezi sebe přijaly, ale z toho mála, co v poválečné době měly, ji hmotně podporovaly, aby mohla poznat Paříž a celou její mimořádnou historii a kulturu. Tato zkušenost se pro ni stala inspirací, když se později dostala do role člověka s možností poskytovat pomoc druhým. Pobyt ve Francii využila poprvé k cestě do Bretaně ke kořenům jejích předků. Současně pilovala francouzštinu, aby učebnicové lekce proměnila v mluvený jazyk.

Kulturní instituce se staly jejím životním úkolem. Dne 1. prosince 1952 nastoupila do pozice výkonné jednatelky Spolku Adalberta Stiftera, kde až do odchodu do penze pracovala postupně pod pěti předsedy. Prvním byl do roku 1958 Ferdinand Kinský, jeho nástupcem se stal Christian Slam (do roku 1953), následoval Erich Bachmann (do roku 1979) a Götz Fehr (do roku 1982). Naposledy spolupracovala s Otto Herbertem Hajekem. Poslední dva jmenované poznala v době svých studií v Praze. Současně pracovala na tzv. Ministerstvu pro uprchlíky a spolu s Dr. Karlem Jeringem začala kupovat práce vysídlených výtvarných umělců, a to jak z důvodů sociálních, tak z hlediska uměleckého. Tím položila základy pro vznik Východoněmecké galerie v Řezně, otevřené v roce 1957. Spolek Adalberta Stiftra měl a má zastoupení v představenstvu Východoněmecké galerie, protože do ní vnesl „majetek“ ve formě značně rozsáhlé sbírky uměleckých děl, mezi nimi také četných vedut z 18. a 19. století, podobně jako Cech umělců, jehož fondy byly rozsáhlejší. O galerii pečuje „Nadace Východoněmecké galerie“, a to i za podpory města

Řezna a spolkové země Bavorsko. Jako jednatelka spolku začala spolupracovat s vydavatelstvím Prestel v Mnichově. První publikaci, kterou Adalbert Stifter Verein u Prestla vydal, byl menší formát nazvaný Putování s Adalbertem Stifterem, z této první spolupráce vznikla pod vedením Johanny von Herzogenbergové dlouholetá a velice intenzivní a plodná spolupráce. Iniciovala vydání pětisvazkové edice o umění a kultuře v Čechách a na Moravě, která byla dokončena až v roce 1966: Baroko v Čechách, Gotika v Čechách, Románský sloh v Čechách a Renesance v Čechách. Poslední svazek byl věnován 19. století a vyšel v berlínském nakladatelství Propyläen. Všechny svazky jsou

vybaveny bohatými poznámkami, bibliografiemi, mapami, seznamem místních jmen v obou jazycích (německy a česky) a odrážely nejnovější český výzkum.

První velká výstava, kterou iniciovala a připravila v roce 1971 Johanna von Herzogenbergová byla věnována 250 letům od blahorečení svatého Jana Nepomuckého. Výstava byla mimořádná. O dva roky později se jako zázrakem podařilo vydat slavnostní tisk k tisíciletí pražské diecéze Bohemia Sacra. Ona a prof. Ferdinand Seibt získali do autorského kolektivu Němce, Čechy a Židy pro společné vyobrazení náboženské situace za dobu jednoho tisíce let, za milénium. Vyžadovalo to mnoho odvahy, neboť po roce 1968 byly kontakty mezi Východem a Západem pod nejpřísnější kontrolou. Johana von Herzogenbergová kromě svého příspěvku zajistila redakci publikace, hledání sponzorů a podporovatelů, kontakty doma ve své rodné vlasti a výběr vyobrazení ve spolupráci s Wernerem Neumeisterem. Vydání bylo svěřeno přátelům L. Schwannovým v Düsseldorfu. Skvostné vydání s 32 příspěvků, a to i od autorů za železnou oponou, se objevilo na trhu přesně k datu výročí, které se v samotné Praze slavit nesmělo.

Johanna von Herzogenbergová přišla s myšlenkou uspořádat výstavu k výročí 600 let od úmrtí Karla IV. v roce 1978. Zajistila prostřednictvím ministerstva zahraničí v Bonnu vypravení žádosti do Prahy o spolupráci na projektu a o zapůjčení exponátů. Výstavu koncipovala jako putovní s nadějí, že bude možné ji představit veřejnosti i v Praze. Při přípravě doufali, že se na nějakém místě, které bylo spojeno se životem Karla IV. budou moci potkat s českými kolegy, kteří by zvažovali připomenutí tohoto jubilejního roku 1978. Z Prahy však nepřišla žádná odezva. Dalšími svatojánskými výstavami organizovanými z jejího popudu byly výstavy ke 250 letům svatořečení Jana Nepomuckého roku 1979 v Salzburku a v roce 1993 k 600 letům od smrti svatého Jana Nepomuckého v Praze a Mnichově. (O dotčených výstavách jsou samostatné kapitoly této práce).

V přílohách práce jsou také uvedeny výtahy z jejích cestopisných průvodců a katalogů k výstavám, které nebyly při své realizaci bezprostředně předmětem česko-německé spolupráce.

Po svém odchodu do penze se stala aktivní a vyhledávanou průvodkyní, doprovázela poutníky do míst, která měla ráda, a o kterých psala. Přitom svůj čas nadále věnovala

rozvoji česko-německé spolupráce, přijímala pozvání na česko-německé rozhovory v Mariánských lázních, Praze, Jihlavě, Brně a Mnichově.

Pracovní, společenský a kulturní život Johanny von Herzogenbergové byl bohatý. Jeho základem byla osobní setkání, diář měla až do vysokého věku stále plný. Ani jako penzistka nebyla zapomenuta, naopak byla vždy vítaným hostem. Diskusní příspěvky měla řádně připravené a nikdy při nich nechyběla nějaká vtípná glosa.

Její výchova v rodině s aristokratickou tradicí dávala záruku kultivované společenské komunikace. Konala tak bez jakékoliv nadřazenosti s noblesou, a to i ve skromných podmínkách. Výstavy vnímala jako místa pro setkávání. Byly jejím nejen odborným, vědeckým, uměleckým a kulturním počinem, ale především jedinečným místem pro společné dílo kolegů, přátel a podporovatelů. Vycházela z vize obsahu a přínosu výstavy. Pak začala práci na sestavování týmů od realizace výstavy až po její zakončení. Souběžně vybírala (spolu) autory katalogů. Volba spolupracovníků se řídila nejen odborností, ale také osobnostním profilem každého z nich. V druhé fázi zvažovala členy čestných výborů výstavy a osobně žádala významné a veřejně známé či široce uznávané osobnosti o poskytnutí záštity.

Díky charismatu Johanny von Herzogenbergové mohla být pomyslná laťka pro výběr zvučných jmen postavena vysoko. Samotná otevření výstav byla společenskou událostí, kterou doprovázela mimořádná pozornost sdělovacích prostředků. Tím setkávání prostřednictvím výstav pro Johannu von Herzogenbergovou nekončila, ale pokračovala, a to v podobě početné nadnárodní návštěvnosti. Dění výstav byly příležitostí pro poděkování všem, kteří se na přípravě, realizaci a průběhu podíleli a zasloužili se o úspěch. Od každého otevření výstavy, zažívala Johanna von Herzogenbergová hektickou dobu, ve které náročně ladila, koho a kdy osobně provede a představí mu exponáty. Byla ráda mezi lidmi a lidé byli rádi s ní.

Její renomé u odborné i laické veřejnosti rostlo s počtem uspořádaných výstav a odborná autorita byla přijímána se zaslouženým respektem. Při realizaci „jejích“ výstav dokázala získávat kolegy ke vzájemné spolupráci a dávat lidem „dohromady“.

Jednoznačně v prostředí výstav, při kterých se naplňovalo její životní poslání, byla šťastná a nalézala v nich smysl svého života a práce.

V této práci jsou zmíněny výstavy, které se zrodily z jejího popudu a měly sloužit k navázání spolupráce mezi Čechy a Němci. Jsou to tři „svatojánské výstavy“ z roku 1971, 1979 a 1993 a výstava k výročí 600 let od smrti Karla IV. Některé další výstavy jsou zaznamenány v příloze práce. Zemřela v Mnichově 12. února 2012 ve věku 91 let.

5. Jan Nepomucký - život

Informace pro stručný životopis a zachycení staletí udržované legendy o svatém Janu Nepomuckém jsem čerpal z dvou klíčových pramenů. Prvním je publikace Jaroslava Polce *Svatý Jan Nepomucký*⁵⁹ a druhým je publikace Víta Vlnase *Jan Nepomucký, česká legenda*. Obě publikace jsou zdařilým dílem, zabývající se nejen historickými prameny, ale reagují i na otazníky kolem postavy a kultu světce v době druhé poloviny dvacátého století, kdy byly sepsány. Předmětem této práce není zkoumání života světce, ale uvedení jeho krátkého životopisu zapadá do celkové struktury práce.

Jan Nepomucký, historická postava proslavená oslavnými legendami, které zastíňují historické události z jeho života. Žil ve 14. století v době, kdy převládaly ústní tradice nad písemnými záznamy. Spíše lze z věrohodných zdrojů studovat charakteristiku doby než životopisy jednotlivců. Ze současných životopisů Jana Nepomuckého plyne, že jeho dobu ovlivňovalo několik důležitých skutečností, na které neměl přímý vliv, a konec konců ho proslavily.

Byl rodák z Pomuku nedaleko cisterciáckého kláštera, který byl založen ještě za života svatého Bernarda. Notářský titul znamenal jistý stupeň vzdělání. Nemusel být nutně právníkem, ale musel ovládat čtení, psaní i latinu a znát ustálená pravidla pro sepisování veřejných a soukromých listin.

Arcibiskup Jan Očko z Vlašimi si přál být pohřben v katedrále svatého Víta v kapli svatých Erharda a Otýlie. Jako oltářníka si přál Jana z Pomuku. Oltářník musel být vysvěcený kněz, jeho povinností bylo sloužit v kapli čtyři mše: jednu mariánskou, druhou podle ročního liturgického období, třetí k českým patronům a čtvrtou za zemřelé.

Měl pobývat při katedrále a podléhat děkanu kapituly. Roku 1380 byl v Čechách mor. Spolu s laiky zemřelo mnoho kněží, proto se rychle obsazovala pozice farářů. V témže roce byl Jan z Pomuku jmenován farářem u svatého Havla. Přitom Jan z Pomuku nadále vystupoval i jako veřejný notář a sekretář arcibiskupa. Až po přijetí kněžského svěcení postupně ukončil svoji úřednickou dráhu a obracel pozornost více ke své farnosti.⁶⁰

⁵⁹ Jsem si vědomý, že prof. Jaroslav Polc pro svoji emigraci na Západ měl omezený přístup k pramenům, které se nacházely v jeho bývalé vlasti. Cílem jeho díla byla připomínka zemského patrona v českém jazyce pro věřící „Čechoslováky“ doma i v zahraničí.

⁶⁰ Srov: POLC, Jaroslav. *Svatý Jan Nepomucký*, Zvon, České katolické nakladatelství, Praha, 1993, s. 68–99.

V roce 1382 byl na faru svatého Havla jmenován zástupce a Jan z Pomuku odejel na studia do Padovy. Padova byla hrdá na své „studium generale“. Již ve středověku proslula právníkou fakultou.⁶¹ Byla srdcem juristů. Kancléřem univerzity byl padovský biskup, řídil zkoušky, uděloval akademické hodnosti. Na rozdíl od západoevropského typu vysokého učení v Paříži a Oxfordu, kde odpovědnost za disciplínu a vědeckou úroveň mělo sdružení mistrů (profesorů a regentů kolejí), v Padově a Boloni a na všech italských univerzitách měli hlavní slovo studenti. Ti si volili ze svého středu rektory a vybírali profesory. Studenti byli rozděleni podle národností, ale v podstatě tvořili dvě velké skupiny. První byli studenti z Itálie – cismontáni a druhou byli cizinci zaalpští čili transmontáni. Dva rektori, jeden italských a druhý zaalpských studentů, spravovali společně s poradci zastupujícími jednotlivé národy akademickou obec. Ta byla vyňata z pravomocí místních světských úřadů. Rektorem mohl být zvolen pouze student, který trávil na padovském učení již tři roky, byl mezi studenty vážen, aspoň 25 let starý, z dobré rodiny a dobré pověsti. Býval to vždy klerik. Volba rektora z řad zaalpských studentů padla na Jana z Pomuku, který trávil na studiích pět let a náklady hradil z příjmů fary svatého Havla.⁶² Po návratu z Padovy užíval od roku 1389 titul vyšehradského kanovníka a od roku 1390 se stal arcijáhnem žateckým a spravoval obvod pěti děkanátů, který čítal 225 far pojmenovaných podle pěti měst: Žatce, Kadaně, Žlutice, Teplá a Lokte⁶³.

V úřadě generálního vikáře se Jan z Pomuku uvádí poprvé 20. září 1389. Úřad generálního vikáře Jan z Pomuku znal, neboť v arcibiskupské kurii začínal svoji služební kariéru jako notář.

V pozici generálního vikáře z blízka sledoval eskalaci vztahů mezi arcibiskupem a panovníkem. Od roku 1392 se snažil Jan z Jenštejna skončit s dlouholetou nejistotou a vynutit si vyjasnění poměru mezi církví a státem. Král se cítil nemálo dotčený výtkami, jež Jan z Jenštejna motivoval nábožensky s odkazy na církevní právo. Oleje do ohně přilévají královi milci, kterým roztržky mezi oběma muži mohly přinést zisk.

Roku 1387 jmenoval Václav IV. svým finančním ministrem pražského měšťana Zikmunda Hulera, který byl pověstný svou tvrdostí a bezohledností, ale také neobyčejnými obchodními schopnostmi. Tímto aktem poznali Židé, že se nemají čeho

⁶¹ Srov: VLNAS, Vít. Jan Nepomucký, česká legenda. Mladá fronta. Praha 1993. s. 15.

⁶² Srov: POLC, Jaroslav. Svatý Jan Nepomucký, Zvon, České katolické nakladatelství, Praha, 1993, s. 100–116.

⁶³ POLC, Jaroslav. Svatý Jan Nepomucký, Zvon, České katolické nakladatelství, Praha, 1993, s. 122.

bát, a získávali si další přízeň králových milců různými dary. Židé v podstatě měli větší svobodu než křesťané. Ba dokonce Zikmund Huler netrestal bezprávně páchaná Židy na křesťanech, a navíc strpěl, když se židovští předáci rouhali a okázale vyvyšovali nad křesťany. Ve Svatém týdnu roku 1389 nesl kněz Tělo Páně nemocnému do židovské čtvrti. Židé po něm údajně házeli kamením. Tím vzplanula bouře, při níž v Praze zahynulo 3 000 Židů. Někteří se zachránili útekem na radnici, jiní si zachránili život rychlým křtem a tím se ocitli pod pravomocí církevních předpisů. Zikmund Huler s králem se snažili pokřtěné Židy získat zpět, jako křesťané jim nebyli užiteční, neboť nemohli ve prospěch královské komory provozovat lichvu. To vše vedlo k předvolání Zikmunda Hulera před církevní soud. Huler se odmítl dostavit. Arcibiskup vyřešil situaci tím, že na Hulera uvalil klatbu, a to při vědomí, že se jednalo o vysokého státního úředníka, který se těšil veřejně projevované přízni krále. Panovník nezůstal pozadu, plný hněvu proti arcibiskupovi přikázal městům, aby z církve vyobcovanému úředníkovi okázale obnovila přísahu věrnosti a zahájil přípravy tažení proti arcibiskupovi.⁶⁴

Na jednání s kurií vysílal král duchovní, kteří se vysmekli z biskupova jha a dali se do služeb světských pánů, a ze sobeckých důvodů naváděli ke stejnému jednání další duchovní. Cílem bylo oslabení vlivu a moci Jana z Jenštejna a větší příliv financí do královské pokladny. Ze skupiny milců kolem krále vzešel plán na zřízení nového biskupství v Čechách, a to vyčleněním území z pražského arcibiskupství. Žádost papeži odůvodnili velikostí rozlohy stávající diecéze, která zabírala, vyjma litomyšlské diecéze, téměř celé Čechy. Vhodnou příležitostí k provedení tohoto plánu byla roku 1393 smrt dosavadního opata Racka v benediktinském opatství v Kladrubech, kterou král a jemu naklonění dvořané i duchovní chtěli využít ke svému záměru. Opatství se mělo stát centrem panovníkem zamýšleného biskupství. Podle církevního práva však kladrubští benediktini, v souladu s církevními předpisy, rychle zvolili novým opatem mnicha Olena, a to v době nepřítomnosti krále a jeho dvora v Praze. Arcibiskup předložil generálnímu vikáři Janu z Pomuku protokol o vykonané volbě s žádostí o potvrzení nově zvoleného opata. Následně dal Jan z Jenštejna volbu vyhlásit a stanovil lhůtu s výzvou, aby před jejím uplynutím všichni, kdo mají jakoukoliv námitku proti volbě nebo zvolené osobě, ji oznámili jemu nebo generálnímu vikáři. Námitky ve stanovené lhůtě nebyly vzneseny, proto Jan z Pomuku potvrdil dne 10. března roku 1393 volbu opata za přítomnosti svědků. Aktéři si byli vědomi, že jednají proti plánům krále, který v té době dlel na hradě Žebrák.

⁶⁴ Srov: POLC, Jaroslav. Svatý Jan Nepomucký, Zvon, České katolické nakladatelství, Praha, 1993, s. 207–221.

Král vzplanul nepřičetným hněvem proti arcibiskupovi a jeho úředníkům a otevřeně prohlásil, že je utopí a zabije. Jan z Jenštejna odjel na svůj roudnický hrad, měl ve zvyku se uchýlovat v postní době do samoty, kterou tam nacházel. V Praze zůstali jen Jan z Pomuku a Mikuláš Puchník. Členové královské rady zajeli za arcibiskupem do Roudnice, aby mu sdělili vůli krále a vyzvali ho k návratu do Prahy. Ale Jan z Pomuku s Mikulášem z Puchníku přemluvili Jana z Jenštejna, aby se vydal do jedné ze svých vesnic vzdálených na míli od Prahy, pravděpodobně do Kyjí. Tam se za ním dostavil králův zpovědník Mikuláš z Unhoště s maršálkem Janem Cúchem, snažili se ho uchlácholít a pozvali ho do Prahy za účelem smírného jednání. Nejprve se potkali Jan z Pomuku a Mikuláš Puchník se členy královské rady a jednali o podmínkách narovnání mezi arcibiskupem a králem a arcibiskupem a Zikmundem Hulerem. Poté se měl setkat arcibiskup s králem pod širým nebem u mostecké věže. Setkání vyvrcholilo vzájemným osočováním. Král přikázal, aby byl odveden arcibiskup a jeho lidé: Jan z Pomuku, Mikuláš Puchník a Václav Knobloch. Arcibiskupovi osobní ochránci jej obestoupili, proto byli odvedeni zbylí tři účastníci jednání. Situaci popsal Jan z Jenštejna ve své stížnosti určené papeži. První výslech proběhl v kapitulní síni, kam král narychlo povolal kanovníky, kteří patřili ke „královskému duchovenstvu“. Pak byli zatčení odvedeni do staroměstské rychty – do domu soudcova, kde byla mučidla. Mučení byli jen dva, a to Jan z Pomuku a Mikuláš Puchník. V mučírně byli přítomni kromě krále kati a někteří rádcí krále. Vyslýchaní byli nataženi na skřípec, pálení v bocích a na jiných citlivých místech pochodněmi. Vztek krále se soustředil na Jana z Pomuku. Podle svědectví byl král opilý, a tudíž neschopen soudného jednání. Pochodeň vzal do vlastní ruky a páčil Jana z Pomuku tak, že měl propálený celý bok a omdlával. Všichni vyslýchaní byli vysoce postavení duchovní, žádného protiprávního činu se nedopustili a mimoto nesměli být podle předpisů církevního práva souzeni, a tím méně mučení světskou mocí. Tím král a jeho společníci upadli v církevní klatbu, kterou mohl Jan z Jenštejna vyhlásit odkudkoliv a král navíc nevěděl, kde se právě skrývá. Navíc se mohl spojit s královými nepřáteli a využít protiprávních činů v jeho neprospěch. Král se snažil zachránit, co se dalo. Donutil Mikuláše Puchníka a Václava Knoblocha, aby před veřejným notářem prohlásili, že neřeknou, že byli zajati a mučení, a že ve sporech mezi králem a arcibiskupem budou stát na králově straně. Polomrtvý Jan z Pomuku nebyl schopen přísahu vykonat. Svázali mu ruce za záda a vláčeli na most, odkud byl svržen do Vltavy. Král měl Jana z Pomuku v nenávisti a zřejmě ho při mučení přivádělo k zuřivosti jeho urputné mlčení. Král vlastně žádné přiznání Jana z Pomuku nepotřeboval, vše, co mu

kladl za vinu, bylo veřejně známé: stvrzení volby opata v Kladrubech, vyhlášení klatby na Zikmunda Hulera, překročení pravomocí při obvinění a mučení arcibiskupových úředníků. Rovněž mu byli známi vykonavatelé arcibiskupovy vůle zaměřené proti panovníkovi. Nelze ani doložit, že by královna Žofie Bavorská, manželka Václava IV. přicházela ke zpovědi k Janu Nepomuckému. Je však pravděpodobné, že se s ním mohla radit v právních otázkách, a to z důvodu napjatých manželských vztahů mezi ní a králem.

O osudech Janova těla po jeho svržení do Vltavy nejsou přesné zprávy. Na nějaký slavný pohřeb nebylo pomyslení, neboť by mohl být vnímán jako politická provokace. Navíc arcibiskup brzy po smrti svého generálního vikáře tajně opustil Čechy a zamířil se stížností na krále k papeži do Říma. To nic nemění na faktu, že umučený generální vikář se stal bezprostředně po vytažení těla z Vltavy a po pohřbu předmětem stále rostoucí úcty věřících. Janovy ostatky spočinuly nakonec v katedrále svatého Víta. Místo jeho posledního spočinutí se stalo poutním místem zbožného lidu. Byly mu záhy připisovány zázraky a postupně se začala rodit legenda mučedníka zpovědního tajemství. Ta vyvrcholila v době baroka, kdy se uskutečnilo jeho formální svatořečení (1729). V té době byl lidem a církví uctíván, a to ještě před zařazením do seznamu svatých. Byl považován nejen za světce a mučedníka, ale byl věřícími „řazen“ mezi zemské patrony v českém království a posléze také v zemích pod vládou Habsburků. Po staletí stále živý „svatojánský“ kult a jeho mnohotvárné umělecké pojetí dodaly ojedinělý ráz vrcholnému baroku ve střední Evropě. Z těchto předpokladů vycházela Johanna von Herzogenbergová při volbě Jana Nepomuckého jako patrona smíření.

6. Jan Nepomucký 250 let od blahorečení – výstava 1971 Mnichov

Výstavu Jan Nepomucký v roce 1971 připravil Adalbert Stifter Verein ve spolupráci s Münchner Stadtmuseum, Oberhausmuseum Passau, Österreichisches Museum užitého umění ve Vídni a Bavorským rozhlasem u příležitosti 250 let jeho blahorečení. Konala se od 14. května do 9. července roku 1971 v Mnichovském zemském muzeu. Čestnými protektory se stali Julius kardinál Döpfner, arcibiskup mnichovský, Franz kardinál König, arcibiskup vídeňský, Anton Hofman, biskup pasovský, Johannes Nepomuk Schütz, bavorský státní ministr a Christian Wallenreiter intendant Bavorského rozhlasu. Pracovní výbor se skládal z 34 odborníků působících v muzeích, galeriích, archivech, knihovnách nebo církevních organizacích. Exponáty zapůjčilo 84 organizací.

Uspořádat výstavu svatému je neobvyklé zadání. Nejde o zkoumání jednotlivých aspektů života světce nebo legendy o něm, ale o dokumentaci šíření jeho úcty a lidové zbožnosti v době baroka. Kult postavy Jana Nepomuckého je nedílnou součástí katolického světa v době baroka. Při výběru výstavních objektů se obrátila pozornost na Bavorsko a Rakousko, ač by se autoři rádi obrátili na Čechy, Slezsko a Maďarsko, ale tyto země byly nedostupné.

Příspěvky do katalogu, který byl vydán v nakladatelství Passavia v Pasově roku 1971, sepsali renomovaní znalci oboru:

6.1. Jan Nepomucký – mlčící mučedník.⁶⁵

Ve svém příspěvku Ferdinand Seibt shrnuje životní příběh Jana Nepomuckého, a to především na základě pramenů děl historiků, kteří se věnovali studiu doby světcovy, jako jsou Wiesskopf, Bartoš, De Vooght a Pekař nebo listinných dobových dokumentů, především *Acta in curia Romana Johannis a Genzestein archiepiscopi Pragensis*. Také se odkazuje na životopisce svatého Jana Nepomuckého arcibiskupa Puchníka a jezuitu Balbína. V úvodu poznamenává, že není zcela jasné, zda Jan Nepomucký byl Čech nebo Němec. Jeho první jméno je psáno: Johanko, Johanek nebo Janym. Ale dodává, tvrzení opata Ludolfa ze Saganu, který studoval a dlouho žil v Praze a byl v kontaktu s Janem Nepomuckým, že byl milý bohu a oblíbený u lidí, a to jak Němců, tak Čechů. Zmiňuje

⁶⁵ Ferdinand Seibt „Johannes von Nepomuk – ein schweigender Märtyer“ (16 – 24)

kusé informace o jeho narození, studiu, následně zmiňuje jeho kariéru a úřední postup, rekapituluje jeho kariéru kněžskou, a to od kněžského svěcení až po jmenování generálním vikářem. Připomíná kvalifikační znalosti v oblasti správy diecéze, obojího práva a jazyků. Doplnuje informace o jeho majetkových poměrech až do doby jmenování generálním vikářem. Jako historik opakuje, že důvod jeho smrti zůstane nejasný. Ze stížnosti arcibiskupa Jana z Jenštejna papeži lze dovodit první nejstarší písemné sdělení o jeho skonu, osobních kvalitách, oblíbě mezi lidem a o jeho neochvějně věrnosti svému úřadu. Ve zprávě je explicitně uvedeno, že Václav IV. vlastníma rukama usmrtil důstojného preláta, a tím mu byl dán jeho současníky titul „rex tyrannus at iniquus“. Arcibiskup v důsledku hněvu panovníka, zahnaný až na hranici země, Jana ve své zprávě papeži označuje za mučedníka. Čtyřicet let po jeho smrti se začala v Praze šířit fáma, že za jeho smrt může mlčenlivost Jana coby zpovědníka královny. Tomu přispěly napjaté vztahy mezi králem Václavem IV. a jeho manželkou Žofíí Bavorskou, která mohla vidět v generálním vikáři zastávce svých práv. Je třeba brát v potaz, že v té době se církev nacházela ve schizmatu a bylo velmi oslabeno nejen papežství, ale trpěli tím i biskupové. Jejich pozice byla v nevýhodě k feudální moci, která jen zneužívala církevní rozkol ve svůj prospěch. Arcibiskup Jan z Jenštejna hájil práva církve, exkomunikoval královy blízké osoby, a to z důvodu svévolného zasahování moci světské do moci církevní. Svoji roli hrálo úsilí krále Václava IV. o zřízení biskupství v západních Čechách, kterým chtěl oslabit moc arcibiskupa podle motta „divide et impera“ a získat prostředky do státní pokladny. To bylo zmařeno potvrzením volby opata v benediktinském klášteře v Kladrubech, kterou provedl generální vikář v zastoupení arcibiskupa. Z pramenů se potvrzují opakované výhrůžky krále Václava IV. adresované arcibiskupovi Janu z Jenštejna, kde se uvádí explicitně, že svým jednáním proti vůli panovníka hraje o svoji hlavu, či dokonce mu bylo vyhrožováno smrtí utopením. To, že se při výslechu král cíleně soustředil na Jana Nepomuckého nasvědčuje tomu, že nešlo o náhodu, ale o mučení nejvyššího církevního úředníka - králova protivníka. Mlčící mučedník proto, že se Václav IV. při výslechu Jana Nepomuckého nemohl dozvědět nic, co by neznal. Možná ani žádnou zásadně novou informaci neočekával. V mučírně nešlo o žádný výkon trestu, nýbrž jen o mstu formou „výslechu trpným právem“, na jehož konci byla smrt. Podle zprávy arcibiskupa a výpovědí svědků, lze tedy Jana Nepomuckého řadit k počtu politických mučedníků, jako byli Jiří VII. nebo Thomas z Cantebury, ti byli vyzdviženi na oltář díky usmrcení v důsledku výbuchu zlosti krále. V závěru autor krátce zmiňuje posmrtnou „politickou“ roli v době vrcholného baroka, kterou Janu Nepomuckému

přisuzují historici v 19. a 20. století, a to v souvislosti s rekatolizací země vedenou jezuitou pod vládou Habsburského domu.

6.2. Ke kultu Jana Nepomuckého.⁶⁶

Autorem příspěvku je Johanna von Herzogenbergová. Vzpomínka na Jana Nepomuckého zůstala živá přes následné krvavé události a neobsazení arcibiskupského stolce v Praze po dobu 140 let, kdy katolíci v českém království byli bojácnou menšinou. Záchytným bodem uctívání se stal Janův hrob ve svatovítské katedrále. Proto se nelze divit, když po opětném obsazení arcibiskupského stolce v Praze byl Jan Nepomucký zařazen do seznamu zemských patronů, kam díky velké úctě lidu patřil. Císař Karel IV. blahé paměti uložil do pokladnice katedrály relikvie světců: Václava a Ludmily, Vojtěcha a Prokopa, Víta a Zikmunda, jak můžeme jejich zobrazení vidět na mozaice jižní fasády katedrály. V roce 1584 byly na Hradčany přeneseny kosti opata Prokopa z husity zničeného sázavského kláštera. Svatá Ludmila byla po smrti pohřbena pár kroků od katedrály v kapli baziliky svatého Jiří.

Jan Nepomucký byl krátce po nalezení ostatků nejprve uložen v kostele Velkého svatého kříže (byl zbourán roku 1890), ale pak přenesen do katedrály. Jan Nepomucký byl ještě před zahájením procesu beatifikace a kanonizace národem „zařazen“ k řadě zemských patronů. V 15. století byla Praha pod vládou Jagellonců a od roku 1526 pod vládou Habsburků a stala se výstavným hlavním městem, zejména za panování Rudolfa II. Jeho doba byla, obdobně jako za Karla IV., považována za „zlaté časy“ nebo „stříbrné období“, byly podporovány oblasti vědy a umění, včetně církevní oblasti. Například byla vydána řada legend *Vita beati Hroznata* (1586), *Vita beati Ivani* (1592) a konečně *Bohemia Pia* – sborník k církevním dějinám vlasti (1608), a to z iniciativy generálního vikáře Georga B. Pontanuse. Také v písemnictví je patrná snaha o rozšíření řady zemských patronů, aniž by se v té době jednalo o „kult Jana Nepomuckého“. Jan Nepomucký byl prvně vyobrazen v díle *Spirituale Regni Boemiae jubilum* (1599), které vyšlo česky pod názvem *Duchovní obveselení Koruny české* s ilustracemi. Jan Nepomucký byl vyobrazen jako kněz s vousy, v dlouhém černém plášti, s růžencem v ruce, který klečí před krucifixem a v pozadí je město Praha. Další zobrazení vyšlo v díle *Libri tres hymnorum sacrorum* (1602). Jan Nepomucký je zde zobrazen jako sedící kněz, u kterého klečí královna při zpovědi a v pozadí se nachází kostel. Tím počala řada jeho

⁶⁶ Johanna von Herzogenbergová „Zum Kult des Johannes von Nepomuk“ (25–34)

zobrazování jako zpovědníka. Velká změna nastala během třicetileté války. Došlo k znesvěcení a drancování svatovítské katedrály kalvinisty pod vládou Fridricha Falckého, zimního krále. Reliéfy v chórovém ochozu znázorňují scénu drancování a znesvěcení Nepomukova hrobu a současně varování, jaký následuje trest boží za takový odporný čin. V druhé polovině 17. století byl Jan Nepomucký zobrazen na vchodových chrámových dveřích jako celková postava v profilu zpovědníka a pod tím je znázorněno jeho svržení z mostu. Roku 1692 nechal Tobias Becker, pozdější biskup královéhradecký zřídit mramorový pomník nad Janovým hrobem a ve své diecézi zasvětil seminář tomuto světcí. Tím byly zahájeny kroky k jeho blahořečení. Johannes Ignatius Dlouhoveský, světící biskup pražský a Bohuslav Balbín SJ vydali v Antverpách (1680) první obsáhlý životopis ve svém díle *Acta Sanctorum*. Pražský arcibiskup Mathäus Zoubek z Bilenkerku roku 1673 zaslal do Říma žádost o blahořečení a svatořečení. Dva roky nato zemřel. Deset let se vedlo v Římě šetření, a to kvůli přísným předpisům, které vydal papež Urban VIII. (1625). V roce 1715 byl proces blahořečení zahájen a k samotnému aktu došlo roku 1721. V žádném případě nejde o „manipulovaného světce“, dle přání Říma nebo Vídně, jak se takové mínění šířilo po tři generace po roce 1620, a to v době násilné rekatolizace Čech. V roce 1653 stanovil císař Leopold I. svatého Josefa zvláštním patronem vládnoucího domu a nechal svého syna pokřtít na Josefa. Pozdější císař Josef I., ze španělské větve Habsburků, potvrdil výnos svého předka a připojil dalšího ochránce-světce Jana Nepomuckého, oblíbeného lidem v monarchii, a to ještě před reformací. V další části příspěvku autorka uvádí příklady, kdy knížata a biskupové šířili kult Jana Nepomuckého už před jeho svatořečením v celé Evropě. Jan Nepomucký byl ctěn jako přímlovce v mnoha nouzích, a to i kriminálních, dále přímlovcem proti pomluvám. Byl patronem kněží, kteří řádně vykonávali svůj úřad a ochráncem zpovídajících se dětí, zejména při jejich prvním přistoupení k této svátosti. Byl patronem zpovědníků pro zachování zpovědního tajemství. Byl ctěn jako ochránce lidu a církve proti zlovůli panovníka. Před jeho kanonizací se musela doložit svědectví o zázračném uzdravení. Největší dopad na úctu k Janu Nepomuckému mělo odhalení „jazyka“ a s tím spojená úcta k této relikvii. Zachovalý „jazyk“ převyšoval všechny možné zázraky. Jan Nepomucký byl zvolen za ochránce před povodněmi, a to díky mnoha jeho sochám na mostech v celé Evropě. Jako patrona si jej zvolili jezuité, kteří čelili v té době mnoha pomluvám a falešným obviněním. Poutníci v Čechách putovali do Staré Boleslavi k uctívání Paladia země české a také Jana Nepomuckého, ve kterém viděli pokračovatele řady zemských patronů a ochránců katolické víry. Papež Inocenc XIII. roku 1721 stanovil

16. květen jako den, kdy se mají konat eucharistie ke cti Jana Nepomuckého. Proto se v květnu konaly liturgické slavnosti po celé zemi. Jan Nepomucký byl velmi častým křesťním patronem a jeho zobrazení se dostávalo v lidovém provedení do domácností. V pozdním 19. století se šířila teze o Janu Nepomuckém coby protireformační náhradě jeho současníka mistra Jana Husa. Ještě do doby po druhé světové válce přetrvávalo mínění: Jan Nepomucký byla holá vymyšlená legenda podporovaná Římem a Vídní, ve které hráli svoji roli jezuité. Motivací byla politicky prosazovaná náhrada reformátora pro uchování katolické víry. Před druhou světovou válkou do diskuse vstoupil Josef Pekař, který odmítl a varoval před zesměšňováním legendy Jana Nepomuckého a přirovnal jeho dramatický osud k osudu Thomase Becketta. Po roce 1945 připomínaly vysídlelcům z Čech mosty se sochou svatého Jana Nepomuckého kus domova a symbol smíření.

6.3. Ztvárnění Jana Nepomuckého v barokním umění. ⁶⁷

Ztělesnění Jana Nepomuckého je nepokrytě komplexní příklad kultu svatosti v době baroka. Z nepatrného historického jádra se vyvinula strhující postava světce se snadno zapamatovatelnou „Vita“, která exemplárním způsobem šíří a svou hloubkou ztělesňuje náboženské uvažování té doby. Co nás může uvést v úžas, je poznání, jak zbožnost, touha po legendách a divech, i bez oficiální podpory a souhlasu církve, vytvořily populárního světce. Teprve po dosažení vrcholu jeho úcty na počátku 18. století došlo k následnému svatořečení církví, za výrazné podpory početných prominentů – knížat šlechty, církevních hodnostářů katolických zemí severně od Alp, kteří od doby jeho skonu podporovali kult právě tohoto světce. Tato situace vyústila v jeho blahorečení roku 1721 a svatořečení roku 1729. Jan Nepomucký je nejen mučedníkem středověku, ale i jedinečnou postavou baroka. Legendy o něm byly tak „ozdobeny“, že se staly povinným prototypem pro ztvárnění jiných světců té doby. Takto pojatá ikonografie patřila spíše do středověku, dokonce šlo o anekdotické epizody a detaily, které byly spíše uměleckou tvorbou. První zpodobnění světce mají počátek v protireformaci při tzv. rekatolizaci po bitvě na Bílé Hoře roku 1620, a to za vlády Ferdinanda II. (1619-1637), pod patronací arcibiskupa pražského Arnošta Vojtěcha hraběte z Harrachu (1623-1667).

V této souvislosti je třeba přímo potvrdit, že Jan Nepomucký nebyl nahlížen jako vyloženě protireformační světec. Jeho význam se dotýkal církevních a náboženských

⁶⁷ Franz Matsche „Die Darstellungen des Johannes von Nepomuk in der barocken kunst – Form, Inhalt und Bedeutung“ (35–62).

záležitostí a motivů, například ideálu katolického kněze. Podstatnou roli sehrála úcta k němu jako patronu v mnohých záležitostech a v lidové zbožnosti. Nejprve vznikl typ postavy s atributy, která dala vzor k mnohým sochám na mostech, veřejných místech, cestách a v církevních objektech. Nejznámější je socha z roku 1683 na Karlově mostě, kterou nechal vystavět Gottfried Matthias von Wunschwitz jako „exvoto“ - poděkování za záchranu ze smrtelného nebezpečí na přímluvu Jana Nepomuckého. Pro sochu vytvořil návrh sochař Matthias Rauchmiller ve Vídni, Jan Brokoff pak odlitek z bronzu, a sochu odlil Wolff Hieronymus Herold roku 1683 v Norimberku. Podstavec zhotovil architekt Jaen Baptist Mathey s dvěma důležitými výjevy ze života Jana Nepomuckého, a to zpověď královny, jejíž tajemství požadoval vyzradit král Václav IV., a jeho smrt svržením z Karlova mostu. Socha má kanonické atributy: palmu, symbol křesťanských mučedníků, krucifix v ruce a kolem hlavy věnec pěti hvězd. Samotná postava je bez kontrastů, oděná do kněžského oděvu - černá sukně (talár), kolárek, rocheta, hermelínový límec a almutia (mozetta), která charakterizuje kanovníka. Hlavu kryje biret a kolem ramen je zavěšena štola, atribut zpovědníka. Bohužel v době vytvoření prototypu sochy chybělo jakékoliv svědectví o vzhledu světce. Vycházelo se z dobových literárních pramenů. Po roce 1600 vznikly první kresby světce v podobě knižní ilustrace v katolické lize. Po svatořečení byla znovu objevena malba s latinsky psanou poznámkou na zadní straně obrazu, že se jedná o autentický portrét Jana Nepomuckého, po vylovení těla z Vltavy, které bylo umístěno v později strženém kostele Velkého svatého kříže. Pravděpodobně je identický s obrazem, který se nacházel ve vlastnictví malíře Karla Škréty (1610-1674), a podle kterého vytvořil kopii a opatřil shodnou poznámkou na zadní straně. Na obraze je podobizna mrtvého světce – typ utopeného mučedníka s atributy: kanonický úbor, kříž umírajících v rukách na prsou a věnec pěti hvězd kolem hlavy. V kapli Staroměstské radnice v Praze se měla nacházet malba utopeného Jana Nepomuckého z roku 1631 s poznámkou, že se jedná o kopii obrazu z roku 1481. Dnes lze jen usuzovat, že se jednalo o typ malby utonulého mučedníka, který vytvořil Karel Škréta. Další typová vyobrazení se nachází ve svatovítské katedrále, kde Jan Nepomucký stojí mezi zemskými patrony, v kanonickém úboru a s palmou v ruce (na objednávku Nadace Ferdinanda II. byl světec vyobrazen Matthiasem Mayrem 1631). V letech 1599 a 1602 vyšly dvě knihy Bertholda Pontanuse von Breitenberg s ilustracemi, na kterých je světec vyobrazen klečící před krucifixem nebo se zpovídající se královnou. Když v roce 1640 Franz Matthias Karl von Sternberg nechal přestavět rodný dům světce na kostel v Nepomuku, zveřejnil jezuita Georg Plachý pod pseudonymem Ferus roku 1641 o tom spis–biografii světce

v latinském, německém a českém jazyce pod názvem *Fama Posthuma Joannis Nepomuceni* s mědirytinami Karla Škréty. Rytiny vyobrazují Jana Nepomuckého v jeho nebeském zjevení. Na jednom se zjevuje donátorovi (zadavateli) stavby, který na obraze skicuje plán vystavění kostela. Na jiném vyobrazení se vznáší světec nad místem narození v Nepomuku. Kostel vystavěný v Nepomuku byl zasvěcen pravděpodobnému křesťnému patronovi světce, Janu Křtiteli. To bývalo často připomenuto sousoším na hlavních oltářích v mnoha dalších kostelech. Věnc hvězd kolem hlavy byl vyobrazen z osmihranných hvězd s poukazem na rod Šternberků, který stál u výstavby kostela v Nepomuku. Hvězdy mají také mariologický aspekt v legendě, podle které světec klečí před milostným obrazem Panny Marie ve Staré Boleslavi. Počet hvězd pravděpodobně poukazuje na motto z pěti písmen „tacui“ (mlčel jsem). Posléze se vyvinuly další typy postavy světce jako patrona pomlouvaných nebo scénická vyobrazení jeho narození (neplodní rodiče jako u Jana Křtitele), uzdravení z nemoci (byl uzdraven na přímluvu Marie před milostným obrazem Matky Boží v cisterciáckém klášterním kostele v Nepomuku), jako ministrant (v klášterním kostele), jako malíř (jako dítě maloval náboženské obrazy), jako učitel (učitel teologie a církevního práva), jako kazatel (podle legendy byl vyhledávaným kazatelem), jako almužník (velmi rozšířená popularizace), jako zastánce chudých (ve spojení s poskytováním almužny), jako napomínající (připomínající jeho výslech během mučení, kdy připomínal králi jeho zlé skutky), jako varující před pokušením (zachování zpovědního tajemství). Dále Jan Nepomucký při modlitbě s krucifixem, Jan Nepomucký a mariánský kult (vztah k Mariánskému obrazu ve Staré Boleslavi), jako vězněný, jako mučený a jako svržený z mostu. Dalším motivem byla záchrana jeho ostatků z vody, uchování ostatků (těla) světce v nebeské slávě a jako mocného přímluvce.

6.4. Osnovy slavností blahořečení a svatořečení Jana Nep. ⁶⁸

Oslava blahořečení roku 1721 a následné svatořečení roku 1729 Jana Nepomuckého byly příležitostí k realizaci triumfálních staveb. Výprava na oslavu svatořečení neměla v Praze srovnatelnou obdobu, dokonce císařovna Elizabeta, manželka Karla VI., byla osobně přítomna. Oblíbená barokní témata, tedy prostřednictvím zázraku velebená smrt světce, jeho následné zbožštění, pasivní hrdinství, rezignace, trpělivost, pokora a mírnost byla podkladem pro monumentální stavby „theatrum honoris“.

⁶⁸ Jitka Klingenberg-Helfert „Festgerüste zur Seligsprechung und zur Heiligsprechung des Johannes von Nepomuk in Prag“ (63–87).

Za pomoci mnoha divadelních prostředků s iluzionistickými dekoracemi byla slavnostně ozdobena hlavní fasáda svatovítského chrámu. Další dekorace byly z různých materiálů: dřeva, látky, plasty, tekoucí vody, plápolajícího ohně, ... Lze říci, že divadelní duch baroka umožnil prostřednictvím iluzionistické dekorace vytvořit „kus nebe“ zde na zemi. Dne 31. května 1721 prohlásil papež Inocenc XIII. Jana Nepomuckého blahoslaveným. Pražský arcibiskup stanovil datum oslav v Praze na 4. července, svátek svatého Prokopa. Za tímto účelem byl do Prahy pozván architekt, malíř a dekoratér Johann Ferdinand Schor (1686-1767) z Innsbrucku. Čelní fasáda katedrály byla opatřena obrovskou freskou glorifikace Jana Nepomuckého mezi českými patrony ve stylu barokní gotiky. Křídla slavnostního lešení prodloužila působivě a dekorativně loď nedostavěného kostela. Na prostranství kolem kaple svatého Vojtěcha byly instalovány dva vodotrysky, jeden představující Vltavu, ve které byl utopen Jan Nepomucký a druhý Tiberu v Římě, kde byl blahořečený. Na prostranství stály čtyři sochy představující čtyři stavy v české společnosti oslavující světce. Dále vyobrazení na látkových malbách zavěšovaných na stěny samotnými biskupy, preláty a kanovníky, kteří do té doby působili v katedrále svatého Víta. Na stěně byl vyvěšen obraz adorující císařské rodiny, nad kterou se vznášel Jan Nepomucký, na prostranství kolem kaple svatého Vojtěcha stály sochy čtyř zemí: Rakouska, Moravy, Slezska a Lužice oslavující blahořečení světce. A další graficky ztvárněné mnohé a známé symboly, vycházející z legendárních životopisů světce. Šlo o velkorysou popularizaci lidem oblíbeného světce. Pak autorka ještě krátce přiblížila vlastní průběh hlavní oslavy s triumfálním průvodem s ostatky Jana Nepomuckého na Hradčanech, slavnostní bohoslužbu a průvod na Karlův most a do centra města. Nádherná výzdoba katedrály nebyla jediná. Ozdobeny byly další objekty jako například dobře viditelná dekorace Strahovského kláštera červeným sukem, slavnostní výzdoba radnice, Schwarzenberského paláce, sochy Jana Nepomuckého na Karlově mostě, kostelů, ve kterých působil světec za svého života, k jeho cti nově vybudovaného barokního Kostela sv. Jana Na Skalce. Stranou nestály ani významné kostely svatého Salvátora či Týnský chrám. Rovněž Pražané vyzdobili své domy a veřejná prostranství. Celá Praha a všechny země císařství žily triumfální slavností k počtě českého světce. Autorka popisuje výzdobu oslavy podrobně, neboť k této události jsou uchovány dokumentace centrální komise pro oslavy, tiskem vydané „brožury“ či obrázky, které dokumentovaly velkolepou nádheru, jíž žila celá Praha. Rozsah pompéznosti dokládá rozhodnutí pražského arcibiskupa, který po svatořečení Jana Nepomuckého papežem Benediktem XIII. dne 19. března roku 1729 přesunul termín pro

konání oslavy kanonizace až na 9. října, aby byl dostatečný časový prostor pro přípravu oslavy této události, a to výpravnějším a vznešenějším způsobem, než byl průběh oslavy beatifikace.

6.5. K symbolice kostelů svatého Jana Nepomuckého.⁶⁹

Autor ve svém příspěvku uvádí výčet kostelů a kaplí, které byly vystavěny před beatifikací a kanonizací Jana Nepomuckého a následně mu byly zasvěceny (Tetín, Trhanov, Brloh, Hřensko, Janov u Soběslavi, Hradec Králové, Hospozínek u Kralup, Suchdol u Sedlčan, Janův Důl, Dřemčice u Litoměřic, Dřínov u Chomutova a Vyklantice u Pacova). Již v té době kvetl český barokní kult zemského světce. Jakmile byly procesy beatifikace a kanonizace v běhu, začaly se v kostelích na oltářích stavět sochy Jana Nepomuckého, a to podle vzoru bronzové sochy na Karlově mostě. V žádném případě nešlo o anonymní výtvar lidové zbožnosti. Iniciativa na počátku vznikla u zemské šlechty a v kruzích řádů zaměřených proti reformaci. Proto bylo vystavěno více jak sto kaplí a kostelů buď z podnětu majitelů panství jako zámecké kaple nebo z nadání velkých řádů. Tím se konečně osvětluje mimořádná rychlost, s jakou byl spojen rozmach kultu Jana Nepomuckého, ale také jeho rozšíření do Rakouska, Bavorska a celého katolického světa. Od druhé třetiny 18. století vznikaly „Nepomucké“ svatyně, které určovaly barokní styl v Čechách, Bavorsku a Rakousku. Přesto se rodily zemské odlišnosti, ale některé znaky staveb zůstaly všeobecně shodné. Předními architekty v Čechách, Rakousku a Bavorsku byli Lucas von Hidelbrandt, Christoph und Kilian Ignaz Dietzenhofer, Giovanni Santini-Aichel, Franz Maxmilian Kaňka, bratři Egid Quirin a Cosma Damian Asamové. Ani jeden z těchto stavitelů nevytvořil školu, aby se stal obecným pojmem v katolickém světě. Všechny jimi vystavěné „Nepomucké“ svatyně jsou až na výjimky vybaveny ikonografickými tématy světce (deskové a oltářní obrazy, sochy), které jsou pro ně charakteristické. Tři čtvrtiny „Nepomuckých“ kostelů a kaplí v Čechách jsou venkovského stylu a jedna pětina má rozměr centrální stavby. K tomuto stavebnímu typu patří atributy světce—hvězdy, dále místa spojená s lidovou zbožnou úctou k Janu Nepomuckému, respektive hraničními situacemi všeho druhu jako přechody (hranice), řeky, opevnění na mostech, hřbitovy. Například „Wasserkapelle“ z roku 1730 v Tullnu u Dunaje nebo Kaple sv. Jana u Kambrücke u Zwettlu z roku 1783 či tzv. „Linienkapelle“ ve Vídni na liniovém opevnění kolem města. Avšak v Dolním Rakousku se stavěly

⁶⁹ Erich Bachmann „Zur Symbolik der Johannes von Nepomuk-Kirchen“ (88–96).

otevřené „baldachýnové“ kaple ve tvaru ciboria nad sochou Jana Nepomuckého. Vycházely z podobných mariánských staveb nebo ke cti Nejsvětější trojice v Bavorsku. Nakonec se prosadil typ staveb ve tvaru baldachýnu, který představoval majestátnost a byl užíván nad mariánskými oltáři nebo oltáři či hroby světců. Příkladné byly návrhy dvorského architekta Lucase von Hildebrandta, jehož kaple ciboriového typu vznikla u Augartenbrücke ve Vídni. Socha světce byla zakryta baldachýnem čtvercového půdorysu a na jeho vrcholu byla umístěna koruna s osmi „osmiramennými“ hvězdami jako poukaz, že Jan Nepomucký je ozdoben obdobně jako P. Marie.

Na oblých balustrádách, vedoucích k otevřené kapli, stojí alegorické sochy šesti křesťanských cností. Obdobně v ciboriovému tvaru byla též autorem vystavěna kaple na zahradě paláce Harrachů ve Vídni a další stavby. Zajímavější než „sálové“ kostely a kaple ve tvaru ciboria, jsou kostely a kaple na kruhovém základě. V tomto tvaru vznikl kostel v rodišti světce v Nepomuku a byl přestavěn podle plánu Kiliana Ignaze Dientzenhofera v letech 1733-1738. Jedná se o mladé obligatorní schéma Dientzenhofera: osmirohý hlavní prostor, na kterém leží příčná ramena se zaoblenými rohy v podlouhlém zaobleném oválu. Vzhůru se volně tyčí ke stropu diagonály. Dalšími půdorysy pro stavby „Nepomuckých“ svatyní byly půdorysy ve tvaru srdce (Christoph Dientzenhofer) nebo ve tvaru kruhové hvězdy (Santini-Aichel). Jako příklad je zmíněna světově unikátní pozdně barokní stavba kostela na Zelené hoře u Žďáru nad Sázavou, a to z podnětu opata cisterciáckého kláštera ve Žďáře Václava Vejmluvy. Před tím nechal vystavět podle Santiniho-Aichela na Zelené hoře hřbitov s třemi elipsovými, do areálu otevřenými kaplemi, které mají symbolizovat Nejsvětější Trojici (1706-1709). V rodišti Jana Nepomuckého, kde cisterciáci před 500 lety založili klášter, byl později založen filiální kostel, který nechal v letech 1720-1722 opat vystavět podle plánů Santiniho-Aichela. Areál je obdobou pro v Čechách charakteristický typ poutního místa na Svaté Hoře. Posvátný prostor obklopují ambity s kaplemi. Celý komplex je archetypické ztvárnění specifické formy českých kultovních míst, která se rozvinula po bitvě na Bílé Hoře. Pětihřanná kaple vyústí v pětihřannou střechu korunovanou pěti alegorickými sochami. Střecha je oválná, nezávislá na struktuře hlavního prostoru (kněžiště).

6.6. Lidové uctívání svatého Jana Nepomuckého.⁷⁰

Tři staletí po smrti Jana Nepomuckého se vyvíjela forma jeho úcty. Prosadila se jak v Čechách, tak v jižním Německu a Rakousku. Mohutný rozvoj nastal procesem blahořečení a svatořečení (1729). Spolu s oslavnými písněmi a rčeními se šířily také posměšné verše a hanlivá rčení. V některých kruzích se úcta k světci nebrala vážně. To mělo přerušit nebo narušit lidovou oddanost. Politická změna v 19. století přispěla k tomu, že v době vrcholného baroka poněkud naivně představovaná úcta k Janu Nepomuckému vedla k jejímu znevážení. Přesto se úcta ve svém vrcholu dotkla všech společenství ve městech, na vesnici, na zámcích, v církevních kruzích. Vznikala místa k projevení úcty světci figurami, plastikami, sochami u potoků, rybníků, před branami, a především na mostech. To měnilo tvář krajiny a určovalo kultovní život komunity. Konaly se pobožnosti, procesí, divadelní hry, byla skládána oratoria a zpívány písně ke cti Jana Nepomuckého. Při nalézání svědeckví doby je překvapující, kolik projevů úcty je v podstatě zachováno dodnes. Takový projev lidového kultu a lidového umění žádní světci středověku nepoznali. Ani protireformace žádného z nich nevyzdvihovala k takové cti na oltáři. Po převzetí vlády Habsburky nad Čechy, se stalo nábožensko-politickou nutností vyzdvihnout českého zemského patrona. Obdobou může být Rakousko po vítězném vyhnání Turků ze střední Evropy, kdy Maďarsko přiznalo svatému Štěpánovi funkci zemského patrona. Oba byli ve svých zemích představováni relikviemi, Štěpán paží a Jan jazykem. Svoji roli sehrála také šlechta. Exportovala úctu k českému světci za hranice země. Například šlechtična Rosina von Herberstein roku 1694 přenesla obraz světce z Prahy do městského kostela v Grazu. Ještě neproběhla beatifikace Jana Nepomuckého a rakouská a německá šlechta ve svých sídlech a městech instalovala sochy nebo obrazy světce. O tom lze dohledat dokumenty v biskupských kancelářích. Roku 1734 vzniklo v Steinu nad Dunajem bratrstvo Jana Nepomuckého, ač biskup z Pasova nedal k tomu souhlas, neboť se v té době nejednalo o svatého. Obdobných situací bylo vícero. Zato svatořečení bylo slaveno s velkou pompou nejen na císařském dvoře provedením *Missa sanctificationis Sancti Joannis Nepomuceni* od Antonia Caldara, ale i okázalými bohoslužbami, obsáhlými kázáními, která byla tištěna a rozšiřována. Byla hrána oratoria ve městech a na venkově šířeny letáky, z nichž téměř polovina byla dlouho oblíbená mezi lidem. Klíčové motivy byly stanoveny církví, respektive jezuiti. Plastiky, figury, oltářní obrazy, tištěné letáky atd. měly navodit

⁷⁰ Leopold Schmidt „Die volkstümliche Verehrung des heiligen Johannes von Nepomuk“ (98–106).

vědomí, že Jan Nepomucký byl kněz věrný svému povolání a povinností, vytrvalý muž, který nevyzradil zpovědní tajemství, raději šel na smrt, než aby prozradil zpověď královny. Výmluvné mlčení zpovědníka mělo být zdůrazňováno: „Mlčící Tullius a mluvící Tacitus“. A symbol zázračně zachovalého jazyka měl být představován spolu s gloriolou svatého člověka. Tak měl být zobrazován na letácích, jako triumf podřízeného, ospravedlnění nevinně odsouzeného. Oslava svatořečení byla v době vrcholného baroka popsána publicisty. Vídeňské „Wiener Diarium“ z třicátých let 18. století je plné zpráv o oslavách ve Vídni, je doplněné o oratoria a pobožnosti a další přílohy, např. vyobrazení relikvií, zejména jazyka. Mezi vysokou šlechtou se stalo věcí prestiže vzájemné obdarování cennými předměty s motivy světce. Souběžně se šířila úcta instalováním soch, žádný jiný světec nikdy neměl tolik vyobrazení jako Jan Nepomucký. K darům patřila vyšívání mešní roucha – ubrusy, plátna, ornáty, pluvíály, mitry, birety, sandály se symbolikou Jana Nepomuckého. Nelze opomenout vybavení kostelů: zvony, vitráže, varhany, zpovědnice. Velkou popularitu měly modlitební knížky, zpěvníky (jak s duchovními, tak i lidovými písněmi) a růžence. Vedle církevního umění se rozvíjelo to domácí. Světec byl v domácnostech připomínán na čestných a viditelných místech. Jméno Jan bylo častým křestním jménem v katolických rodinách. Také organizace, jako byly například spolky vodácké, hasičské, či dokonce vojenské útvary si vybíraly za patrona Jana Nepomuckého a měly jeho vyobrazení na svých symbolech. Nemůže být pochyb, že skoro dvě století trvání živoucí legendy a světce zpovědního tajemství, měla skutečně velký význam a snahy vzniklé na počátku 18. století dosáhly požadované odezvy. Tato třeba v sobě nejednotná svědecká úcta k světci dávají působivý důkaz o významné lidové kultuře a mohutné vlně víry lidu.

6.7. Uctívání svatého Jana Nep. za hranicemi Svaté říše římské.⁷¹

Když papež Benedikt XIII. svatořečil Jana Nepomuckého, nastal krok k šíření jeho úcty k „Protomartyr Poenitentiae“ na oltářích v celé Svaté říši Římské a za její hranice. Do té doby se lidový a privátní charakter kultu dostal do okruhu katolických knížat říše a byl brán za příklad „německé zbožnosti“. Kanonizace umožnila zavedení jeho jména do liturgie. To vše uvolnilo cestu k šíření úcty za hranice Evropy a do celého katolického světa. Ve své *Historii mučedníka Jana Nepomuckého*, vydané v Antverpách roku 1759 poznamenává jezuita Joseph Wielens, že je mučedník vzýván v Itálii, Portugalsku, právě

⁷¹ Yves Lasfargues: Die Verehrung des Heiligen Johannes von Nepomuk jenseits der Grenzen des Heiligen Römischen Reiches“ (107-130).

tak v Lotrinsku, Alsasku, na území Horního a Dolního Porýní. Ve Francii byl Jan Nepomucký do svého blahořečení známý jen okruhu vzdělců.

Rychlé šíření se zakládá na jeho uctívání coby divotvůrce. Jeho hrob ve svatovítské katedrále v Praze se stal poutním místem všech vrstev společnosti a brzy se proslavil zázraky, které se tam udály. K tomu přispělo, že „legendární“ osobnost Jana doplněná „jazykem“, je světec, ke kterému se s prosbami obrací nejen lid, ale také klérus a šlechta. Kněží a řeholníci v něm viděli „zrcadlo kněžství“. Důvod jeho mučednictví, zachování zpovědního tajemství, dávalo korunu kněžským cnostem a vedlo k rehabilitaci zpovědi především v Čechách, které byly územím stoupenců protestantismu. Jeho věhlas jako obránce cti našel sympatie u šlechty. V průběhu 17. a v první třetině 18. století se množilo zakládání míst s úctou k němu, a to jak v církvi, tak v řádech a šlechtických rodinách v Čechách. Právě řády a rodinné šlechtické vazby rozšířily úctu k Janu Nepomuckému do celé Římské říše a do katolické Evropy. Toto nebyla, jak bývá často přijímáno, jen zásluha jezuitského řádu. Příklady šíření jeho kultu dalšími řády lze najít v mnoha katolických zemích. Františkáni a kapucíni přinesli kult nejprve do Říma a pak do celé Itálie. Dnes můžeme vidět v kostele svatého Lorence v Lucině, který byl 1606 Pavlem IV. dán minoritům a stal se titulárním kostelem kardinála Harracha (1623-1667), obraz malíře Speranza *Johannes von Nepomuk vor König Wenzel*. V příspěvku se uvádí další obdobné příklady. Také úcta světce prokazovaná šlechtou zanechala své stopy v mnoha zemích. Šlo o příbuzenství s českými a rakouskými rodinami. Italští šlechtici měli statky v Čechách, proto se Jan Nepomucký stal známým v malých státech Itálie. Na území Ancona v Macaratase visí v soukromé kapli paláce Conventati obraz, který představuje mučedníka mlčení korunovaného v přítomnosti Boží Matky, jehož autorem je Carlo Maratta. Velkokníže z Toskánska, jehož druhorozený syn žil se svojí rodinou v Čechách, napsal ve svém dopise papeži Klementu XI. prosbu o urychlení procesu blahořečení. Dobrý zvuk světce dokládají četné pomníky založené šlechtickými rody v Itálii. Na území Francie jako první přijalo kult Alsasko, od roku 1648 oddělené od království, a to prostřednictvím řeholních řádů. Z roku 1707 je v jednom breviáři benediktinského mnicha v Marmoutieru uvedena poznámka: „Dne 16. května byl svatý Jan Nepomucký Václavem Zlým svržen do Vltavy, neboť mu nechtěl prozradit zpovědní tajemství jeho manželky. Na jihu země nalézáme stopu světce o něco později, jde o pořízení sochy Jana Nepomuckého v kostele „Rekollekten“ (reformovaných františkánů) v Rouffachu z roku 1721. V roce 1680 byl v Alsasku vydán životopis *Vita*

Beati Joannis Nepomuceni od Balbína a roku 1702 dílo Karla von Bebenbourg v Bonnu *Vita et mors et gloria Sancti Joannis Nepomuceni*. Františkáni se zasadili pro šíření úcty k světcí a nechali postavit sochy a oltáře, a to ještě před jeho svatořečením. Francie má být vděčná exkráli polskému Stanislavu Leczinskému, který žil ve Francii. Jeho rodina se hlásila k českému a maďarskému původu, on sám se chlubil vzdáleným příbuzenstvím s Janem Nepomuckým. Stanislav pojímal životopis světce pod vlivem jezuitů, kteří byli jeho zpovědníky. Na všech místech, kde Stanislav pobýval, nacházíme stopy úcty k Janu Nepomuckému. Když se vdávala jeho dcera Marie za francouzského krále Ludvíka XV., Stanislav věnoval na hlavní oltář Janovu relikvii katedrále v Blois. Pak nechal postavit vlastní oltář ke cti světce. Bohužel v době francouzské revoluce byl zničen, ale oltářní obraz zůstal zachován. Královský pár postupně šířil úctu ke světcí na dalších místech. Po svatořečení bylo ve Francii vydáno *Officium* k počtě Jana Nepomuckého s imprimaturem arcibiskupa pařížského Charlese de Vintimille, které královna Maria Leczinska věnovala Abbému Cheretovi, doktoru na Sorbonně, kanovníkovi v Chartes a dvornímu kazateli. V úvodu lze číst, jakou roli hrála královna pro zveřejnění tohoto díla. Královna věnovala osobnostem, kterým leželo na srdci šíření kultu, obrazy světce. Kromě toho vlastnila cennou relikvii, kterou věnovala klášteru reformovaných františkánů ve Versailles. Po její smrti 1768 byla nalezena mezi šperky diamantová kazeta, ve které byl „Jan Nepomucký se šesti středně velkými diamanty a jedním mostem ze zlata mezi dvěma krystaly a prsten svatého Jana Nepomuckého bez diamantů a s dvěma krystaly a medailony z horských krystalů“, které lze otevřít. Na jejich vnitřních stranách byl obrázek Jana Nepomuckého a Matky Boží s děťátkem. Také šperk „Relikvie Jana Nepomuckého ozdobena osmi růžemi.“ Jan Nepomucký dosáhl zvláštní role jako obhájce dobrého jména. Po celé Evropě vznikala bratrství, která sdružovala především osoby z vyšších vrstev a kléru, často za předsednictví člena vládnoucí rodiny. Obzvlášť známé bratrství „de la Buona Fame“ bylo založeno roku 1737 v Římě, sdružovalo se kolem kostela S. Lorenzo in Lucina, kde byla Janu Nepomuckému zasvěcena kaple. K tomuto bratrství náleželi tři synové Augusta III. ze Saska, který byl v té době polským králem. Roku 1740 věnoval polský jezuita P. Mariani korunárnímu princí Fridrichu Augustovi dílo s deseti duchovními cvičeními, která měla být dodržována jako příprava na svátek svatého Jana Nepomuckého 16. května. V roce 1732 bylo založeno bratrství u kostela Bernhardina ve Varšavě, které mělo v celém Polsku nadšený podíl na uctívání nového světce. Jelikož Jan Nepomucký studoval na univerzitách v Praze a Padově, pěstoval se jeho kult i na univerzitách v Evropě. Jan Nepomucký se stal patronem šťastné cesty na

vodě i na souši a obdržel titul: „Nageur admirable dans la Moldau – Ty, který jsi zázračně plaval po Vltavě“. Jsou záznamy, jak se na jeho přímlovu zachránily tonoucí osoby. Hned od počátku kultu byl ve Španělsku považován za patrona zpovědního tajemství. Protože španělská větev Habsburského domu v letech 1496-1700 vládla v Rakousku, byl podle Wielensovy knihy vydané roku 1759 v Madridu vystavěn oltář k počtě Jana Nepomuckého. Tomu nasvědčuje, že Španělští jezuité přeložili Janův životopis a P. Hieronymus Julia (1660-1736) dómský kazatel a rektor ve Valencii vydal o světcích více spisů, mezi nimi *Vida, Martyrio, Virtudes y Milagros de St. Juan Nepomuceno* pod pseudonymem Dom Gavino Romellini. Do Portugalska přinesli jméno Jana Nepomuckého na počátku 18. století jezuité, ale zásadní vliv na šíření kultu světce měl Habsburský dům, a to ještě před kanonizací. Dne 8. července 1708 se zasnoubila dcera Leopolda I. Maria Anna von Österreich s Juanem von Portugal. Vyrůstala v prostředí, kde byla praktikována láska k tomuto českému světcovi. Než opustila Rakousko, klečela u jeho hrobu v Praze, nechala sloužit dvě mše, vzala si s sebou obraz světce a zavěsila ho ve svém oratoriu v novém domově. Její příklad našel napodobitele jak mezi lidem, tak i šlechtou. Proto požádala papeže Klementa XII. o souhlas, aby se mohlo také v Portugalsku sloužit oficiem k tomuto světcovi. Tento příklad následovalo i Španělsko. Je zásluhou jezuitů, že si zvolili svatého Jana Nepomuckého za druhého patrona, a tím se jeho kult šířil spolu s misemi. V Latinské Americe v Brazílii byl Jan Nepomucký znám již od roku 1720. Ve stejném roce uvedl P. Hieronymus de Gama v provincii Maranhão hru k počtě světce, kterou sám napsal pod titulem *Silentium constans*. Dnes se v inventáři katedrály v Maranhão Notre Dame de Luz nachází socha svatého Jana Nepomuckého zhotovená ze stříbra spolu s podobnou sochou svatého Bonifáce. Velké úctě se těšil v Mexiku, tehdy Novém Španělsku. V dějinách země z roku 1729 lze číst: „Jan Nepomucký byl svatořečen a den, kdy došla o tom zpráva do Mexika, chtěla inkvizice odsoudit kněze, který ho již veřejně uctíval a do jisté míry rozhodnutí církve předjímal. K velkému překvapení všech byl za nových okolností osvobozen, což obhájce jeho úcty přičítal přímlově světce.“ Tentýž rok 1729 popisuje P. Galuzzi ve svém pojednání *Vita di San Giovanni Nepomuceno*, že byla v Novém Španělsku, především v Mexiku a Paebla de Los Angeles připravena osm dnů trvající oslava, které se zúčastnili úřady, šlechta, kněží a lid. Mexikánský jezuita P. Juan Antonio Oviedo (1670-1757) rozšířil kult světce po celé zemi. V Jižní Americe propagovali svého patrona jezuité z Německa, v Argentině pater Florian Baucke, rodem z Čech. Obdobně tomu bylo v případě španělských a portugalských kolonií v Africe a Asii. Těmito několika příklady můžeme vidět, že Jan

Nepomucký byl v 18. století známý v celém katolickém světě, a to zásluhou různých řádů a knížat. V Novém světě a na Dálném východě je trvale vidět práce jezuitů spojená s postavou Jana Nepomuckého. Všemi byl šířen jeho obraz především jako mučedníka zpovědního tajemství, dále jako vzor kněžství a jako ochránce dobrého jména.

6.8. Kázání ke cti svatého Jana Nep. v souboru barokních kázání.⁷²

V době před zavedením povinné výuky náboženství měla kázání velký význam. Byla to jediná možnost pro šíření oficiálního učení církve. Proto úřad kazatele měl daleko větší význam, než je tomu dnes. Právě zachovaná kázání podávají svědectví o kultu svatých a jsou zdrojem dějin společnosti i kultury. Z tohoto pohledu jsou zařazeny do publikace i zachovaná kázání, kde nachází své místo pocta k svatému Janu Nepomuckému. Jsou především z doby po jeho svatořečení. Souhrnné studium všech zachovaných kázání na téma úcty k Janu Nepomuckému přesahuje vymezený rozsah této práce. Pak jsou uvedeny příklady kázání pronesených při výjimečných příležitostech a na významných místech většinou v hierarchii církve výše postavených duchovních osobností. V komplexu tvoří mozaiku jeho života, kultu a významu časného i nadčasového.

⁷² Eleonore Cornides-Kinsky: „Predigten zur Ehren des heiligen Johannes von Nepomuk in einer barocken Predigtsammlung.“ (130–136).

7. Intermezzo k svatojánské sekvenci výstav

Na úspěšnou výstavu ke 250 letům blahořeční Jana Nepomuckého v roce 1971 navazovaly oslavy milénia pražského biskupství v roce 1973 (pražské biskupství bylo založeno roku 973). Byla to doba, kdy veškeré aktivity v socialistickém Československu podléhaly přísným pravidlům a byly státní mocí sledovány, zda jsou v souladu s politikou vládnoucí komunistické strany, což se týkalo i jubilejních oslav pražské diecéze. Založení biskupství je totiž spjaté s dějinami národa, a to především s církevními.

V této vyhraněné situaci se zrodila odvážná myšlenka vydat sborník *Bohemia Sacra*⁷³ v zahraničí. Iniciátoři Johanna von Herzogenbergová a prof. Ferdinand Seibt zorganizovali projekt přesahující hranice mezi Východem a Západem, spory mezi konfesemi, třenice mezi historiky a nedůvěru mezi pronásledovanými skupinami pro svoje přesvědčení, národnostní příslušnost a politickou orientaci.

Tato nově rodící se, i když stále ještě omezená spolupráce mezi českými a německými historiky, dávala naději na svoje pokračování. Tím se nabízela příležitost připomenout výročí 600let od smrti Karla IV. Ve svém životopise Johanna von Herzogenbergová uvádí, že nabídka ke společnému dílu zůstala ze strany československých kolegů bez odezvy. Nejen to, ale Johanna von Herzogenbergová od roku 1978 nedostala vízum k vycestování do ČSSR na dlouhých deset let. Avšak její „karlovská“ iniciativa vyvolala reakci v Praze. Třebaže Karel IV. nemá nic společného s postavou Jana Nepomuckého, je na místě tyto dvě výstavy v roce 1978 o Karlu IV. v Norimberku a Praze připomenout, neboť dokreslují, jaká politická atmosféra panovala v sousedních státech dvacet let po válce.

7.1. Karel IV. – výročí 600 let od smrti roku 1978

Výstava na německé straně se uskutečnila na císařském hradě v Norimberku od 15. června do 15. září 1978. Záštitu poskytli Jeho královská výsost lucemburský velkovévoda Jaen II.⁷⁴ a prezident Spolkové republiky Německo Walter Scheel.⁷⁵

⁷³ Srov: SEIBT, Ferdinand. *Bohemia Sacra, Das Christentum in Böhmen 973-1973*. Verlag Schwann, Düsseldorf, 1974.

⁷⁴ Jan Lucemburský, francouzsky *Jean de Luxembourg* (1921–2019) byl v letech 1964–2000 velkovévodou lucemburským.

⁷⁵ Walter Scheel (1919–2016) byl německý politik, člen liberální strany Freie Demokratische Partei, v letech 1974–1979 prezident Spolkové republiky Německo.

Organizátoři výstavy v Norimberku se museli spokojit s výstavními předměty, které měli k dispozici na Západě za železnou oponou. Nejvzácnější originální exponáty z doby vlády Karla IV. byly vystaveny v Praze, a to včetně korunovačních klenotů.

Členství v čestném výboru pod předsednictvím profesora Dr. Hanse Maiera, bavorského ministra školství a kultury přijalo 31 osobností z řad politiků (ministrů, členů zastupitelských sborů, velvyslanců), z církevních kruhů (kardinálů, biskupů, arcibiskupů, opatů) a členů šlechtických rodů.⁷⁶ Hlavní koordinační týmy výstavy vyslovily poděkování za radu, pomoc a podporu 96 osobnostem z oblasti vědy (historie, archivnictví, dějin umění, muzeí a galerií), žurnalistiky, politiky a vlastníků či správců kulturního dědictví. Jediný Čech, uvedený v seznamu spolupracovníků byl Jaroslav Polc,⁷⁷ v té době působící v Římě.

Zápůjčky exponátů pocházely z 54 měst Evropy vyjma měst z Východního bloku. Koordinaci celého projektu zajišťovali generální ředitel Bavorského národního muzea Dr. Lenz Kriss-Rettenbeck, prof. Ferdinand Seibt z univerzity v Bochumi, Johanna von Herzogenbergová ze Spolku Adalbert Stifter, spolu se sedmi spolupracovníky z řad ředitelů muzeí, knihoven, archivů a primátora města Norimberk. Jejich činnost podporovala sedmnáctičlenná pracovní skupina Bavorského národního muzea.⁷⁸

Katalog k výstavě *1316 Kaiser Karl IV. 1378* vydalo Bavorské Národní muzeum v Mnichově ve vydavatelství Prestel v roce 1978 pod redakčním uspořádáním Johanny von Herzogenbergové, a to u příležitosti konání výstavy s 50ti příspěvky k dějinám a umění jedné epochy státníka a mecenáše císaře Karla IV. Na vydání katalogu se podílel Spolek Adalbert Stifter (katalog obsahuje 496 stránek s 181 zobrazeními, z toho 29 barevnými a 20 dvoubarevných mapek).

Výstava na české straně pod názvem *Doba Karla IV. v dějinách národů ČSSR*⁷⁹ se konala v prostorách Pražského Hradu pod záštitou generálního tajemníka Ústředního výboru Komunistické strany Československa a prezidenta Československé socialistické republiky Gustáva Husáka. Výstavu pořádalo Ministerstvo kultury České socialistické

⁷⁶ Srov: Herzogenberg, Johanna a kol. *1316 Kaiser Karl IV. 1378*, Prestel Verlag, Mnichov, 1978, s. 6.

⁷⁷ Jaroslav Polc (1929–2004) byl český katolický kněz a církevní historik. V letech 1968–1989 řídil náboženskou edici římské Křesťanské akademie.

⁷⁸ Srov: Herzogenberg, Johanna a kol. *1316 Kaiser Karl IV. 1378*, Prestel Verlag, Mnichov, 1978, s. 10.

⁷⁹ Považuji za důležité na tomto místě znovu podtrhnout, že celé pojetí výstavy sledovalo politickou linii vládnoucích struktur v Československu v té době a mělo být „odpovědí“ na snahy Němců o svůj výklad dějin zkršený politickým cíli západních mocností.

republiky ve spolupráci s Kanceláří prezidenta Československé socialistické republiky, Československou akademií věd a Ministerstvem kultury Slovenské socialistické republiky. Odborná realizace výstavy byla svěřena Národnímu muzeu, Slovenskému národnímu muzeu, Národní galerii a Slovenské národní galerii. Výstava byla umístěna v historické budově Starého paláce na Pražském hradě. Předseda vlády ČSSR Lubomír Štrougal v úvodním projevu při zahájení výstavy 26. červenec 1978 v Praze uvedl: *„Není proto náhoda, že dílo a osobnost význačného panovníka byly v zahraničí, v rozporu s objektivními skutečnostmi, často zkreslovány a využívány, přesněji řečeno, zneužívány z hlediska úzkých nacionalistických zájmů. V tomto směru nechvalně vynikli – a pokračují bohužel i v současné době – zejména západoněmečtí nacionalisté a revanšisté všech odstínů, kteří překrucují historickou pravdu podle svých přání a pseudopolitických potřeb.“*⁸⁰

V době zpracování práce jsem oslovil dva pamětníky, kteří se podíleli na výstavě v Praze, a to historika doc. PhDr. Jana Galandauera, CSc. a archeologa PhDr. Bedřicha Tykvu. Toto ojedinělé vzpomínání je uvedeno v příloze práce. Jejich doprovodné slovo výstižně dokresluje dobu, ve které se uskutečnila dotčená výstava a dává tušit, že výstava na Pražském Hradě byla reakcí na výstavu v Norimberku.

Výtahy z katalogů obou karlovských výstav jsou uvedeny v příloze této práce.

⁸⁰ BURIAN, Jiří a kol. Doba Karla IV. v dějinách národů ČSSR. Nakladatelství Panorama. Praha. 1978. s. 6.

8. Jan Nepomucký 250 let od svatořečení – výstava 1979 Salzburg

Výstava navazovala na velký zájem o úspěšnou předchozí výstavu k blahorečení v Mnichově. Stejný patron pro Čechy, Bavorsko a Rakousko byl představen u příležitosti 250 let od svatořečení jako světec zpovědního tajemství. Přítomnost kardinála Tomáška na otevření výstavy byla mimořádným úkazem. Do té doby byl okleštěným apoštolským administrátorem v Praze s minimální možností komunikace s kýmkoliv mimo republiku. Změnu přinesl rok 1976, kdy byl Pavlem VI. nejprve jmenován kardinálem in pectore (neveřejně 24. května 1976) a jmenování bylo zveřejněno 27. června 1977. Téhož roku byl jmenován arcibiskupem pražským (20. 12. 1977). Z bojácného biskupa se pomalu rodil neohrožený kardinál, a to zejména po volbě Jana Pavla II. Fakt, že mu byla komunisty umožněna přítomnost na zahájení výstavy „národního světece“ v Salzburku, byl považován za významné gesto. Mnichovský Klerusblatt dne 15. června 1979 otiskl projevy dvou řečníků při zahájení výstavy, a to proslov spolkového prezidenta Rakouska Dr. Rudolfa Kirchschräglera *Dem Unrecht an der Wurzel begegnet*,⁸¹ a kázání pražského arcibiskupa Františka kardinála Tomáška *Die Menschen kommen und gehen, doch die Heiligen Bleiben*⁸² v salzburské katedrále. Proslovy doplnilo kázání Dr. Josefa kardinála Ratzingera o Janu Nepomuckém *Brücke der Einheit und Versöhnung*,⁸³ které budoucí papež přednesl na Svatodušní svátky roku 1979 při mši pro sudetoněmecký den v Mnichově.

Katalog výstavy u příležitosti 250 let svatořečení svatého Jana Nepomuckého byl vydán Dómským muzeem v Salzburku 1979. To bylo v prvním roce pontifikátu Jana Pavla II., kdy se rodila nová naděje na změny nejen v církevní politice v sovětském bloku, ale i v církvi a ve společnosti národů Evropy. Mnozí křesťané a bojovníci proti totalitním režimům se nadechli a napřímili. Šlo v jejich životě o historický neopakovatelný přelom.

Proto úvodní slovo katalogu je vymezeno dopisem papeže Jana Pavla II., který 3. března 1979 adresoval „Ctěnému bratru Františku kardinálu Tomáškovi, arcibiskupu pražskému.“ Dopis začíná slovy: „Ctění a milování bratři! Na 19. března připadá 250 let svatořečení Jana Nepomuckého. Řádně oslavíme tento liturgický svátek 16. května

⁸¹ U kořene nespravedlnosti.

⁸² Lidé přicházejí a odcházejí, ale svatí zůstávají.

⁸³ Most jednoty a smíření.

obdobně, jak se dělo v jiných letech... Vždy jsem ctil tohoto světce. O to více vzrostla moje úcta k Janu Nepomuckému, když jsem byl z nevyzpytatelného Božího rozhodnutí povolán na římský biskupský stolec, abych se stal pastýřem celé církve... to vše mne přivádí k modlitbě, aby se světec stále přimlouval za svůj lid a celou církev.“ V další části papež připomíná klíčové momenty ze života světce. „Na závěr, můj ctěný bratře, plný radosti z naší společné víry a společné milosti, Tobě, Tvým kněžím, teologům, řeholnicím, řeholníkům, věřícím Tvé arcidiecéze, celému Československu zasílám z hloubky srdce apoštolské požehnání, a to s odvoláním na prosbu, aby na přímluvu svatého Jana Nepomuckého vzkvétalo jeho duchovní dědictví.“⁸⁴

Dalším příspěvkem úvodní části katalogu je zdravice rakouského spolkového prezidenta Dr. Rudolfa Kirchschrägers,⁸⁵ který označil svatého Jana Nepomuckého za mimořádnou osobnost s charakterovými vlastnostmi, které jsou nadčasové. „Zdá se být otřesné, jak výkon trestu nahé moci se v posledních šesti stoletích sotva změnil. Ale je též nadějně, že dnes stejně jako v uplynulých stoletích potkáváme na světě ženy a muže, kteří se řídí Bohem a svědomím a nenechají se zvíkat tváří v tvář společenské nebo psychické záhubě. Mnohým byl vzorem Jan Nepomucký.“⁸⁶

Následující řádky patří ThDr. Františku kardinálu Tomáškovi, arcibiskupu pražskému a ThDr. Franzi kardinálu Königovi, arcibiskupu vídeňskému. Oba kardinálové odkazují na život světce a stále živý kult svatého Jana Nepomuckého jak v českém a rakouském národě, tak v celé církvi.

První odborný příspěvek sepsala Pia Maria Plechl⁸⁷ pod názvem *To je svatý Nepomuk*.⁸⁸ Návštěvník, který přijede z cizích kulturních kruhů do Rakouska, musí zaznamenat, jaký význam má pro Rakousko osobnost svatého Jana Nepomuckého. Především jej poznává jako barokního světce z Čech. Pravda je, že známost světce klesá

⁸⁴ NEUHARDT, Johannes, a kol. 250 Jahre Hl. Johannes von Nepomuk, Katalog IV. Sonderschau des Dommuseums zu Salzburg, Mai bis Oktober 1979. s. V-VII.

⁸⁵ Ve funkci 1974-1986. V pozici rakouského velvyslance v Praze (1967-1970) v roce 1968 po invazi vojsk Varšavského paktu vydával i přes zamítavý příkaz z Vídně výjezdní víza československým státním občanům a umožnil tak tisícům osob pokojně vycestovat do Rakouska. V roce 1996 mu byl udělen Řád Tomáše Garrigua Masaryka I. třídy.

⁸⁶ NEUHARDT, Johannes, a kol. 250 Jahre Hl. Johannes von Nepomuk, Katalog IV. Sonderschau des Dommuseums zu Salzburg, Mai bis Oktober 1979. s. VIII.

⁸⁷ PLECHL, Pia, Maria. (1933-1995) rakouská novinářka a spisovatelka, jejím zájmem byly církev, kultura a umění, pracovala jako šéfredaktorka deníku Die Presse.

⁸⁸ Das ist der heilige Nepomuk.

s přibývajících generacemi, ale v případě svatého Jana Nepomuckého tomu tak není. Povědomí o něm zůstává šest století i přes konfesní a politické spory kolem jeho osoby.

Jeho jméno přetrvává v církevním kalendáři od beatifikace po staletí, a to i po reformě kalendáře z 21. 3. 1969. Třebaže je přirozený odklon od „uctívání svatých“ i mezi věřícími, liturgická připomínka Jana Nepomuckého nadále zůstává jako závazná, či doporučená liturgie katolické církve. V případě svatého Jana Nepomuckého k tomu přispěl až přehnaný obsah a kvalita kultu. Barokní projevy kultu jsou historickým kulturním dědictvím. Ani současně aktualizovaná změna obrazu Jana Nepomuckého, a to na základě vědeckého a historického zkoumání nemá dopad na další trvání jeho úcty. Nadále zůstávají jeho dvě funkce, jednak patrona zpovědníků; dále pak patrona vorařů, lodníků, mlynářů a cestujících. To vše přetrvává v povědomí lidu a v případě ušní zpovědi jde navíc o aktuální připomínku významu této svátosti. Tradiční lidová svatojánská zbožnost, původně vyvolaná a podporovaná císařským domem, zahrnovala pragmatickou politickou a psychologickou motivaci. Od dvacátých let 18. století se integrovala v oblasti jak kvalitního umění, tak anonymní lidové tvořivosti. Přitom se vždy zachovávaly a respektovaly stejné atributy: biret, rocheta, štola, kříž v rukách a pět hvězd kolem jeho hlavy. K tomu je třeba přičíst mnohá ztvárnění „jazyka“ v relikviářích či amuletech. Pokles veřejně projevované svatojánské úcty díky přehnanému podání obrazu o jeho svatosti neznamena, že by byl zapomenutý. Johanna von Herzogenbergová již ve svém příspěvku do katalogu k výstavě v roce 1971 uvedla, že opětná setkání se světce na mostech v nových domovech představovalo pro mnohé vysídlené z Československa kus vlasti a odtud se odvíjelo oživení jeho úcty.⁸⁹ Počet jemu zasvěcených kostelů ve střední Evropě dává příležitost ke kontinuitě svatojánské úcty. Hodnocení světce na základě výsledků posledních výzkumů nově otevírá některé aspekty. První aspekt: „Zpovědník královny“ a „lidový světec“. Jan Nepomucký je historicky dokládán jako generální vikář arcidiecéze, jako muž církevního práva a úředník kurie, který sotva působil v pastoraci. Druhý aspekt: „Mučedník, který se stal obětí státní moci a tyranského vládce.“ Aktualita jeho práce a násilné smrti je silnější a bezprostřednější než kdy jindy. Je-li proslaven svým mlčením během výslechu trpným právem, kterého se osobně účastnil panovník, pak je obdobně jako pater Maxmilián Kolbe politickým světce, který může mít velký vliv na člověka dneška a také mladé křesťany. Proto je důležité vnímat,

⁸⁹ NEUHARDT, Johannes, a kol. 250 Jahre Hl. Johannes von Nepomuk, Katalog IV. Sonderschau des Dommuseums zu Salzburg, Mai bis Oktober 1979. s. 3.

jak v prostředí současných masových sdělovacích prostředků nadále zůstává zakořeněný v povědomí lidí, a to i přes nebo právě díky „přehnané“ barokní glorifikaci.⁹⁰

Další stránky katalogu přinášejí německý překlad zprávy papeži Bonifáci IX (1393) sepsané arcibiskupem Janem z Jenštejna.⁹¹

Na tuto zprávu navazuje německý překlad protokolu o ohledání a posouzení relikvie s jazykem Jana Nepomuckého morfologickou odbornou komisí jmenovanou Národním muzeem v Praze ze dne 10. dubna 1973 pod vedením prof. Emanuela Vlčka.⁹²

Dalším odborným pojednáním je příspěvek z pera prof. Ferdinanda Seibta nazvaný *Jan Nepomucký a krize jeho doby*.⁹³ V první podkapitole se věnuje tématu, jak obecně dějiny spoluvytváří celkový obraz chápání církevních dějin. Jako model nabízí stavbu gotického chrámu, která má své základy, dramatické výjevy, velká barevná světla vstupující skrze zdobená okna, a stavba jako celek míří do výše. V druhé podkapitole stručně shrnuje lucemburskou politiku od Karla IV. až po nástup jeho syna Václava IV. Zachycuje proměnu vztahu mezi královským dvorem a církevní správou od aktivní spolupráce po vypjaté vztahy. Toto vyhocené napětí nakonec vedlo k tomu, že se Jan Nepomucký stal generálním vikářem, a to se zřetelem na jeho znalosti civilního a církevního práva. Nabyl obdobné vzdělání jako arcibiskup Jan z Jenštejna, včetně jazykových znalostí a arcibiskup považoval za potřebné mít ve stále více se vyhrocující době v osobě generálního vikáře loajálního úředníka s právníkou kvalifikací. Třetí podkapitola je věnována vlastnímu životopisu Jana z Pomuku od jeho nástupu do arcibiskupské kurie v pozici notáře, přes jeho svěcení na kněze, studium pražské univerzity, další studium a rektorské působení v Padově, až po jeho návrat do Prahy a jmenování generálním vikářem. Rovněž zachycuje jeho pozice v církevních institucích, které mu dávaly hmotné zajištění potřebné pro studium a též možnost vyvázání se z běžné kněžské pastorace. Čtvrtá podkapitola zachycuje dramatický vývoj vztahů mezi panovníkem a arcibiskupem, navíc v době velkého schizmatu, které v důsledku oslabilo pozice biskupů, a to nezávisle, že se jak arcibiskup, tak panovník přikláněli k papeži na římském stolci. Připomíná politickou roli rodiny, ze které pocházel a ve které vyrůstal Jan z Jenštejna. Coby synovec Jana Očka z Vlašimi Jan z Jenštejna usiloval o vztahy

⁹⁰ Srov: Tamtéž s. 1–4.

⁹¹ Srov: Tamtéž s. 5–8.

⁹² Srov: Tamtéž s. 9–12.

⁹³ Johannes von Nepomuk und die Krise seiner Zeit.

mezi panovníkem a arcibiskupem obdobně, jak tomu bylo za doby Karla IV., kdy arcibiskup patřil do nejbližšího okolí panovníka. V této části svého příspěvku zmiňuje úmysl Václava IV. zřídit v jihozápadních Čechách biskupství a tím oslabit pozici a vliv arcibiskupa. Pátá podkapitola zachycuje proces exkomunikace některých osob z okruhu panovníka a proces volby opata v benediktinském klášteře v Kladrubech. Zachycuje důsledky po stvrzení rychle provedené opatské volby generálním vikářem v zastoupení arcibiskupa, který v tu dobu dlel mimo Prahu. V závěru se věnuje výslechu generálního vikáře za přítomnosti panovníka trpným právem, skonu Jana Nepomuckého a jeho následnému svržení z Karlova mostu do Vltavy.

VI. podkapitola zachycuje dopady umučení generálního vikáře. Světská moc tentokrát zvítězila. Církev oslabila v boji o nezávislost. Evropské země západu zakoušely velké pnutí mezi mocí a právem. Poprava pražského generálního vikáře v roce 1393 je jedna epizoda, jedna varianta teroru našich dějin. Tento příběh není v žádném případě předkládán, aby vydláždil cestu dobra a postupně překonal zlo, ale aby uvedl příklady, které učí, a které nejsou vždy vzorem. Ani historie nezaručuje pokrok, ale poukazuje na dějinné zkušenosti dávající návod, jak na následné události nahlížet. Z oslabení, které král Václav IV. způsobil české církvi v boji s arcibiskupem, vznikla husitská revoluce, jejíž první propuknutí ho přivedlo k ataku mozkovou mrtvicí. Když Jan Nepomucký zemřel na vrcholu svého života ve Vltavě, mladý Jan Hus, jeho jihočeský krajan, byl stále uprostřed svého studia na artistické fakultě pražské univerzity, oba byli obdobně staří, oba skončili násilnou smrtí, Jan Hus na hranici v Kostnici (1415). Barokní doba postavila oba životopisy jako antiteze - *Antitheton Bohemicum*. Vlastně jsou oba čeští mučedníci takto vnímáni v církevních dějinách až do dneška. Oba jsou obětí stejné krize, která se v průběhu dvou generací samozřejmě změnila od ochrany „církevní budovy“ k její zásadní obnově, protože staré problémy nedopatřením tlačily novou generaci k radikálním řešením. Již pražský arcibiskup ve své zprávě papeži označuje mučedníka Jana Nepomuckého jako „sanctus martyr“. Jan Nepomucký není mučedníkem zpovědního tajemství, třebaže jeho mlčení stojí v centru jeho „mučednictví.“ V té době se objevil leták, který vnesl český boj za svobodu církve do širokého rámce dějin a přirovnal mučedníka Jana Nepomuckého k nikomu jinému, než ke známému a váženému anglickému arcibiskupovi Thomasi Becketovi. Co bylo ve společnosti nejvíce citelné, byl nedostatek správného vedení od formální správy státu i církve. Také církevní dějiny mají mnoho stránek, na kterých nalézáme nespravedlnost a zneužívání

moci. Proto se hledalo útočiště u nových svatých, kteří se měli stát vzory. Ale v barvitém záblesku zbožnosti, v pravém světle víry se v naší historii již několikrát našly úvahy o neochvějně správné cestě, která se snaží zachránit náš svět před hranicemi mezi mocí a právem, mezi autoritou a politickými svatými, a v jejím zájmu již byla několikrát nalezena cesta z obtížných krizí.⁹⁴

Následuje příspěvek Johann von Herzogenbergové pod názvem *K dějinám úcty Jana Nepomuckého do počátku 18. století*.⁹⁵ Svatý Jan Nepomucký byl oblíben Čechy a Němci již za svého života. Nespravedlivé zacházení a záhadné okolnosti jeho smrti okamžitě vytvořily legendu, která ho o 300 letech později označila jako „Proto-Martyr Poenitentiae“, jako patrona zpovědního tajemství. První zprávy také zmiňují neobvyklé sucho z roku 1393, které věřící chápali jako Boží trest za nespravedlivý soud svatého Jana Nepomuckého. Celkem bylo sestaveno 14 textů z 15. století, které popisují události podobným směrem a zdůrazňují pobuřující svržení mučeného generálního vikáře pražské arcidiecéze v noci z 20. na 21. března 1393 z mostu do Vltavy. Reformní pokusy ve 14. století nakonec vedly k husitským válkám, otřesům církevního řádu a k náboženskému a politickému fanatismu. Navíc uvrhly zemi do nouze a bídy. To trvalo do konce 16. století, kdy se katolická církev v Čechách znovu postavila na nohy a započala období rekatolizace neboli protireformace. Ústní tradice tohoto „Proto-Martyr“, který položil život kvůli konfliktu mezi státem a církví, byla od počátku živá. Jeho nástupce v úřadu generálního vikáře Georg Bertholdus Pontanus von Breitenberg o 200 let později opěvuje „zповědníka“ v hymnu s 15 slokami a také napsal modlitbu, která se od té doby modlí u jeho hrobu v latině, češtině a němčině. Hymnus byl vydán 1599 a byl doplněn dřevorytem, který znázorňuje světce jako kněze klečícího před velkým křížem a s růžencem v ruce. Jiné vyobrazení z roku 1602 je zповěď královny, kde v popředí sedí Jan Nepomucký na křesle a královna klečí na zemi a v oblouku je jeho hrobka obehnaná mřížkou s dvěma světly. Právě tak byl kolem roku 1600 uváděn v náboženské literatuře mezi zemskými patrony a po bitvě na Bílé Hoře roku 1620 jako nebeský patron, třebaže nebyl ještě kanonizován. Další vyobrazení se nachází ve svatovítské katedrále a připomíná krátký pobyt kalvinistického zimního krále Fridricha Falckého, znesvěcení světceova hrobu, které bylo stiženo Božím trestem a plundrování katedrály. Hrob světcův v katedrále byl bez přerušení v centru uctívání. Od jednoduchého náhrobního kamene byl

⁹⁴ Srov: Tamtéž, s. 13–27.

⁹⁵ Zur Geschichte der Verehrung des Johannes von Nepomuk bis zum Beginn des 18. Jahrhunderts.

postupně vytvořen velkolepý barokní náhrobek. V příspěvku dále následují popisy obrazů ve svatovítském dómu k počtě svatého Jana Nepomuckého. V další části uvádí zkoumání ostatků a úctu “zachovalého jazyka“ a zmiňuje korespondenci, kterou se usilovalo o urychlení svatořečení Jana Nepomuckého.⁹⁶

Další text je od Jaroslava Polce a nese název *Svatořečení Jana Nepomuckého*.⁹⁷ Jde o historický výklad a popis kanonizačního procesu roku 1729, který obsahově koresponduje se dříve zmíněnou publikací prof. Jaroslava Polce *Jan Nepomucký* vydanou v Křesťanské akademii v Římě.⁹⁸

Text s názvem *Jan Nepomucký – patron starého Rakouska?*⁹⁹ Napsal Helmut J. Mezler-Andelberg¹⁰⁰.

Jan Nepomucký je nazýván „svatý baroka par excellence“ a zdá se být umístěn v čase a nesen duchovními proudy, které byly spojeny s vítězstvím katolicismu nad reformací, feudální mocí nad partikulárními zájmy stavů v habsburských zemích a rakouské monarchie nad tureckým úhlavním nepřítelem. Církev se zavlekla do stále rostoucí závislosti na státu. Právě v této atmosféře rostla obliba svatého Jana Nepomuckého. V Čechách byl ctěn jako zemský patron již před Bílou Horou, ale jeho věhlas expandoval následně, výrazně v 18. století, kdy se uskutečnila jeho beatifikace a kanonizace. Hlavním motivem bylo jistě přehnané tvrzení o zachování zpovědního tajemství české královny Žofie. Osvícenství a josefinismus ukončilo rozvoj svatojánského barokního kultu.

Světec je stále méně přítomný v povědomí současníků, ale ne tolik, jak by odpovídalo poklesu uctívání svatých. Možná o něm ví jako o patronu zpovědníků, ale dodnes se s ním setkáváme v kulturním dědictví: na mostech, fasádách objektů a na obrazech v sakrálních objektech. Většina těchto vyobrazení vznikla v 18. století. Tomu předcházela tradice z pozdního středověku, kdy se rozšířilo vyobrazení svatého Kryštofa, který na ramenou přenáší Ježíška přes vodu. Tím se stal přímluvcem ve všech ohrožení těla. Obdobná mocná přímluva jako od svatého Kryštofa, byla žádána od svatého Jana Nepomuckého. V Lidovém muzeu v Grazu se nachází barokní lístek s modlitbou a vyobrazením

⁹⁶ Srov: tamtéž s. 28-32.

⁹⁷ Die Heiligsprechung des Johannes von Nepomuk.

⁹⁸ Srov. Tamtéž s. 33-42.

⁹⁹ Johannes von Nepomuk – ein Patron des alten Österreich?

¹⁰⁰ MEZLER-ANDELBERG, Helmut Jodok (1923–2002) byl rakouský historik a profesor rakouských dějin na Karl-Franzens-Universität v rakouském Grazu.

„neporušeného svatého jazyka“ k mocnému patronu v nouzi. Ve farním kostele v obci Ranten¹⁰¹ se nachází freska se svatým Kryštofem (1517) a na vnější stěně fary v úrovni druhého poschodí je freskové vyobrazení svatého Jana Nepomuckého s popisem: *Wer Dich anrueft zu jeder Zeit / der wirt von allen ybl befreit*¹⁰² s monogramem faráře (1713). To se událo ještě před jeho svatořečením. Předkanonizační známost Jana Nepomuckého je spojena se šlechtickými rodinami v Rakousku, které měly vazby na Čechy. Například hrabě Johannes Kaunitz sňatkem získal hrabství Rietberg, ve kterém byl místními ctěn zemský patron (1721), obdobně hraběnka Rosine Elise von Herberstein věnovala do městského farního kostela Nejsvětější Krve v Grazu obraz svatého Jana Nepomuckého z Prahy. To byl počátek nejen lokálního svatojánského kultu. Ale i ve Vídni se začala ve šlechtických rodinách šířit svatojánská úcta (1689). Podle dokumentů salzburského arcibiskupství byl v roce 1722 postaven oltář a založeno svatojánské bratrstvo, ke kterému se hlásilo 200 členů šlechtických rodin. Například velký vliv na podporu šíření svatojánského kultu měla rodina Schwarzenbergů, na jejich zámku v Murau ještě dnes stojí kopie světcovy sochy z Karlova mostu. Souběžně se šířila i literatura o svatém Janu Nepomuckém.

Šlo o dobu po Bílé Hoře a třicetileté válce, proto dodnes je kladena otázka, do jaké míry plnil „funkci politického světce“, do jaké míry byl jeho kult spojený se zájmy habsburské dynastie. Sice ze zprávy patera Lamormaini, zpovědníka císaře Ferdinanda II., nelze dohledat zvláštní úctu k Janu Nepomuckému, přece je jisté, že to byla vysoká šlechta, která přinášela svatojánský kult do zpět nabytých území svatováclavské koruny a habsburských zemí. Šlo o úctu k umučenému pražskému generálnímu vikáři německého původu. Stal se symbolem a dával vzhled integraci českých zemí do katolických zemí koncem 17. a začátkem 18. století. Zrodila se též „politická“ zbožnost: z privátní formy se svatojánská úcta stala veřejnou záležitostí. Vyobrazení světce se stalo součástí státních a rodových symbolů. Byl přijímán jako zemský patron i mimo české země. Tomu dosvědčuje řada příkladů rozhodnutí vládnoucích kruhů, které autor uvádí ve svém příspěvku. Lze konstatovat, že se Jan Nepomucký stal patronem „Monarchia Austriaca“. Tomuto „politickému“ vnímání svatojánského kultu učinily konec duchovní proudy, které v 19. století vytlačily barokní svět. Avšak tato skutečnost nevytlačila lidovou zbožnost. Prostý lid od momentu jeho smrti v jeho osobě „paralelně“ ctil

¹⁰¹ Obec v jihozápadním Rakousku.

¹⁰² Kdo tě kdykoliv vyzývá, je zbaven všeho zla.

přímluvce bez jakékoliv politické motivace. O tom svědčí lidová tvořivost spojená s prosebnými modlitbami univerzální církve bez zemských hranic a politických zájmů, jak tomu nasvědčuje lidové kulturní dědictví.¹⁰³

Alois Eder¹⁰⁴ nadepsal svůj text *Jan Nepomucký a habsburský absolutismus*. V úvodu uvádí jako východisko pro svoje úvahy výňatek ze školního dramatu, který sepsali jezuité. Politický rozměr se nikdy neposune úplně do pozadí, zejména v prvních literárních adaptacích, ať již jde o jezuitská dramata nebo jiná raná díla. Jako například drama inspirované vídeňskou postavou Hanswursta,¹⁰⁵ bylo sepsáno Josefem Antonem Stranitzkým (1676-1726). Je to pojednání o tyranovi (rozuměj o králi Václavovi IV.). Jezuitská dramata té doby byla psána v latině, tím byla přístupná jen elitě, a jdou zaměřením mnohem dále. Kus *Sanctus Joannes Nepomucenus Martyr* od P. Antona Maurisperga, prvně uvedený 1724 v Grazu, má ústřední scénu, a to spálení kapouna, poukazující na krutost Václava IV. Tím se připomíná jeho konflikt s Janem Nepomuckým kvůli zpovědnímu tajemství. Závěrem tohoto školního dramatu je pohrůžka Jana Nepomuckého Václavovi smrtí ze strany jeho dvořana. Také v tomto dramatu jsou jasně zdůrazněny politické důsledky tyranské vlády, které volají pro spravedlivém božím trestu: „Ty Nepomucký, jsem králem a mám moc z nebe vládnout na celém světě a každého přivést k poslušnosti“. Odpověď Janova je: „Neplýtvej svojí mocí, vládne Kdosi nad námi, kdo stvořil celý svět“. Tím se Jan staví do role božího muže, dokonce vyslance Prvního a Posledního a na obranu církve proti zneužití státní moci. Je jasné, že dramata, ať „laická či jezuitská“, byla schválena jak státními, tak církevními autoritami. Jejich společným tématem byla obrana duchovních hodnot v každém státním zřízení, tato obrana je v Božím záměru nejen tolerována, ale i požadována a představuje nezbytnou kontrolu svědomí proti svévoli v politickém systému. Proto díky jezuitům byla instituce zpovědi vnímána též jako instrument politické mocenské struktury. Šlo o mravní odpovědnost a obranu čistého svědomí. V té době byla zakládána svatojánská bratrstva, a to z iniciativy církevních hodnostářů, protože „nepomucký program“ byl pro církevní správu garancí proti státní svévoli. Program podporoval koalici mezi trůnem a oltářem a úspěšný průběh rekatolizace, tím byl Jan Nepomucký vnímán jako idol rekatolizace,

¹⁰³ Srov: Tamtéž s. 43–51

¹⁰⁴ EDER, Alois. (*1948) studoval historii, germanistiku obecné jazykové vědy, působí na univerzitě ve Vídni a jako redaktor (periodikum „Limes“), také vyučuje na střední škole Anglických panen v St. Pölten.

¹⁰⁵ Hanswurst byl vydán na milost a nemilost své chuti k jídlu, pití a ženám a obvykle se na pódiu objevoval sám. Jeho charakteristickými rysy byly rustikální šaty, krátký sestřih ve venkovském stylu, volán, špičatý klobouk a hůl pro mlácení lidí. Na adresu svých komických poznámek k publiku dodal improvizovaný a často hrubý komentář k akci.

a proto byl později zvolen za řádového spolupatrona jezuitů. Na základě toho byl tento model vztahu mezi trůnem a oltářem uplatňován jak v zemích habsburské monarchie, tak v dalších křesťanských státech. Pietas Austriaca, která se projevovala jako zosobněná, nebyla jen zbožností Rakouska a obyvatel vládnoucího komplexu, ale stále více se charakterizovala jako Pietas Domus Austriae, jako zbožnost vládnoucího domu, protože v té době šlo o universální požadavek prosazovaný celým křesťanským světem.¹⁰⁶

Pojednání, kterým přispěl Anton Pinsker¹⁰⁷ nese název *Jezuité a svatý Jan Nepomucký*.¹⁰⁸ Jeho obsahem jsou dějiny jezuitského řádu v Čechách. Začíná v době, kdy císař Karel V. předal svoji vládu v německo-habsburských zemích svému bratru Ferdinandu (1503-1564). Po smrti Ludvíka II. (1526) zdědil Ferdinand také Čechy a Uhry. Jakmile zjistil katastrofální náboženskou situaci v Čechách, pokusil se získat pro nápravu jezuitu, které před tím přivedl do Vídně. Prvním jezuitou v Čechách a Praze byl svatý Petr Canisius SJ. Ten roku 1556 s dvanácti druhy založil kolegium v Klementinu. Jezuité zahájili a prováděli rekatolizaci prostřednictvím školství. Šlo o výchovu nové generace věřících laiků a kněží věrných církvi katolické. Paralelně rozvinuli masivní lidové misie, které měly zaměření k obnově náboženského života a úcty ke svatým, Matce Boží, svatým andělům, Janu Křtiteli, apoštolům, světcům jezuitského řádu, Ignáci z Loyoly a Františku Xaverskému. Byli předáváni jako vzory a přímluvci, a to s odkazem na zemské světce jako byli Metoděj, Vojtěch, Wolfgang, Václav, Ludmila a Jan Nepomucký.

K vyzdvížení ještě nekanonizovaného Jana Nepomuckého jezuité měli důvody:

- Ve srovnání s národními světci byl mužem mladé minulosti.
- Mezi věřícím lidem byla známa legenda s hvězdami kolem jeho hlavy a 300 let před jeho beatifikací se o něm hovořilo mezi lidem a v církvi s adjektivy „beatus“ nebo „sanctus“.
- Jezuité potřebovali podporu pro obnovu přijímání svátostí, ke kterému byla předpokladem ušní zpověď.
- Nelze ani vyloučit, že k podpoře svatojánského kultu patřilo eliminovat kult Jana Husa.

¹⁰⁶ Srov: Tamtéž s. 52–57.

¹⁰⁷ PINSKER, Anton. (1906–1989) byl jezuitský kněz, pedagog a rektor Aloisianum v lineckém Freinbergu.

¹⁰⁸ Die Gesellschaft Jesu und der hl. Johannes von Nepomuk.

Proti kultu heretika byl postaven kult mučedníka, to bylo motivací pro konání lidových misí, jejich součástí byla úcta k Janu Nepomuckém v modlitbách, pobožnostech, novénách, ...

Obdobně se tak dělo v sousedním Polsku. Král Stanislav Leszczyński měl trvale za zpovědníky a duchovní vůdce jezuity. Od nich přijal hlubokou úctu k Janu Nepomuckému. Prostřednictvím šlechtických rodin, které byly spojeny s jezuity, se jeho úcta šířila do dalších zemí.

Jan Nepomucký byl tématem pro literaturu vydávanou jezuity. Spolu s dílem Bohuslava Balbína je v příspěvku uveden podrobný výčet dalších autorů se stručnou charakteristikou jejich děl. Závěr příspěvku je věnován volbě Jana Nepomuckého za patrona jezuitského řádu. Na počátku 18. století se řád nacházel v těžké situaci. Časté rozdílné názory jezuitů vůči jejich protivníkům vedly k zahájení kampaně proti řádu. Rytířský boj vedl k „porážce“ jezuitů, která vyvrcholila zrušením řádu 1773. Šlo o dlouhý proces trvající od roku 1704. Odpor, kterému jezuité v té době čelili, vedl k jejich rozhodnutí vybrat si patrona rekatolizace v Čechách za přímluvce a prosadit jeho zastoupení v litaniích ke všem svatým, které se modlily ve všech jezuitských domech. Když se v druhé polovině 18. století zhoršila situace pro řád, vyzval Pater General Lorenzo Ricci všechny jezuity k vyzvání svatého patrona Jana Nepomuckého. Roku 1888 nově požádal Pater General Anton Maria Anderledy papeže Lva XIII. o povýšení svátku Jana Nepomuckého jako „duplex maius“. Oslavu 200 let svatořečení využil pater general Wladimir Ledochowski k výzvě všem bratřím v řádu, aby obnovili vzpomínku na Jana Nepomuckého. Jezuitská liturgická reforma vedla k hluboké změně, 8. prosince 1960 vydal jezuitský generalat v Římě sdělení: „... *duplicia II classis fient festa II classis, sicut etiam festum S. Ioannis Nepomuceni, Patroni secundarii Societatis, 16. maii ...*“. Tím se svátek Jana Nepomuckého dostal do jezuitského direktáře pro slavení liturgie až do dnešních dnů.¹⁰⁹

Elisabeth Kovács¹¹⁰ přispěla textem pod názvem *Úcta k svatému Janu Nepomuckému na habsburském dvoře a v hlavním městě říše a rezidenčním městě Vídni v 18. století*.¹¹¹

¹⁰⁹ Srov: Tamtéž: 58-67.

¹¹⁰ KOVÁCS, Elisabeth (1930-2013) byla rakouská historička a profesorka nových rakouských dějin na Institutu pro církevní dějiny na Katolické teologické fakultě vídeňské univerzity.

¹¹¹ Die Verehrung des hl. Johannes von Nepomuk am habsburgischen Hof und in der Reichs- und Residenzhauptstadt Wien im 18. Jahrhunderts.

U příležitosti oslav 300 let svatořečení Jana Nepomuckého se slavilo nejen ve Vídni, ale i v okolních „předměstích“. Bylo to v době (1679/80) po obléhání Turky (1683). Ve městě byly zasvěceny 4 kostely a šest kaplí Janu Nepomuckému a bylo instalováno 51 svatojánských soch. Vznikl známý obraz od Ferdinanda Georga Waldmüllera *Johannisandacht*, Franz Anton Scheyb vydal *Geschichte des Lebens der Marter und der Wunderwerke des heiligen Johannes von Nepomuck*¹¹² Postupně se rozšířilo výtvarné podání svěťce ve všech možných provedeních. V 18. století nebylo možné ve Vídni potkat člověka, který by neměl nějaké vypodobení svatého Jana Nepomuckého například na prstenu, na hrudi v podobě šperku, dokonce ve zlatě ozdobeného krystalu. Takovými cennostmi se zdobili císař, členové vládnoucí dynastie, knížata, kněžny, kavalíři a dámy a další movité osoby. Zdobily se sochy a obrazy... Autorka ve svém příspěvku uvádí podrobný výčet z archivní dokumentace, která část Vídně a jak se postupně připojovala k oslavě svatého Jana Nepomuckého. Každá významná rodina jej veřejně ctíla ve svém kruhu, to vše podporovala vládnoucí dynastie a její členové šli v tomto kultu lidem okázale příkladem. Dokonce ani Josef II. nestál stranou, ceremoniálně se účastnil církevních oslav svatého Jana Nepomuckého. Pozadu nezůstala ani církevní hierarchie. Vznikaly nejen náboženské spisy, ale jsou dochována kázání, meditace, pobožnosti a hudební provedení i jako doprovod mší. Jeho jméno nesly některé vídeňské charitativní instituce a nemocnice. Pro „vídeňáky“ byl v 18. století stejně drahým světce, jako tomu bylo v Čechách.¹¹³

Dalším příspěvkem je text od Willyho Lorenze¹¹⁴ s názvem *Svatý Jan Nepomucký – „Anti“ Hus?*¹¹⁵

Úvahy začínají poukazem na sochy obou Janů v Praze, kteří sehráli významnou roli v dějinách národů českých zemí, a to Jana Nepomuckého na Hradčanech a Karlově mostě a Jana Husa na Staroměstském náměstí. Stále se opakuje otázka, zda byl Jan Nepomucký vytvořen jako protihráč Jana Husa. Dokonce, zda tvář Jana Nepomuckého na Karlově mostě má tvář Jana Husa. Ale úcta k Janu Nepomuckému se zrodila dříve, než mohl Jan Hus započít svoji činnost a než došlo k husitským válkám. Svatojánská úcta byla rozšířena ještě před bitvou na Bílé Hoře. Když byl 1729 svatořečený a započalo jeho

¹¹² Dějiny života mučedníka a divotvůrce svatého Jana Nepomuckého.

¹¹³ Srov: Tamtéž s. 69-83.

¹¹⁴ LORENZ, Willy. (1914-1995) rakouský spisovatel, žurnalista historik a diplomat.

¹¹⁵ Der hl. Johannes von Nepomuk – ein Anti-Hus?

vítězné tažení do světa, stal se jediným českým svatým s mezinárodním věhlasem, a to v době, kdy protireformace byla již dlouhý čas skončena. Naopak lze tvrdit, že vše proběhlo opačně. Jan Nepomucký nevzbuzoval připomínku na Jana Husa, spíše, a to zejména v 19. a 20. století, kdy došlo k obrození národního českého sebevědomí, se národ upamatoval na Jana Husa a propůjčil tvář Jana Nepomuckého Janu Husovi na Staroměstském náměstí. Kdo porovná obě tváře obou soch, musí nabýt tentýž dojem. U Husova pomníku je patrná touha lidu po zobrazení zbožného, asketického, učeného kněze. Tato Husova socha se stala prototypem jako dříve socha Jana Nepomuckého na Karlově mostě. Oba stihl obdobný osud. Husa proslavila hranice v Kostnici. Je méně známo, že Jan Nepomucký byl před svým svržením pálen v té době opilým starším synem Karla IV. hořícími fakulemi, a to dříve, než byl svržen do Vltavy. Císař Zikmund vydal glejt Husovi, aby se mohl obhájit na koncilu v Kostnici (1415), nakonec ho neuchránil ohně na hranici. Jan Nepomucký se stal obětí vztekem bezmocného a moci žádostivého panovníka, který se nezalekl spáchání zločinu.

Z paměti účastníků plyne, že zlost panovníka byla namířena proti generálnímu vikáři arcibiskupa. Ale příčina sympatií či úcty k Janu Nepomuckému mohla být jiná. Současníci Jana Nepomuckého museli být hluboce zasaženi jeho mučednickou smrtí, proto okolí radilo arcibiskupovi, aby vyhlásil bezprostředně po smrti Jana Nepomuckého interdikt nad celým královstvím. Tehdejší svět viděl v korunovaném a pomazaném panovníkovi stále ještě sakrální osobu. Jestliže taková osoba byla schopna tohoto činu, museli tím být hluboce otřeseni. Tváří v tvář této skutečnosti byly události spojené s kladrubskou volbou opata druhořadé. Navíc tehdejší Praha znala svého panovníka jako osobu často navštěvující veřejné pivní lokály. Například pivnice u hradčanských schodů nese název U brabantského krále, kterou Václav IV. často navštěvoval. Miloval lovy a veřejné lázně.

Ve vztahu k zpovědnímu tajemství je třeba brát v potaz, že Jan Nepomucký byl úředník, proto nebyl veřejně známý jako kněží působící v pastoraci. Je rovněž nepravděpodobné, že by za Janem Nepomuckým přicházela královna ke zpovědi. Nebylo zvykem, aby žena vycházela z domova bez doprovodu, natož manželka krále. Spíše ho mohla k sobě povolat. Nelze vyloučit, že se s ním radila o právních otázkách, neboť měl pověst vynikajícího právníka, a právní radu mohla královna žádat „pod zpovědním tajemstvím“.

Jeho průvodce v utrpení a nástupce ve funkci generálního vikáře Michael Puchník v roce 1396 založil tradici sloužení mší svatých za Jana Nepomuckého. Výnos o sloužení mší byl znovu potvrzen 1416, a to v předvečer dne jeho smrti, tedy již rok po upálení Jana Husa. V době Václava IV. a celém 15. století vznikla v českých zemích řada kronik a všechny odkazují na smrt generálního vikáře Jana Nepomuckého. Latinsky sepsaná Vita pražského arcibiskupa Jana z Jenštejna vznikla kolem roku 1400, kterou vydal muž jménem Petrus Clarificator. Obsahuje pasáže o zázracích na přímluvu svatého Jana Nepomuckého. Teprve, když byl 1416 obnoven výnos o zádušních mších za Jana Nepomuckého, začalo pomalu pronikat v Čechách husitství. Pět let později (1421) přestoupil pražský arcibiskup Konrád z Vechty k husitům a arcibiskupský stolec zůstal 150 let osiřelým. Správou diecéze a katedrály byla pověřena svatovítská kapitula a za svoji věrnost papeži obdržela titul „semper fidelis“. Za celou tuto dobu nedošlo v katedrále k násilnému otevření hrobu Jana Nepomuckého, naopak mučedník se trvale těšil zbožné úctě. Dokonce na počátku 16. století musela být kolem hrobu instalována vyšší mřížka, a to pro velkou účast ctitelů Jana Nepomuckého. Až v druhé polovině 17. století vydal Bohuslav Balbín životopis světce plný faktických chyb. K práci čerpal z Hájkovy kroniky. Posléze snad ve všech zemích habsburské monarchie byly instalovány sochy Jana Nepomuckého podle vzoru sochy na Karlově mostě, stavěly se kostely, kaple, oltáře, konaly se církevní slavnosti a pobožnosti v celém katolickém světě (Španělsko, Portugalsko, Bavorsko, Franky, Rakousko, ...), a to zcela nezávisle na Janu Husovi. Závěrem je nutno shrnout, že v době svatořečení Jana Nepomuckého (1729) byl triumf protireformace dlouho mrtvý a církev nikdy nestavěla Jana Nepomuckého jako protivníka Jana Husa, třebaže oba zemřeli mučednický ohněm. Tato konstrukce je výplodem politickým, zejména v 19. a 20. století, nikoliv církevním či náboženským.¹¹⁶

*Úcta sv. Jana Nepomuckého v salzburské arcidiecézi v 18. století*¹¹⁷ je název příspěvku Adolfa Hahnla.¹¹⁸ Zahrnuje podrobný výčet projevů úcty a šíření kultu svatojánského od roku 1702 do 1785. Popis zahrnující dvacet stran textu je precizní prací knihovníka a historika, který se profesně zabývá historií dotčené arcidiecéze. Co do rozsahu a velkolepého pojetí svatojánského kultu nezůstal Salzburk ve stínu hlavních měst monarchie, a to Prahy a Vídně. Svoji roli hrálo též, že toto město bylo centrem

¹¹⁶ Srov: Tamtéž s. 86-89.

¹¹⁷ Die Verehrung des hl. Johannes von Nepomuk in der Salzburger Erzdiözese im 18. Jahrhundert.

¹¹⁸ HAHNL, Adolf. (*1938) historik umění a knihovník, byl vedoucím knihovny Arciopatství svatého Petra v Salzburku.

vzdělanosti, kultury a nacházelo se na místě, kde se spojovaly obchodní cesty do celé Evropy. Tím mělo město vždy mezinárodní status. Také je proslaveno ojedinělým barokním slohem, který z města učinil originální učebnici vývoje a uplatnění tohoto stavebního slohu. Jan Nepomucký v Salzburku doslova zdomácněl.¹¹⁹

Johanna von Herzogenbergová napsala příspěvek *Příklady úcty sv. Jana Nepomuckého v Bavorsku*.¹²⁰ Když se o neděli 25. června 1729 konala v Mnichově oslava a jubilejní oktáv ke cti svatého Jana Nepomuckého, netýkala se jen nového oficiálního svěťce, ale také nového zemského patrona. Kurfiřt Karel Albrecht se oslav účastnil a podporoval je, neboť on sám již delší dobu prokazoval na vysoké úrovni úctu k českému svatému v Bavorsku. Po řádné kanonizaci 19. března 1729 v Římě byla připomenuta i postava královny, manželky Václava IV., rodem z Wittelsbachů, která podle legendy přistupovala ke zpovědi u Jana Nepomuckého. Jan Nepomucký se stal doslova hlavní postavou mezi svatořečenými v 18. století v katolických zemích Svaté říše římské německého národa. Vévodkyně Marie-Anna-Karolina, manželka vévody Ferdinanda v Bavorsku získala v Praze relikvii, kterou převezla do Mnichova. Jan Nepomucký se stal druhým zemským patronem, po Madoně patronce Bavorska, ale také spolu s Matkou Boží patronem města Mnichova, společně se svatým Beno z Míšně.¹²¹ Zakládala se svatojánská bratrstva, nejstarší z nich bylo při metropolitním a farním kostele „Naší milé Paní“ v Mnichově. Původně působilo jako dobrovolné společenství, pak bylo schváleno papežem Klementem XII. dne 22. února 1731 a obdrželo statuta a pravidla pro konání pobožností a vysluhování mší. Následuje popis postavení a působnosti bratrstva, jeho praporu. Pověst o svatém Janu Nepomuckém se šířila jako blesková povodeň. Stal populárním přímluvcem ve všech možných svízelných situacích. Právě proto se svatý Jan Nepomucký stal vyhledávaným patronem profesních skupin, mnohé z nich již dnes neexistují. Byl milým patronem, zdobil mosty po celém Bavorsku a jeho hlavní zemský patronát byl všude viditelný. Druhá polovina 18. století byla velkou příležitostí pro mimořádné umělce. V Mnichově a v Bavorsku se nachází věhlasné příklady architektury, malířství, plastiky, které patří k nepomucenské době. Mezi nejvýznamnější umělce té doby je třeba řadit bratry Cosmase Damiána a Egid Quirina Asamovi. V roce 1729 (rok svatořečení) dal biskup kníže z Freisingu Johan Theodor zakázku bratrům Asamovým na

¹¹⁹ Srov: tamtéž s. 90-109.

¹²⁰ Beispiele der Verehrung des hl. Johannes von Nepomuk in Bayern.

¹²¹ Benno z Míšne (kolem 1010–1106) biskup v Míšni, proslul misijní činností mezi Slovany v oblasti Horní Lužice, měl označení apoštola Slovanů.

vyzdobení kostela svatého Jana Křtitele v Mnichově, který byl pak zasvěcen oběma Janům. Dnes je více známý jako kostel svatého Jana Nepomuckého. Tato sakrální budova se stala uměleckým barokním skvostem s vyobrazeními ze života svatého Jana Nepomuckého většinou podle motivů převzatých z Prahy.¹²²

Závěrečné stránky katalogu patří jednak Siegfriedu Seifertovi¹²³, který stručně nastínil úctu sv. Janu Nepomuckému v míšeňském biskupství, a Rolfu Kultzenovi¹²⁴, který přiblížil svatého Jana Nepomuckého v italském umění.¹²⁵

¹²² Srov: Tamtéž s. 110-114.

¹²³ SEIFERT, Siegfried, (1936-2013) německý teolog, archivář a historik.

¹²⁴ KULTZEN, Rolf, byl německý historik umění.

¹²⁵ Srov: Tamtéž s. 115-124.

9. Jan Nepomucký 600 let od smrti, výstava 1993 Mnichov – Praha

V pastýřském listě, kardinál Tomášek vyhlásil na 1. neděli adventní, tj. od 29. listopadu 1987 Desetiletí duchovní obnovy národa.¹²⁶ Tento projekt je v paměti národa spojován s postavou blahoslavené Anežky české, jejíž svatořečení (1988) bylo impulsem pro pád komunismu v ČSSR. Nicméně šestý rok (1993) byl zasvěcen svatému Janu Nepomuckému a měl motto „Pravda a spravedlnost“¹²⁷. To byla historická příležitost pro konání výstavy v Praze a Mnichově.

Výstava se konala pod záštitou prezidenta České republiky Václava Havla a prezidenta Spolkové republiky Německo Richarda von Weizsäckera¹²⁸ nejprve v Praze v premonstrátském klášteře na Strahově (od 17. května do 15. srpna 1993) a následně byla představena v Mnichově v Bavorském národním muzeu (od 17. září do 14. listopadu 1993).

Na konceptu výstavy se podílel sehraný tým kolegů a přátel, kteří se vzájemně ctili a respektovali. Podíl a vliv každého člena týmu byl rovnocenný a ve srovnání s jinými obdobnými výstavami, jako například Karel IV., šlo o početně malou skupinu ve složení Dr. Reinhold Baumstark, Dr. Johanna von Herzogenbergová a Dr. Peter Volk. S nimi spolupracoval tehdy již renomovaný mladý kolega Dr. Jan Royt. Dá se předpokládat, že všichni, především však Johanna von Herzogenbergová, vycházeli z paměti výstav k počtě Jana Nepomuckého v Rakousku a Německu. Poprvé však byly, díky pádu „železné opony“, vystaveny vzácné exponáty z České republiky. Rovněž samotné vydání katalogu bylo dílem kolektivu českých a německých odborníků, tentokrát bez cenzury a dohledu Státní bezpečnosti.

V čestném výboru byla uvedena jména osobností, kterým nová politická situace umožnila převzít významné pozice v České republice. Jednak to byli PhDr. Jindřich

¹²⁶ Desetiletí bylo příspěvkem k zahojení ran minulosti, k vnitřnímu obrácení a poctivému hledání pravdy. Mělo vést v duchu pokání a smíření k chápání trvalých hodnot, „na nichž by bylo možné budovat civilizaci lásky a úcty k životu, zejména respektu k hodnotě a právům lidské osoby, nikoliv civilizaci smrti, násilí, konzumu a bezohledné manipulace s lidmi“. Každý rok Desetiletí byl zaměřen na určitou oblast našeho života, nesl jednu stěžejní myšlenku Desatera a měl svého patrona, svätce, který vynikal ve ctnosti zdůrazňované v daném roce.

¹²⁷ Srov: OPATRŇY, Aleš. Desetiletí duchovní obnovy 1988-1997. Nakladatelství Trinitas. Praha. 1992

¹²⁸ WEISÄCKER, Richard Karl (1920–2015) byl německý diplomat a politik, v letech 1981–1984 byl primátorem západního Berlína a v letech 1984–1994 šestým prezidentem Spolkové republiky Německo.

Kabát¹²⁹, ministr kultury a Hans Zehetmair¹³⁰, ministr vzdělání, kultury, vědy a umění Bavorska. Církev reprezentovali Dr. Miloslav Vlk¹³¹, arcibiskup pražský a ThDr. Friedrich kardinál Wetter¹³², arcibiskup v Mnichově a Freisingu spolu s ThDr. Jaroslavem Škarvadou¹³³, biskupem a generálním vikářem pražské arcidiecéze.

Rovněž v pracovním výboru přijali účast renomovaní odborníci na české straně, kterým se otevřely nové příležitosti v nových pozicích. Byli to Michael Josef Pojezdny, O. Praem., 70. opat strahovský; Mgr. Evermond Gejza Šidlovský, O. Praem., ředitel knihovny strahovského kláštera; doc. RNDr. Milan Stloukal, CSc., ředitel Národního muzea v Praze; PhDr. Lubomír Sršeň, vedoucí odboru starších dějin Národního muzea a Ing. PhDr. Jan Royt¹³⁴, pracovník katedry dějin umění Univerzity Karlovy. Za německou stranu se do spolupráce pustili Dr. Reinhold Baumstark, generální ředitel Bavorského národního muzea v Mnichově; Dr. Peter Volk, zemský konzervátor Bavorského národního muzea v Mnichově; Johanna von Herzogenbergová, bývalá výkonná tajemnice Spolku Adalberta Stiftra a Jürgen Martens.

Úvodní slovo bylo uděleno opatu strahovskému, ač by čtenář očekával zdravici obou prezidentů, kteří přijali záštitu nad výstavou. Opat Pojezdny uvítal znovuotevření otázky Jana Nepomuckého slovy: *„Přes spory dějepisců o historičnosti jeho existence, přes hodnocení jeho mravních kvalit, přes různorodou klasifikaci jeho činnosti, přes rozporné a rozporuplné názory na jeho poslání pro národ i svět se dnes dostávám do situace, kdy se znovu mnozí pokoušejí více či méně objektivně zhodnotit osobnost Jana z Pomuku a vymezit jeho význam jako světce národního, ale i katolického ve smyslu univerzálním.“*

135

Předmluvy se ujal Reinhold Baumstark a vrací se v ní k počátku kultu Jana Nepomuckého, který se začal šířit záhy po jeho smrti, a tím Čechy získaly historicky doloženou osobnost velkého mučedníka. U příležitosti třístého výročí jeho smrti byla na místě umučení v Praze na kamenném mostě vztyčena první z celé řady soch, které od té

¹²⁹ KABÁT, Jindřich (1953–2020) byl český spisovatel, psycholog a vysokoškolský učitel. Mezi roky 1992 a 1994 zastával post ministra kultury ČR.

¹³⁰ ZEHETMAIER, Johann Baptist „Hans“ (*1936) je německý politik (CSU) a bývalý ministr vzdělání, kultury, vědy a umění a od roku 1993 do 1998 zástupce ministerského předsedy Svobodného státu Bavorsko.

¹³¹ VLK, Miloslav. kardinál (1932–2017) byl český teolog, v letech 1991–2010 působil jako 35. arcibiskup pražský.

¹³² WETTER, Friedrich. kardinál. (* 1928) je německý teolog, v letech 1982–2007 byl arcibiskupem mnichovsko-freisinský.

¹³³ ŠKARVADA, Jaroslav. (1924–2010) byl teolog, titulární biskup litomyšlský, pomocný biskup pražský a generální vikář (1991–2001) pražské arcidiecéze.

¹³⁴ ROYT, Jan. (*1955) je český historik umění, profesor a prorektor Univerzity Karlovy.

¹³⁵ HERZOGENBERG, Johanna a kol. Svatý Jan Nepomucký 1393–1993, katalog výstavy. Vydavatelství Karolinum, Praha, 1993. s. 9.

doby stráží mosty přes evropské řeky. Po světcově blahořečení roku 1721 a kanonizaci roku 1729 se kult Jana Nepomuckého v Čechách, habsburských zemích i katolické části Evropy rozvinul v dosud nepoznané síle i šíři. Výstava dokumentuje rychlý rozkvět Nepomukova kultu, líčí proces veřejného uznání blahořečením a svatořečením a poprvé ukazuje nedávno objevené části slavnostních architektur z oslav svatořečení roku 1729 v Římě a Praze. Výstava prezentuje významná díla ze všech oblastí umělecké tvorby. Příprava výstavy se nesla ve znamení sousedské spolupráce na tématu, které jako oblouk mostu od nepaměti sahá přes evropské hranice.¹³⁶

Životní příběh světce ve stručnosti návštěvníkům výstavy přiblížil Ivan Hlaváček¹³⁷ ve svém příspěvku *Johánek z Pomuku a jeho doba*. Jako erudovaný historik se záměrně vyhýbá pojmu svatý, neboť se při popisu jeho osoby a doby opírá o historické prameny, bez záměru zaměřit se na jeho postavu jako světce. Na úvod připomněl, že do svatořečení Johánka z Pomuku měl český národ tři světce z 10. století, a to svatého Václava, Ludmilu a Vojtěcha. Jedenácté století přineslo národu svatého Prokopa, poustevníka Vintře, spojeného s Břevnovským klášteřem, až na sklonku 12. století blahoslaveného Hroznatu. Třinácté století bylo dobou urozených světic Anežky a Zdislavy. Čtrnácté století, které bylo v Evropě naplněno obzvláštní spiritualitou, v době vlády Karla IV., a které se vyznačovalo úzkou spoluprací mezi státní mocí, církevními autoritami, byla církevními institucím věnována široká podpora, včetně založení univerzity, zůstalo však bez světce českého původu, až do kanonizace Johánka z Pomuku. Po odkazech na zachované ověřitelné prameny z té doby uvádí Hlaváček životopisné údaje Johánka. Pravděpodobně se narodil v německy hovořící rodině, vyšší vzdělání nabyt v latině a na arcibiskupském dvoře se vyučil češtině. S poukazem na nedostatky v pramenech, tedy „prázdná“ místa v časové řadě, doložil sled přerušovaných období Johánkova kariérního růstu coby úředníka, klerika, faráře, kanovníka a studenta na Karlově univerzitě a v Padově. Závěr svého příspěvku věnoval roli pražských arcibiskupů Jana Očka z Vlašimě a Jana z Jenštejna, kteří patřili v době panování Václava IV. do okruhu jeho blízkých spolupracovníků a současně byli nadřízenými Johánka. Zmínil vliv počátku velkého schizmatu, který měl v Čechách dopad na vztahy jak mezi státní mocí a církví, tak v církvi samé. Pnutí vyvrcholilo zmařením záměru panovníka, jehož ideu zdědil již

¹³⁶ Srov: HERZOGENBERG, Johanna a kol. Svatý Jan Nepomucký 1393–1993, katalog výstavy, Předmluva. Vydavatelství Karolinum, Praha, 1993. s. 11–12.

¹³⁷ HLAVÁČEK, Ivan. (*1931) je český historik a archivář a vysokoškolský pedagog.

po svém otci Karlu IV., založit v Čechách další biskupství, a to vyčleněním území z pražského arcibiskupství. Ovšem od svého otce se lišil motivací, kterou bylo omezení moci Jana z Jenštejna. S arcibiskupem se Václav IV. rozešel ve zlém a donutil ho k rezignaci na post kancléře, a především očekával posílení příjmů z církevních zdrojů do státní pokladny. Spěšné potvrzení volby nového opata v kladrubsém klášteře, který se měl stát centrem panovníkem zamýšleného biskupství, se již napjaté vztahy mezi arcibiskupem a panovníkem vyhrotily ve vzájemnou nepokrytou nevraživost. Vyvrcholením střetu bylo umučení jednoho ze čtyř zatčených spolupracovníků arcibiskupa Johánka z Pomuku a rezignace arcibiskupa na biskupský stolec a jeho vynucené přesídlení do Říma. V závěru se Ivan Hlaváček ptá: co vlastně chtěl král během mučení Johánka vědět? Na to jsou podklady skoupé a ty pozdější pololegendární. *„O okolnostech kolem kladrubske volby bylo těžko možno se něco významnějšího dozvědět, i když při králově povaze a při jeho cholerických záchvatech není vyloučeno, že se prostě ptal i na věci banální i známé. Další aspekty se vynořují, vezmeme-li v úvahu, že si mladá královna, Václavova druhá manželka Žofie mohla, ve výše naznačených soukromých starostech hledat radu a pochopení v arcibiskupově okruhu, vždyť se nepochybně objevovaly náznaky možného rozvodu, i když je velmi nepravděpodobné, že by Johánek mohl být jejím zpovědníkem. A konečně se mohl Johánek ukázat při výslechu „tvrším“ než ostatní a mohl činit králi a jeho způsobu vlády nejrůznější výčitky. Protože si toho všeho Václav musil být vědom, tím méně byl ochoten o tom být poučován.“*¹³⁸

Další příspěvek do katalogu výstavy byl nazván *Obtíže s patronem země České*, jehož autorem byl P. Angelus Waldstein, OSB. Na úvod uvedl výčet světců české krve do doby svatořečení Jana z Nepomuku a také seznam světců zařazených mezi zemské patrony, a to i těch, jejichž ostatky získal Karel IV. pro pražskou katedrálu, která se měla stát hlavním poutním místem jím spravované říše a království. Teprve 23 let po svatořečení Jana z Nepomuku vešla ve známost písemná stížnost arcibiskupa Jana z Jenštejna adresovaná papeži, která podává svědectví o Janově umučení a prvně obsahuje označení „martyr sanctus“. V textu není zmínka, která by se vztahovala na neporušení zpovědního tajemství, o němž podávají zprávu písemné zápisy z 15. století. V další části svého příspěvku se věnuje kultu uctívání. Na jedné straně stojí fenomén prudkého a vášnivého rozkvětu kultu uctívání v 18. století daleko za hranicemi Čech. Na druhé straně vznikla

¹³⁸ HERZOGENBERG, Johanna a kol. Svatý Jan Nepomucký 1393–1993, katalog výstavy. HLAVÁČEK, Ivan. Johánek z Pomuku a jeho doba. Vydavatelství Karolinum, Praha, 1993. s. 18.

pochybnost, sahající až do současnosti, o samotném oprávnění uctívání, vedoucí až ke sporům o existenci světce. Bylo nápadné, že s výjimkou Panny Marie je jediným svatým, který místo svatozáře má na hlavě věnec hvězd, neboť „hvězdy umožnily nalezení světceova těla ve Vltavě“. Gloriola z hvězd byla užívána desetiletí, ještě před Janovým svatořečením, jen na základě lidové úcty. Nicméně věnec hvězd kolem hlavy Jana Nepomuckého mu zůstal i po svatořečení Urbanem V. V této souvislosti je třeba poukázat na dílo jezuitů, které vytvořilo postavu, s jejíž pomocí se mělo bojovat proti Janu Husovi. „Falešnému svatému“ byla prý dokonce propůjčena tvář reformátora jen proto, aby byl kacír vytačen a vymazán z paměti národa. Vezmou-li se v úvahu raná zobrazení Jana Husa, uvidíme kulatou tvář bez bradky, takže poznáme, že tomu bylo naopak: reformátor obdržel později tvář Jana z Nepomuku. Vyobrazení Jana Nepomuckého má původ v obraze mučedníka těla po vyzdvižení z Vltavy, čemuž napovídá zvláštní držení těla Janovy sochy na mostě, připomínající nikoliv stojící, nýbrž ležící postavu s očima pozvednutýma k nebi. Mučedník drží sice na prsou kříž, ale nedívá se na ukřižovaného. Je zřejmé, co kultem patrona protireformace jezuité vědomě a rozhodujícím způsobem podporovali, nebo nepodporovali. Tím z Jana učinili spornou postavu. O blízkosti obou Janů lze uvažovat volněji, neboť byli současníci, nejméně jedno desetiletí po smrti Karla IV. žili v Praze, oběma se připisuje, že byli zpovědníky české královny Žofie původem z Bavorska. V případě Jana Husa to tvrdí bavorský dějepisec Turmair, zvaný Aventinus. Oba Janové zemřeli násilnou smrtí, za kterou nesou odpovědnost synové Karla IV., tedy Václav IV. a Zikmund. Ani jednomu z panovníků nepřinesla násilná smrt Janů prospěch. Oba Janové byli z různých příčin a z rozličných pozic oběťmi sporu o moc a vliv církve.

Jan Hus je přítomný svými četnými dochovanými a rukou psanými úvahami, texty a kázáními. Jeho jméno a učení bylo (zne)užito revolučním, nacionálním a socialistickým programem, který reformátorovým přátelům i nepřátelům zastínil skutečný křesťanský příklad: Ještě na hranici ho všichni slyšeli nikoliv kázat nenávisť, nýbrž zpívat a modlit se.

Ale i Jan Nepomucký byl v 19. století vnímán jako historická postava navzdory v baroku vybájeným a bujným pověstem. Karel Havlíček Borovský napsal verše: *Svatý Jene z Nepomuku, drž nad námi svoji ruku, by nám Bůh dal, co dal Tobě, by náš jazyk neshnil v hrobě.* Tím neměl na mysli upřímnou modlitbu, ale šlo mu o souzvuk mezi

Janem z Nepomuku a jeho osudem a starostmi českého národa o zachování jazyka a identity. Další část příspěvku je věnována antropologickému zkoumání ostatků roku 1972, kdy bylo zjištěno, že „jazyk“ je mozková tkáň. Na to reagoval český národ svým svérázným humorem, kdy po událostech roku 1968 v tom viděl pokyn shůry, „aby národ neztratil mozek a rozum“.

Na závěr lze číst slova zástupce těch, kteří po roce 1945 nedobrovolně opustili českou, moravskou a slezskou zemi. Na poválečném putování do nejistoty se na mnoha mostech setkávali se svým zemským patronem. Nepomucenská tradice oživila v nových domovech náboženské zvyky a obnovila uctívání Jana z Nepomuku i jako symbolu společného svatého na mostech, které jednou překlenou násilně rozdvojené národy a usnadní cestu ke smíření. Lidé vkládají důvěru do světce, jenž se podobá Spasiteli. Jeho pohled na Ukřižovaného jim dával a dává sílu ho následovat a nepodléhat malomyslnosti.¹³⁹

Svatý Jan Nepomucký jako zemský patron Bavorska je titul příspěvku Hanse Pörnbachera, který uvádí slovy: „Bezprostředně po svatořečení dne 19. března 1729 byl Jan Nepomucký v průběhu týdne oslav v mnichovském kostele Milostné Panny Marie prohlášen vedle Matky Boží a sv. Benna (od roku 1580) dalším bavorským zemským patronem.“¹⁴⁰

Provolání Panny Marie ochránkyní Bavorska za vlády kurfiřta Maximiliána I. je pochopitelné, právě tak volba svatého Benna zemským a městským patronem. Ale v případě Jana Nepomuckého je to spíše překvapivé. Lze v tom vidět důvody politické. Podobným způsobem jako habsburský císař Karel VI. podporoval kult svatého Jana Nepomuckého v dědičných zemích, aby získal politickou prestiž, se i bavorský kurfiřt Karel Albrecht, čekající na německou korunu, světce zmocnil, aby získal sympatie, v neposlední řadě právě v habsburských zemích, a připravil si tak půdu pro svou volbu císařem. Z archivních materiálů se nedovídáme o volbě českého světce za bavorského patrona příliš mnoho, ale podařilo se nalézt, že podnět k svolání svatého Jana Nepomuckého zemským patronem nevyšel z kurfiřtského dvora, ani z vládnoucích kruhů, nýbrž ze seskupení věřících, z bratrstev v Mnichově. První z nich vzniklo po

¹³⁹ Srov: HERZOGENBERG, Johanna a kol. Svatý Jan Nepomucký 1393-1993, katalog výstavy. WALDSTEIN, Angelus, Obtíže s patronem země České. Vydavatelství Karolinum, Praha, 1993. s. 20–22.

¹⁴⁰ HERZOGENBERG, Johanna a kol. Svatý Jan Nepomucký 1393-1993, katalog výstavy. PÖRNBACHER, Hans. Svatý Jan Nepomucký jako zemský patron Bavorska. Vydavatelství Karolinum, Praha, 1993. s. 23.

Janově blahořečení roku 1721, jeho vliv se rozšířil za městské hradby. Bratrstva v době blahořečení Jana Nepomuckého uspořádala celých osm dnů trvajících oslav. Ale hlavním podnětem pro kurfiřtovo svolání Jana Nepomuckého patronem svého sídelního města a celé země, byla skutečnost, že manželka Václava IV., kterou Jan zpovídal, pocházela z rodu Wittelsbachů. Přitom vůbec nezaznívá argumentace, že Jan Nepomucký stál jako ochránce při Bitvě na Bílé Hoře na straně bavorského vojska. Zdá se, že tato legenda vznikla až později, s cílem propůjčit světcovi ještě doplňující kontury. Ve výnosu o svolání světce patronem se hovoří o obrazu, který byl před mnoha lety umístěn v kurfiřtském kostele Panny Marie na Ridlerově oltáři a musel své místo opustit v době novogotických úprav kostela v 19. století a byl uchováván ve výklenku na půdě. Oltář byl roku 1972 znovu objeven a uložen v diecézním muzeu ve Freisingu. Od tohoto prvního oltáře a vyobrazení světce se přenáší a rozšiřuje jeho kult i na venkov. Obrazy světce byly umísťovány na oltáře v Čechách, Tyrolích a Bavorsku. Jeho kult byl posílen po bitvě na Bílé Hoře roku 1620 a následujícím upevněním katolického náboženství v celém království českém. Zcela zapomenut nebyl nikdy.

V textu následují příklady sakrálních, profánních staveb, především však mostů, kde byl svatý Jan Nepomucký ztvárněn. Zvláštní pozornost je věnována bratrům Asamovým¹⁴¹, kteří přestavěli a vyzdobili světcův kostel v Mnichově. Chrám je považován za jeden z nejkrásnějších kostelů, které byly v Bavorsku pro světce vybudovány.¹⁴²

Příprava výstavy v Praze přinesla překvapení. Zmiňuje se o něm Johanna von Herzogenbergová ve svém pojednání *Všechno něco stojí – vyúčtování procesu kanonizace a oslav svatořečení v Římě 1729*. Během příprav jubilejní výstavy „Sv. Jan Nepomucký, 1393-1993“ byl z nevyčerpatelných fondů knihovny kláštera premonstrátů na Strahově vynesena na denní světlo tlustý fascikl věnovaný tomuto tématu, který se v mnoha ohledech ukázal být cenným pramenem a dokumentem doby. Jedná se o rukopisné *Berechnung, wass zu Aussföhrung des Prozess und Canonization des Heyl*

¹⁴¹ Bratři Asamové Kosma Damian Asam (1686–1739) a Egid Quirin Asam (1692–1750), byli němečtí sochaři, štukatéri a malíři pozdního baroka, známí hlavně výzdobou interiérů architektury. Starší Kosma Damián byl malíř a maloval i obrazy, mladší Egid Quirin byl sochař a štukatér. Později pracovali jako autorská dvojice na výzdobě kostelů a zámků v Bavorsku, v Čechách v Rakousku i ve Švýcarsku.

¹⁴² Srov: HERZOGENBERG, Johanna a kol. Svatý Jan Nepomucký 1393-1993, katalog výstavy. PÖRNACHER, Hans. Svatý Jan Nepomucký jako zemský patron Bavorska. Vydavatelství Karolinum, Praha, 1993. s. 23–32.

Joannis Nepomuceni zu Rom und Wechsel-Geldern erhoben, und aussgegeben worden, ab Anno 1725 biess 13. Junij Anno 1729.

Je to pečlivě vedená účetní kniha, která umožňuje zcela konkrétně sledovat, kolik stála déle než čtyři roky trvající akce. Přitom se odvíjí pestrý obraz jednotlivostí, jaký se z tohoto období a podobné příležitosti dochoval jen ojediněle a v takové úplnosti. Bylo by záhodno tuto účetní knihu vydat tiskem, doplněnou o další údaje z Říma a Prahy, aby bylo možné se seznámit s celým rozsahem snah a nákladů vynaložených k pozvednutí světce ke slávě oltářní. Snaha o kanonizaci trvala desetiletí a Jan Nepomucký byl dříve zařazen mezi zemské světce. Proto po blahorečení dne 31. 3. 1721 svatořečení dne 21. 3. 1729 nestálo nic v cestě. Tudíž snahy o kanonizaci měly podporu nejen od jednotlivých osobností, ale i prostřednictvím značných finančních částek od institucí. Každý, kdo připravuje oslavy, si je vědom, že je třeba mít dostatek peněz, a že je třeba je potom důkladně vyúčtovat. Ve vyúčtování kanonizace lze oddělit dvě kapitoly: proces, spolu s nutnou propagací nového blahoslaveného a brzy i světce (obrazy, tištěná grafika, knihy, ...) a vlastní svatořečení, slavnost v Lateránu. Díky této dokumentaci se setkáváme s řadou umělců, jejichž podíl na přípravě slavnostních dekorací nebyl až dosud znám. Některá jejich díla byla transportována do Prahy v říjnu téhož roku k velkým oslavám. Ve vyúčtování nalezneme příklady, kdy jsou darovány nejen peníze, ale i věcné dary, povětšinou stříbrné předměty k různému upotřebení. Zajímavé jsou snahy seznámit veřejnost, a především Řím, s novým blahoslaveným a představit ho obrazem a písmem. Z hlediska kulturněhistorického a uměleckohistorického jsou obzvláště zajímavé výdaje, jež byly nutné k uskutečnění aktu kanonizace a k zajištění všech nutných příprav. Tím se dá dohledat, kdo na velké přípravě spolupracoval, a co si řemeslníci a umělci při tom vydělali. Nejdražší výdaje byly za „Paramenti Sacri“, tedy výzdobu kostela a liturgická roucha, která byla doslova pokryta zlatým vyšíváním. Malíři, tesaři a dodavatelé vosku byli nejvíce zaměstnanými a také nejdražšími odborníky. Pro papeže a duchovní, jež sloužili mši, byl zhotoven nový kalich zlatníkem Philippem Toffanim. A řada dalších profesí byla zapojena do příprav. Také byly zaúčtovány úřednické poplatky: jako například poplatek kardinálovi Cienfuegovi odpovědnému za kanonizaci.

Dohromady byla na „regalie“ vyplacena nemalá částka 7069,7 scudů. Částka to byla i na tehdejší dobu mimořádně vysoká a s dnešními měnami těžko porovnatelná.¹⁴³

Následující příspěvek do katalogu je text *Slavnostní dekorace pražské katedrály sv. Víta roku 1729* od Lubomíra Sršně.

Pražské kanonizační slavnosti předcházela v roce 1721 velmi výpravná oslava beatifikace, v obou případech byly zbudovány na prozatímním průčelí nedostavěné gotické katedrály nákladné dekorativní architektury, zvané stánky slávy (theatra honoris). Před průčelím dómu stála tehdy renesanční kaple sv. Vojtěcha o půdorysu oválného desetistěnu. Podobu dekorace z roku 1721 známe z rytin, které byly vydány v Norimberku roku 1722. Kresby pro mědirytiny vytvořil sám autor architektonické dekorace Johann Ferdinand Schor (1686–1767). Ten roku 1729 předložil plány na dostavbu chrámu svatého Víta. Theatrum honoris, jež sloužilo ve dnech 9. -16. 10. 1729 ke kanonizačním slavnostem nevyužilo z předchozí dekorace nic, zůstala jen Schorova freska. Barokně-gotický styl byl nahrazen architekturou barokní a měl vyzdvihnout mezinárodní rozsah úcty k Janovi, a především zvýraznit motiv zázračného jazyka, rozvinutý oslavou Janovy výmluvnosti při kázání na jedné straně a mlčenlivostí při zachování zpovědního tajemství na straně druhé. Dekoraci pražské svatojánské kanonizační slavnosti lze považovat za vrcholný projev dobového úsilí o co nejpůsobivější prezentaci náboženských idejí formou komplexního uměleckého díla. Poutník přicházející ke katedrále byl přitahován, fascinován, okouzlen, a ve víře získán či posílen všemi dostupnými prostředky, které katolická církev v té době ovládala. V době oslav kanonizace probíhaly doprovodné akce jako procesí, mše, samostatná kázání pod širým nebem, divadelní představení a zpěvohry se živými obrazy, průvody s alegorickými pegmaty, ohňostroje, večerní plavby na osvětlených lodích, slavnostní výzdoba pražských paláců, kostelů i domů. V té době dosáhla barokní kultura v Čechách svého vrcholu a dobyla i nejslavnějšího vítězství, po němž následovalo uklidnění a proměna bojového baroka v mírové a pokojné období, jež nazýváme rokokem. V další části se autor věnoval popisům, dokonce objevům z dekorace interiéru katedrály jako jsou sochy svatých Václava, Víta a Josefa. Zmínil další cenné památky na svatojánskou kanonizaci roku 1729, jako je neúplný cyklus obrazů v depozitáři Národního muzea

¹⁴³ Srov: HERZOGENBERG, Johanna a kol. Svatý Jan Nepomucký 1393–1993, katalog výstavy. Všechno něco stojí – vyúčtování procesu kanonizace a oslav svatořečení v Římě 1729. Vydavatelství Karolinum, Praha, 1993. s. 33–38.

zachycující mimo jiné život a zázraky sv. Jana Nepomuckého, který vznikl v Římě a byl použit pro výzdobu hlavní lodi baziliky S. Giovanni in Laterano při oslavě vyhlášení Jana Nepomuckého za svatého dne 19. 3. 1729.¹⁴⁴

Další příspěvek je z pera Franze Matsche a nese název *Náhrobek sv. Jana Nepomuckého v pražském chrámu sv. Víta jako sakrální památka*. Jan Nepomucký byl po smrti pohřben v katedrále svatého Víta. Šlo o zachování cti panovníka, který dopustil jeho umučení, neboť Jan zahynul utopením, což byl trest tehdy běžný pro kleriky – zločince. Uložení v katedrále bylo zvykem i v případě zesnulých členů kapituly, k níž Jan náležel. Ale dostalo se mu samostatného hrobu uvnitř chrámové budovy, a sice pod dlažbou chórového ochozu, v blízkosti hlavního oltáře. Místo bylo označeno jednoduchou deskou ze šedého mramoru se jménem „Joannes de Pomuk“. V průběhu 15. století se stal hrob předmětem uctívání věřících, náhrobní deska platila za „sacrosanctum“, na které se nesmělo vstoupit. Již v 15. století panovalo jak mezi katolíky, tak mezi husity přesvědčení, že kdokoli, kdo se zachová neuctivě či dokonce bezbožně v tom, že na náhrobní kámen vstoupí, bude záhy působením vyšší moci potrestán, dostane se do ponížené situace nebo dokonce ochrne či bude napaden jiným tělesným neduhem. Do vyplenění chrámu husity, byl náhrobní kámen obehnán jednoduchým železným zábradlím. Pro nápor věřících bylo potřeba nejen mříž opakovaně obnovovat, ale i ochránit další vnější mříží. Po porážce kalvinistického zimního krále Fridricha V. Falckého v roce 1620 v bitvě na Bílé Hoře došlo k vyplenění chrámu – šlo o obrazoborecký útok kalvinistů, včetně odstranění dvojitého zábradlí kolem hrobu svatého Jana Nepomuckého. To je znázorněno na reliéfu, který je umístěn v blízkosti hrobu dodnes. Druhé dvě tabule ukazují útěk „zimního krále“ z Prahy. Tím je znázorněno znesvěcení chrámu bezbožným panovníkem a jeho potrestání útekem z Prahy. Na reliéfu je zachyceno též potrestání těch, kteří „bezbožně zneuctili světcův hrob“. Nové ohrazení hrobu zůstalo až do konce 17. století a bylo stále honosnější. Kolem roku 1689 se započalo s budováním nákladného náhrobního pomníku, který byl dokončen roku 1694. Podnětem byl rozšiřující se kult Jana Nepomuckého a s ním spojené vybírání obětních darů. Jan Nepomucký byl vzýván nejen při tělesných neduzích, ale i jako patron proti morovým epidemiím. Četné morové a trojiční sloupy bývají spojeny se sochou Jana Nepomuckého.

¹⁴⁴ Srov: HERZOGENBERG, Johanna a kol. Svatý Jan Nepomucký 1393–1993, katalog výstavy. SRŠEŇ, Lubomír. Slavnostní dekorace pražské katedrály sv. Víta r. 1729. Vydavatelství Karolinum, Praha, 1993. s. 39–45.

Roku 1673, při sedmistém jubileu založení pražského biskupství, jež mimo jiné přimělo císaře Leopolda k vydání dekretu ukládajícího dostavbu chrámu sv. Víta. S tím bylo spojeno řešení náhrobku Jana Nepomuckého. Náhrobek označený jako „castrum gloriae“ byl vybudován v letech 1721 až 1725 a papežem bylo stanoveno datum slavení svátku 16. května, tedy v den světcovy smrti. A následuje uměleckohistorický popis celého oltáře, jenž provokativně stojí mezi královskou lóží a hlavním oltářem.¹⁴⁵

Vít Vlnas a Jan Royt přispěli svým pojednáním nazvaným *Svatojánský kult v zrcadle písemných pramenů a knižních ilustrací*. Zbožná úcta k Johánkovi z Pomuka sahá až k přelomu 14. a 15. století. Světec byl nesporně dítětem baroka. Vedle výtvarného umění formovala kult uctívání dobová literatura. Bohatá produkce nepomucenské literatury na přelomu 17. a 18. století výrazně přispěla k tomu, že se pražský mučedník stal věhlasným po celém katolickém světě. V době baroka to byl básník rudolfinské éry Jiří Barthold Pontanus z Breitenberka, který zahrnul do svých sbírek poetických modliteb mezi české světce rovněž legendárního královnina zpovědníka. Reflektuje tím pojetí pod vlivem bouřlivých konfesních sporů katolíků s luterány a Jednotou bratrskou, kdy Jan Nepomucký zůstává zastáncem svátosti zpovědi. To byl sporný bod věroučných diskuzí. Čeští zemští patroni měli nejen rehabilitovat „kacířskou“ zemi v očích katolické Evropy, ale též zpětně legitimovat existenci národního kolektivu. Tak Jan Nepomucký vstoupil do pobělohorské literatury po boku skutečných, ale i fiktivních světců. Významnou památkou je *Fama Posthuma*, poetický životopis, jehož autorem byl nepomucký děkan Drauskovius a jezuita Jiří Plachý-Ferus. František Karel hrabě Šternberk vyhověl též jejich žádosti a dal postavit k mučedníkově počtě kostel v jeho rodišti. Kostel byl vystavěn, ale zasvěcen sv. Janu Křtiteli. Centrem kultu zůstala pražská metropolitní kapitula. Další životopis sepsal v latině kanovník Jan Ignác Dlouhoveský. Jde o barvitou literární fikci s mnoha historicky nepodloženými detaily ze světcova života. Nejvýznamnějším dílem se stala práce jezuita Bohuslava Balbína, kterou sepsal v letech 1670-1671. Tento životopis rozšířil slávu sv. Jana Nepomuckého po všech světadílech. Hlavní teze legendy byly zaneseny do kanonizační buly Benedikta XIII. z roku 1729. Balbín začal svoji práci *Život Jana Nepomuckého* vydávat ne za umělecké, ale vědecké zpracování a odkazoval se na neexistující prameny, na což kritika již v 17. století poukazovala. S vědomím omezených zdrojů pro věrohodný životní příběh Jana

¹⁴⁵ Srov: HERZOGENBERG, Johanna a kol. Svatý Jan Nepomucký 1393–1993, katalog výstavy. MATSCHE, Franz. Náhrobek sv. Jana Nepomuckého v pražském chrámu sv. Víta jako sakrální památka. Vydavatelství Karolinum, Praha, 1993. s. 46–60.

Nepomuckého zahájil arcibiskup Ferdinand Khünburg roku 1715 proces blahorečení, který 31. 5. 1721 potvrdil Inocenc XIII. rozhodnutím kardinálského kolegia a prohlásil mučedníka za blahoslaveného. Do svatořečení mělo správně uplynout minimálně 10 let, přesto byl proces urychlen a k aktu došlo roku 1729. Procesní akta představují jedinečný pramen k poznání mentality barokního člověka a k analýze dobové zbožnosti. Následné oslavy kanonizace v Praze překonaly svou nádherou oslavy v Římě. Dokladem jsou zachovalé dobové rytiny a zbytky výzdoby. Dále je třeba uvést řadu dobových kázání ke světcově počtě. Centrem homiletiky se stal kostel Na Skalce. Zvláštní místo v barokní literatuře zaujímá spis *Protomartyr Poenitentiae* od vyšehradského kanovníka Jana Tomáše Vojtěcha Berghauera, který ve svém díle shromáždil vše, co bylo v té době známo o Janu Nepomuckém, aby tak vyvrátil pochybnosti a stal se zdrojem argumentů odpůrcům nepomucenského kultu.

Nově nalezená žaloba Jana z Jenštejna zpochybnila zpovědní tajemství jako jediný možný důvod Nepomukova mučednictví. Kritické analýzy z doby osvícenství změnily pohled na příběh načrtnutý Václavem Hájkem a rozvinutý Bohuslavem Balbínem. Vedle psaného slova to byla knižní grafika, která stála na počátku formování ikonografie sv. Jana Nepomuckého. Nejstarší je dřevořez s vyobrazením kanovníka modlícího se pod křížem v knize Jiřího Bartholda Pontana z Breitenberka *Duchovní obveselení koruny české* z roku 1599, ale zřejmě jde o podobiznu Pontanovu. Nejstarší ilustrací se sv. Janem Nepomuckým je dřevořez znázorňující zpověď královny, hrob a svržení Jana z mostu v knize „*Hymnorum sacrorum ...*“ od stejného autora z roku 1602. První rozsáhlejší cyklus z předloh Karla Škréty byl v knize Jiřího Plachého (Ferus) a Kašpara Drauskovia *Fama Posthuma* z roku 1641. V 17. století se vyskytují zobrazení Jana Nepomuckého ve spisech v okruhu svatovítské kapituly. Svatojánská literatura co do množství ilustrovaných spisů narůstá po světcově blahorečení (1721). V roce 1721 se bl. Jan Nepomucký objevuje ve společnosti moravského mučedníka Jana Sarkandra na rytině Antonína Freindta. Podobně jako k oslavám, byla vydána řada spisů pojednávajících o pořadu kanonizačních slavností v roce 1729. Nejrozsáhlejší svatojánské grafické cykly nalezneme v životopisech od Bohuslava Balbína a v ikonografické práci vyšehradského kanovníka Tomáše Vojtěcha Berghauera.¹⁴⁶

¹⁴⁶ Srov: HERZOGENBERG, Johanna a kol. Svatý Jan Nepomucký 1393–1993, katalog výstavy. VLNAS, Vít. ROYT, Jan. Svatojánský kult v zrcadle písemných pramenů a knižních ilustrací. Vydavatelství Karolinum, Praha, 1993. s. 61–66.

Na předchozí příspěvek navazuje Petr Volk s textem *Sochy sv. Jana Nepomuckého – poznámky k typům vyobrazení*. Zcela jedinečným dílem se zdá být socha Jana Nepomuckého, která byla vztyčena na Karlově mostě 31. 8. 1683 jako první svého druhu. Byla darem barona Matyáše Wunschwitze, pro zhotovení si vybral co nejlepšího umělce, Matthiase Rauchmillera. Také Brokoff a Herold se ukázali být schopnými umělci. Nakonec je socha na Karlově mostě jejich společným dílem a stalo se vzorem mnoha dalším umělcům pro ztvárnění Jana Nepomuckého na mostech, na sloupech mariánských a sloupech s Nejsvětější trojicí. Již půl století před jeho beatifikací byla dána univerzální forma světcova zpodobnění.

V další části pojednání jsou uvedeny popisy sochařského ztvárnění: František Preiss - sv. Jan Nepomucký před rokem 1700 v katedrále svatého Víta v Praze, Agostino Cornacchini - sv. Jan Nepomucký z roku 1731 v Římě na Milvijském mostě, Gaetano Altobelli - sv. Jan Nepomucký kolem roku 1737 v Římě v chrámu S. Lorenzo in Lucina; Ignaz Günther - sv. Jan Nepomucký kolem let 1760-1765 v soukromé sbírce a sv. Jan Nepomucký – levá část bočního oltáře kolem 1770-1775 v kostele svatého Jiří v Mnichově – Bogenhausenu.¹⁴⁷

Závěrečný příspěvek, jehož autorem je Jan Royt, nese název *Sv. Jan Nepomucký a jeho úcta*. Počátkem a centrem úcty sv. Jana Nepomuckého byla a zůstala Praha. Již v době skonu mučedníka bylo neznámým písařem v úřadě generálních vikářů, několik dnů po jeho smrti, na okraj soudního protokolu poznamenáno, že „Johánek z Pomuka ukončil dne 20. března den svůj poslední. Necht' jeho duše odpočívá v pokoji.“ A byl arcibiskupem Janem z Jenštejna označován jako: „iam martyr sanctus“ – „již svatý mučedník“. Stejně tak o něm psal roudnický probošt Petr Klarifikator v životopise *Jan z Jenštejna*. Dále to byl Brandlův obraz Nalezení těla sv. Jana Nepomuckého z roku 1699 a sousoší sv. Jan Nepomucký jako almužník od Ferdinanda Maxmiliána Brokoffa u kostela sv. Ducha. Svatovítská kapitula dala přenést tělo Jana Nepomuckého do katedrály sv. Víta, ač na to jako vyšehradský kanovník neměl nárok. V tom lze vidět počátek Janovy úcty. Dalším důkazem mělo být vyschnutí Vltavy roku 1393. Dále to byly pobožnosti u jeho hrobu v katedrále, které vedla svatovítská kapitula. Z jejího prostředí vyšly legendy spojené se zneuctěním hrobu již pouhým šlápnutím na náhrobní desku.

¹⁴⁷ Srov: HERZOGENBERG, Johanna a kol. Svatý Jan Nepomucký 1393–1993, katalog výstavy. VOLK, Petr. Sochy sv. Jana Nepomuckého. Vydavatelství Karolinum, Praha, 1993. s. 67–75.

Hrob musel být pro množství poutníků obehnan mříží. Na konci 16. století byl Jan Nepomucký zařazován mezi zemské patrony. Pozoruhodným je reliéf Kašpara Bechtelera z let 1621-1623 ve vlašimské kapli, kde je oltář Navštívení Panny Marie, sv. Otýlie, Lucie, Klementa a bl. Jana Vyznavače a reliéf na dveřích pod varhanní kruchtou od téhož autora sv. Jana Nepomuckého z roku 1629. Některé památky v katedrále pocházejí z doby kanonizace v roce 1729, jako například obraz připisovaný Agostinu Massucimu „Apoteóza sv. Jana Nepomuckého, svržení z mostu“, který byl při kanonizační slavnosti v Říme nesen jako korouhev. Z doby kanonizace je také stříbrné antependium s poprsím sv. Jana Nepomuckého v kapli sv. Kříže. Největší pozornost přirozeně poutal Janův hrob. Velká úcta byla sv. Janu Nepomuckému vzdávána v hradčanských chrámech a palácích. Sv. Janu Nepomuckému byl zasvěcen hradčanský kostel bývalého kláštera voršilek. Dodnes poutá pozornost Brokoffův sv. Jan Nepomucký na mariánském sloupu uprostřed Hradčanského náměstí a svatojánské sousoší od Tadeáše Hochhause na Pohořelci z roku 1752. Neméně bohaté na svatojánské památky jsou chrámy a veřejná prostranství Malé Strany, Starého a Nového města pražského. Podobně tomu je ve staroměstských chrámech svatých Jiljí, Havla, Klimenta na Poříčí, Voršily, Salvátora, Jana v Templu, Jana Na Zábradlí, a sv. Kříže většího.

Na Malé Straně nalezneme nejvíce svatojánských plastik ze všech pražských měst. Zásadní význam pro svatojánskou ikonografii měla socha na Karlově mostě.¹⁴⁸

¹⁴⁸ Srov: HERZOGENBERG, Johanna a kol. Svatý Jan Nepomucký 1393–1993, katalog výstavy. ROYT, Jan. Sv. Jan Nepomucký a jeho úcta v Praze. Vydavatelství Karolinum, Praha, 1993. s. 76–84.

Závěr

Diplomová práce sleduje plody činnosti osobností kolem subjektů Ackermann Gemeinde a Adalbert Stifter Verein a Dr. Johanny von Herzogenbergové, která byla hybnou silou obou spolků. V poválečné době bylo přirozené, že se lidé sdružovali v různých organizacích občanské společnosti, aby navázali interpersonální vazby, neboť v té době nefungovaly jiné formy komunikační sítě. Spojníkem byly na jedné straně charismatické osobnosti a na straně druhé společný program a cíle. Vysídlení Němci, kteří byli donuceni nedobrovolně opustit své domovy, nebyli vítáni v „západních“ okupačních zónách, neboť se tato území potýkala s katastrofálními nedostatky základních podmínek pro přežívání.

Kde jinde měli hledat přátele, se kterými by sdíleli společný osud, katolickou víru, touhu po vzdělání, vědě a umění než na církevní půdě. Ve vybombardovaném Mnichově zůstalo jen pár sakrálních objektů, kde bylo možné se potkávat. Tedy křesťanství bylo prvním spojníkem mezi zakladateli, z jejichž kruhu se vytvořily jednotlivé pracovní týmy. Potvrdilo se tvrzení doc. Jaroslava Šebka, že zakladatelé obou institucí navazovali na pozitivní zkušenosti z doby předválečného katolicismu, kdy se laici angažovali při budování církevního společenství, a tuto zkušenost chtěli rozvíjet i v poválečném období. V subjektech se zpočátku soustředili lidé, s nimiž se pater Paulus Sládek OSA setkával již ve spolku „Staffelsteinu“ a jednalo se o typickou laickou organizaci, působící v duchu katolické akce také po druhé světové válce.¹⁴⁹ Díky charismatu patera Pauluse Sládka, OSA se sdružila skupina „akademiků“ z pražské Německé univerzity. Jako bývalý spirituál akademické obce z německé univerzity v Praze oslovil ty, které poznal ještě jako studenty, ale rovněž členy předválečného pedagogického sboru.

Obě instituce od počátku promítaly křesťanskou reflexi odsunu a s tím spojené otázky utváření nové sudetoněmecké identity. Jejich činnost byla spojená v prvních letech s angažovaností ve prospěch zmírnění materiální a duchovní nouze vysídlených Němců. V pojetí Pia XI. byl v té době laický apoštolát míněn jako spolupráce laiků na misijním působení hierarchické církve.¹⁵⁰ Paulus Sládek, OSA povzbuzoval mladé křesťany s otřesnou zkušeností války a vysídlení, aby se rozhodli žít svůj profesní a rodinný život

¹⁴⁹ Srov: ŠEBEK, Jaroslav. Za boha, národ, pořádek. Vydaly Historický ústav AV ČR a Nakladatelství Academia, Praha 2016.

¹⁵⁰ Srov: PIUS XI. *Mystici Corporis*

podle Evangelia, což předpokládalo náročné zadání: odpuštění a smíření. Program na tuto cestu zazněl v textu modlitby, jak je uvedeno v kapitole o založení Ackermann Gemeinde.

Postupně se jejich okruh činnosti rozšířil i na podporu kulturních a vzdělávacích programů. Zkušenost vysídlení zvýšila nejen senzitivitu k sociálním otázkám, ale i k politickým záležitostem. Relativně brzy po druhé světové válce obě instituce zahájily aktivity na poli česko-německého dialogu. Pro tyto snahy pochopitelně iniciátoři „hledání cest pro smíření“ potřebovali spirituální zakotvení, tedy porozumění, neboť bez teologického – eschatologického pojetí smíření, není cesty vpřed. Toto nadčasové chápání se ukázalo jako životodárné a v této víře setrvali až do konce svého pozemského putování, a v díle se jim dařilo.

Chtěli zvítězit nad institucí války. To představovalo oběti a tvrdou práci. Nikdo ze zakladatelů neměl co ztratit, všechny hmotné statky jejich rodin byly pryč, ani se nemohli ohlížet zpět, když položili „ruku na pluh“¹⁵¹. Jen svým odhodlaným nasazením se mohli znovu etablovat v nové společnosti demokratických evropských národů.

Jak je v práci uvedeno, oba subjekty vyhledávaly v poválečné době osoby se stejným osudem. Příběh Oráče ze Žatce jim promlouval do duše, byli spřízněni jeho osudem. Avšak šlo o sounáležitost těch, pro které byla němčina mateřským jazykem.

To bylo pro smíření s českým obyvatelstvem těžko srozumitelné. Obě instituce se rodily v Bavorsku, proto se postava Jana Nepomuckého ukázala jako přijatelná volba.

Svatý Jan Nepomucký, pravděpodobně Němec, narozený v Čechách, ovládající češtinu i němčinu, první prelát diecéze, učený právník s mezinárodním rozhledem, nevinný mučedník v zastoupení svého představeného a jako kněz příkladná záštita katolické víry. Jeho sochy po celém Bavorsku vysídleným Němcům připomínaly nejen rodný domov, ale i mezinárodní dimenzi „svatojánské tradice“. Jan Nepomucký nebyl mučedníkem pro svoji víru, ale pro věrnost svému povolání. Byl všem vysídleným Němcům známou postavou, o které se učili ve škole, ale především připomínkou křesťanské tradice předků všech národů žijících v českém království. Stal se ikonou.

¹⁵¹ Lk 9.62

Práce zachycuje fakt, že čím byl Jan Nepomucký pro Johannu von Herzogenbergovou, tím byl také pro její druhy ve službě křesťanské víry a smíření. Obsahově souhlasím se slovy Johannu von Herzogenbergové v jejích pamětech *Z mého života*: „Co to vlastně bylo za pocit, s nímž jsem začala plán na výstavu Jana Nepomuckého? Docela otevřeně přiznám, že to byla zvláštní směs hněvu a obžaloby a lásky a zvědavosti, tedy výbušná směs pocitů, jejím základem bylo: my všichni jsme toho světce z mostu milovali, už od dětství ctili, jako studenti se k němu obraceli se všemi těmi veselými zvyky – a pak nás takříkajíc zklamal, viděl přece naše rozloučení s Prahou, naše vyhnání, a jak tak velký patron tolika proseb to všechno připustil – a teď jej potkáváme zde, v nové vlasti na tolika místech, a ty rozštěpené pocity se stále znovu vynořují... podařilo se tedy ukázat zcela nový pohled na tak dobře známého Jana z Nepomuku, svým způsobem svázaného s krajinou, kde jsme my Němci a Češi žili.“¹⁵²

Když jsem se obrátil na P. Angeluse Waldstein-Wartenberga, OSB, zda má nějaké podklady pro téma této práce, zaslal mi kromě jiného samostatnou složku, kterou nazval „Příběh Straub“. Možná by se více hodilo právní označení „causa“, ale slovo „příběh“ má v sobě cosi pozitivního. Jde o podání svědectví, jak byla vnímána vůdčími osobnostmi v Ackermann Gemeinde a Adalbert Stifter Verein postava světce Jana Nepomuckého. Primitivní útoky na Jana Nepomuckého zveřejněné jako názor čtenáře celostátního deníku Frankfurter Allgemeine Zeitung po ukončení úspěšné výstavy ke 250 letům kanonizace Jana Nepomuckého 1979, byly brány jako útok na celé úsilí o smíření. Pater Angelus Waldstein-Wartenber, OSB, prof. Ferdinand Seibt a Johanna von Herzogenbergová vedli několik měsíců korespondenci s redakcí deníku, vyvraceli nepravdy čtenáře Straubeho a žádali zveřejnění omluvy. Té se zřejmě nedočkali.¹⁵³

Tomu nasvědčuje další odkaz P. Angeluse na text¹⁵⁴ Hans-Bernharda Weuermelinga: Frieden unter dem Kranz der zwölf Sterne - Der Heilige Nepomuk, der Grosse Schweiger, ist eine Symbolfigur für Europa¹⁵⁵, ve kterém se uvádí: „V ústavě Evropy není slovo Bůh, ale zůstává dvanáct hvězd Matky boží Marie podle Zjevení svatého Jana. Tyto hvězdy zdobí vlajku a papíry Evropské unie. Jan Nepomucký a Panna Marie jsou jediní svatí, které zdobí hvězdy kolem hlavy. Proto i spisovatel a diplomat Jiří Gruša označil Jana

¹⁵² Srov: HERZOGENBERG, Johanna. *Z mého života*, Ústí nad Labem, 2002. s. 244-246.

¹⁵³ Viz v příloze kopie + pracovní překlad korespondence mezi zástupci Adalbert Stifter Verein a redakce Allgemeine Zeitung.

¹⁵⁴ Jde o kopii stránky z denního tisku bez bližšího označení, viz příloha této práce.

¹⁵⁵ Mír pod věncem dvanácti hvězd – svatý Nepomuk, velikán mlčení, symbolická figura Evropy.

Nepomuckého za symbolickou postavu Evropy. Pod září dvanácti hvězd může Evropa růst společně“.

Doba barokní dala vzniknout nejen svatojánské legendě, a to zásluhou církve, především jezuitů, šlechty a prostých věřících. O tom pojednávají katalogy ze svatojánských výstav 1971 a 1979. Legenda byla tak živá, že se projevovala v literárním, výtvarném, sochařské a hudebním umění. Projevy úcty byly obecně srozumitelné nezávisle na věku, vzdělání a jazyku. Obsahově byly čitelné, jednoduše vyjadřovaly, kým je světec pro všechny křesťany. A nepotřebovaly dalšího výkladu. Třebaže byly tyto projevy „nad rámec reality“, nic to neměnilo na jejich poslání. Vypovídaly nejen o světcích, ale podporovaly víru a zbožnost. Snad každý svatojánský barokní umělecký výtvar v sobě zahrnoval vše, co bylo o svatém Janu Nepomuckém obecně známo. Tím se stal blízkým bez rozdílu všemu věřícímu lidu, v kontextu této práce česky a německy hovořícím obyvatelům střední Evropy. Poválečná Evropa se vydala cestou bez praktikování víry našich předků.

Proto je třeba ocenit, jak svatojánské výstavy, a další iniciativy Johanny von Herzogenbergové se sakrálním obsahem hájily adjektivum „křesťanský“ takovou kvalitou, že budily pozornost laické i odborné veřejnosti. Jak lépe porozumět obsahu adjektiva „křesťanský“, než příkladem. Svatý Jan Nepomucký se stal světce univerzální (katolické) církve bez ohledu na zemské hranice a byl všude přijímán stejným pohledem křesťana katolického vyznání, a to přesně podle atributů spojených s jeho osobou: kněz s kanovníckým límcem, kněžským biretem, s křížem a palmou mučedníků v ruce, zcela shodně srozumitelný každému jako mučedník a ochránce církve proti vměšování státní moci do církevní a jako prototyp kněze zpovědníka.

Ve světle skutečnosti, že Polcovo dílo *Svatý Jan Nepomucký* bylo sepsáno v době jeho emigrace po druhé světové válce, lze usuzovat, a to na základě Polcových kontaktů na křesťany v Bavorsku,¹⁵⁶ že zamýšlel svým dílem podporu vhodnosti volby vysídlených Němců zvolit si Jana Nepomuckého za patrona smíření. Tím spíše cítil potřebu svým dílem znovu připomenout poválečné generaci katolíků postavu tohoto zemského světce, aby se stala srozumitelnou i na východní straně železné opony, lidem strádajícím pod

¹⁵⁶ Z korespondence členů naší rodiny s Mons. ThDr. Alexandrem Heidlerem a osobní komunikace s Johannou von Herzogenbergovou jsme byli informováni o stycích katolíků z řad emigrantů a vysídlených Němců s prof. Jaroslavem Polcem. Jak je uvedeno v této práci prof. J. Polc byl Johannou von Herzogenbergovou přizván ke spolupráci i na výstavě Karla IV. v Norimberku.

kuratelou komunistické moci. Jeho kniha se pašovala do Československa a byla žádaným artiklem. Správnost volby potvrdilo též již zmíněné kázání prof. Josefa kardinála Ratzingera o Janu Nepomuckém *Brücke der Einheit und Versöhnung*, které budoucí papež přednesl na Svatodušní svátky roku 1979 při mši pro Sudetoněmecký den v Mnichově. Taktéž papež Jan Pavel II. se ve své zdravici v katalogu výstavy roku 1979 přihlásil k Janu Nepomuckému jako k světci smíření. Janu Nepomuckému historie kdysi přisoudila roli postavy ideového rozdělení – Nepomuk versus Hus. Stal se však neočekávaně nadnárodním svorníkem a převzal roli v procesu smíření a sjednocení, která by měla být přisuzována nejstaršímu zemskému světci svatému Václavu. Dříve ctěný neotřesitelný symbol ideového sjednocení národů českého království, zemský světec kníže Václav totiž dostal ve 20. století ideovou trhlinu, a to jak zpolitizovanou oslavou svatováclavského milénia 1929,¹⁵⁷ ale především udělováním Čestného štítu Protektorátu Čechy a Morava s orlicí svatého Václava (*Ehrenschild des Protektorats Böhmen und Mähren mit dem Herzog-Wenzel-Adler*)¹⁵⁸

Přáním historiků výše zmíněných spolků bylo zapojit kolegy z Československa. Třebaže první svatojánská výstava se konala 26 let po válce (1971), byla spolupráce ze strany československých orgánů českým historikům znemožněna. Proto se uskutečnil jiný pokus. Z iniciativy Johanny von Herzogenbergové byl v roce 1974 vydán sborník *Bohemia Sacra* k výročí 1000 let od založení biskupství v Praze¹⁵⁹. Do sborníku přispělo pod vedením prof. Ferdinanda Seibta 38 autorů. Všichni měli kořeny v Čechách, většina byla vysídlena do Německa, někteří emigrovali po roce 1948.

Malou skupinku tvořili historici z Čech za železnou oponou, kteří téměř konspirativním způsobem dodali svoje příspěvky a následně za to nesli důsledky na domácí půdě.

Zdálo se, že dochází k uvolňování. Tání rychle ukončila výstava k 600 letům smrti Karla IV. v roce 1978 v Norimberku. První „odpovědí“ bylo mlčení ze strany ČSSR na dotazy ohledně spolupráce odborné tak se zapůjčením exponátů. Původní záměr Johanny von Herzogenbergové byl putovní charakter výstavy, a to v Norimberku i v Praze.

¹⁵⁷Bylo slaveno za První republiky při slavnostním otevření dostavěné katedrály svatého Víta a za účasti prezidenta Masaryka a pražského arcibiskupa Františka Kordače.

¹⁵⁸ Svatováclavská orlice“ bylo jediné vyznamenání z doby Protektorátu Čechy a Morava, založené 4. června 1944, tedy v den druhého výročí zastupujícího říšského protektora Reinharda Heydricha. Vyznamenání navrhl německý státní ministr pro Čechy a Moravu Karl Hermann Frank, a to za součinnosti ministra protektorátní vlády Emanuela Moravce.

¹⁵⁹ Srov: SEIBT, Ferdinand a kol. *Bohemia Sacra*. Pädagogischer Verlag Schwann. Düsseldorf. 1974

V Československu však byla tato iniciativa chápána jako snaha revanšistů znevážit kult „otce vlasti“ a uzurpovat si Karla IV. jako německého císaře. To vyvolalo odezvu. Komunisté v ČSSR byli doslova donuceni narychlo zorganizovat výstavu, které dali název „Doba Karla IV. v dějinách národů ČSSR“. Výstava byla politicky motivovaná. Jak uvádí pamětníci (viz příloha), výstava na Pražském Hradě musela zahrnovat dějiny Čechů a Slováků od Velké Moravy až po let prvního kosmonauta Vladimíra Remka do vesmíru, aby doba Karla IV. nebyla tak dominující a nenarušila ideologii o úspěších socialismu pod vedením Komunistické strany Československa. Přesto vzbudila nebývalý ohlas. Třebaže se konala v době prázdnin a dovolených, byla návštěvnost ohromující. Pod rouškou dějin národů ČSSR totiž byly vystaveny jedinečné exponáty z doby Karla IV., které viděla nejen veřejnost, ale i historici prvně v životě. Komunisté se po celou dobu přípravy a konání výstavy obávali, aby výstava nebyla příležitostí k projevům politického odporu v době posrpnové normalizace. O tom svědčí odposlechy údajně připojené k vitrínám. Další „odpovědí“ z ČSSR do Německa bylo, že autoři výstavy v Norimberku neobdrželi po dobu deseti let vízum do ČSSR. Ani na další svatojánské výstavě roku 1979 se čeští kolegové nemohli podílet a české svatojánské exponáty zůstaly v Čechách. Aby tento ideologický bojkot v podobě politické sankce zůstal zahalen, zúčastnil se otevření výstavy ke 250 letům svatořečení svatého Jana Nepomuckého v Salzburku krátce před tím jmenovaný pražský arcibiskup František kardinál Tomášek.

Vyvrcholením celoživotního díla Johanny von Herzogenbergové, v součinnosti s Ackermann Gemeinde a Adalbert Stifter Verein v oblasti poválečného smíření, odpuštění a navázání spolupráce v oblasti, vědy kultury a umění mezi Čechy a Němci, byla výstava k 600 letům smrti svatého Jana Nepomuckého roku 1993 v Praze a Mnichově. Byla již společným dílem českých a německých odborníků. Nejen to. Byla veřejným setkáním dvou generací historiků, kteří se zabývali „nepomuckým“ tématem a mohli svobodně spolupracovat. Například to byli prof. Royt a prof. Vlnas, tehdy nadějní muži na počátku své vědecké a akademické kariéry. A tím se symbolicky předala svatojánská štafeta další generaci. Obě strany daly příklad, jak důležitou roli má svoboda a demokracie pro mezilidské vztahy, spolupráci, vědu a umění a v neposlední řadě pro uchování dědictví předků.

Kéž Jan Nepomucký nadále žije v mysli národů střední Evropy a je připomínkou že oběti a práce našich předků v duchu křesťanské víry nebyly marné.

Seznam použitých zkratk

AG:	Ackermann Gemeinde
ASF:	Adalbert Stifter Verein
Nep.:	Nepomucký
O. Praem:	Candidus et Canonicus Ordo Praemonstratensis
OSA:	Ordo sancti Augustini
OSB:	Ordo Sancti Benedicti
Sv.	svatý

Seznam literatury

Prameny:

Archivní složka „Výstava Jan Nepomucký 600 let od smrti, výstava r. 1993 Mnichov – Praha“ archiv Strahovského kláštera.

Soukromý archiv: Osobní korespondence WALDSTEIN-WARTENBERG, Angelus.

Literatura:

Die Ackermann-Gemeinde, Integration und Dialog – sechs Jahrzehnte Friedensarbeit, München 2007

BURIAN, Jiří a kol. *Doba Karla IV. v dějinách národů ČSSR*. Nakladatelství Panorama. Praha. 1978.

CUHRA, Jaroslav a kol. *České země v evropských dějinách*. Paseka Praha- Litomyšl 2006.

ČORNEJ, Petr. *Dějiny země Koruny české, hlava čtvrtá Vrchol a krize českého středověkého státu*. Paseka, Praha, Litomyšl, 1995.

GERBERT, Pierre. *Budování Evropy*, Univerzita Karlova, Nakladatelství Karolinum, Praha, 2004

HERZOGENBERG, Johanna a kol. *Svatý Jan Nepomucký 1393-1993*, katalog výstavy. Vydavatelství Karolinum, Praha, 1993.

HERZOGENBERG, Johanna. *Z mého života*, Ústí nad Labem. 2020

HERZOGENBERG, Johanna. *Bayern zwischen Donau und Alpen*, Verlag L. Schwann. Düsseldorf. 1959

HERZOGENBERG, Johanna. *Prag – Ein Führer*. Prestel-Verlag, München 1966.

HERZOGENBERG, Johanna. *Salzburg*. LeseReise. Verlag Vitalis. Band 8. Praha 2006.

HERZOGENBERG, Johanna. *Gnadenstätten in Böhmen und Mähren*. Prestelverlag, München

HERZOGENBERG, Johanna a kol. *1316 Kaiser Karl IV. 1378*, Prestel Verlag, München, 1978

HOŠEK, Pavel. *Na cestě k dialogu. Křesťanská víra v pluralitě náboženství*. Návrat domů Plzeňská 166, Praha 5. 2005

KNORN, Bernhard, SJ. *Theologische Grundlagen der deutsch-polnischen Versöhnung*. Studia Teologiczno-Historyczne. Slaska Opolskiego 36. Nr. 1. 2016.

MARES, Antoine. *Edvard Beneš, drama mezi Hitlerem a Stalinem*. Edice Ecce Homo, svazek 25. Nakladatelství Argo, Milíčova 13, Praha, 2016.

MATSCHÉ, Franz. a kol. *Johannes von Nepomuk*, Ausstellungskatalog, Verlag Passavia, Passau, 1971

OLBERT, Franz. *Cesta ke smíření*. Sdružení sudetoněmeckých katolíků Ackremann-Gemeinde. Dokumenty 1948-1991, Institut pro středoevropskou kulturu a politiku. Praha 1991.

OPATRNÝ, Aleš. *Desetiletí duchovní obnovy 1988-1997*. Nakladatelství Trinitas. Praha. 1992

Papežská rada pro spravedlnost a mír. *Kompendium sociální nauky církve*, Karmelitánské nakladatelství Kostelní vydři, 2008

PIUS XI. *Mystici Corporis*

POLC, Jaroslav. *Svatý Jan Nepomucký*, Zvon, České katolické nakladatelství, Praha, 1993.

RAFF Thomas. a kol. *Wallfahrt kennt keine Grenzen*. Ausstellung im Bayerischen Nationalmuseum, München 1984

SALVE, revue pro teologii a duchovní život a křesťanskou kultur č. 3, ročník 15 (2005) Krystal OP, s.r.o., Husova 234/8, Praha 1

Sborník *50 Jahre Adalbert Stifter Verein 1947–1997*. Adalbert Stifter Verein, München 1997

SEIBT, Ferdinand. *Bohemia Sacra, Das Christentum in Böhmen 973-1973*. Verlag Schwann, Düsseldorf, 1974

SPĚVÁČEK, Jiří. *Karel IV. Život a dílo (1316–1378)*, Nakladatelství Svoboda, Praha 1978.

STEINER-RINNEBERG. Spektrum der Woche Heft 41 z 12. 10. 1978.

ŠEBEK, Jaroslav. *Za boha, národ, pořádek*. Vydaly Historický ústav AV ČR a Nakladatelství Academia, Praha 2016

VEBER, Václav. *Dějiny sjednocené Evropy od antických počátků do současnosti*. Nakladatelství Lidové noviny, Praha, 2004.

VLNAS, Vít. *Jan Nepomucký, česká legenda*. Mladá fronta. Praha 1993.

WALDSTEIN-Wartenberg, Angelus. *Sechzig Jahre Gründung der Ackermann-Gemeinde*, Schriftreihe der Ackermann-Gemeinde, Heft 38, München 2007

Elektronické zdroje:

KONÍČEK. Jiří. František kardinál Tomášek v boji i dialogu církve a státu v Československu. Dialog Evropa XXI, revue křesťanské orientace pro vědu a kulturu, Praha 2017, [Dialog Evropa XXI - František kardinál Tomášek v boji i dialogu církve a státu v Československu \(dialogevropa21.cz\)](http://dialogevropa21.cz) [2021-03-11]

Seznam příloh:

Příloha č. 1 Průvodci

Příloha č. 2 Katalogy k výstavám

Příloha č. 3 Obsah výstavy Karel IV. v Norimberku

Příloha č. 4 Obsah výstavy Doba Karla IV. v dějinách národů ČSSR

Příloha č. 5 PhDr. Bedřich Tykva vzpomínky pamětníka výstavy Doba Karla IV. v dějinách národů ČSSR

Příloha č. 6 Doc. PhDr. Jan Galandauer, DrSc. vzpomínky pamětníka výstavy Doba Karla IV. v dějinách národů ČSSR

Příloha č. 7 Jan Nepomucký dnes

Příloha č. 8 Příběh Straub

Přílohy

Příloha č. 1 Průvodci

Bayern Zwischen Donau und Alpen

Johanna von Herzogenbergová ve svých pamětech v kapitole „Pro umění a umělce“ zmiňuje své dávné profesní, kolegiální a přátelské kontakty na vydavatelství Schwann. „V roce 1947 jsem se nechala zvábit nabídkou přítelkyně Heidi Franken Schwannové, majitelky a vedoucí nakladatelství a tiskárny L. Schwanna v Düsseldorfu, abych si tam doplnila vzdělání ještě o nakladatelské knihkupectví a mohla později ve firmě „spoluúčinkovat“¹⁶⁰. Publikace byla vydána v kapesním formátu v roce 1959 v tomto vydavatelství. Obsahuje 160 stránek textu o místech v Bavorsku. Šlo o její první vydání cestopisu, který byl určen čtenářům se zájmem o historii a rozšíření vědomostí z dějin. Z obsahu publikace je patrné, že autorka je věřící člověk s živým vztahem ke katolické církvi, církevním památkám, a to především z období baroka. Johanna von Herzogenbergová si vybírala jako předmět svého zájmu ty části Německa, které měly v historii vazby na Čechy, byly tradičně katolické a dominoval zde vliv doby baroka. Ve spolku Adalbert Stifter v Mnichově se její bývalí učitelé na Německé univerzitě v Praze Erich Bachmann a Karel Maria Swoboda stali jejími blízkými spolupracovníky a přáteli. Prvním předsedou Spolku Adalbert Stifter byl od roku 1952 Ferdinand hrabě Kinský, jeden z četných strýců Johanny von Herzogenbergové. Vzdal se funkce v roce 1958 a za jeho nástupce byl ustanoven Christian hrabě Salm. Spolek vedl do roku 1973, kdy ho nahradil prof. Erich Bachmann (1973–1979) a po něm Götz Fehr (1979–1982). Všichni patřili do pražského okruhu přátel ze semináře dějin umění na Německé univerzitě v Praze u prof. Karla Marii Swobody. Erich Bachmann se stal vedoucím pracovníkem v Bavorské státní správě zámků, zahrad, jezer a honorárním profesorem na Mnichovské univerzitě a vykazoval neustálou publikační činnost.¹⁶¹

Průvodce byl vytištěn černobíle a místo fotografií byli použité skici popisovaných památek, přírody a plánek. Tyto ilustrace nakreslili Helmut Blindow, Karl Josef

¹⁶⁰ HERZOGENBERG, Johanna. Z mého života, Ústí nad Labem. 2002. s. 135.

¹⁶¹ Srov: HERZOGENBERG, Johanna. Z mého života, Ústí nad Labem. 2002. s. 157

Bollenbeck, Walter Kretschmer a Hellmut Sting. Pouze přebal je barevný s typickou bavorskou kombinací „národních barev“ modré a bílé.

Místo tradičního úvodu je pojednání nazvané „Malé rady na cesty“. Autorka upozorňuje, že Bavorsko mezi Dunajem a Alpami je členitá země. Jsou zde vrchy, na kterých lze nalézt dlouhodobě sněh, ale i nížiny s krásnou kvetoucí přírodou. Bavorsko označuje za křesťanskou zemi s bohatou tradicí a historií, která stojí za poznání. Poukazuje na lidi žijící v Bavorsku na území obklopeném Alpami, Šumavou, na území, které bylo tradičně katolické. I zde se vedl kulturní zápas s reformací a dnes s moderním ateismem. Zbožnost obyvatelstva s obdobným dodržováním tradic a zvyků v jejich přirozené formě lze podle jejího mínění nalézt jen v románských zemích. V historii Bavorska připomíná původní období keltské, na které navazovalo období římské, pod vládou císaře Augusta, v letech kolem narození Krista. Kolem roku 500n.l. došlo k stěhování národů, kdy přicházeli noví obyvatelé z Čech. Postupně se Řezno stalo hlavním městem bavorského knížectví. Hlavní vliv na život a na kulturu v Bavorsku v té době měly benediktinské kláštery. Velkým počinem pro rozvoj země bylo založení univerzity v Ingolstadtu. Také v Bavorsku probíhala protireformace pod duchovním vedením jezuitů. Od roku 1806 se knížectví proměnilo na království bavorské. Dnes je Bavorsko svobodným státem, jednou ze spolkových zemí Německa. Závěr úvodu je věnován podrobnější historii panovnického rodu Wittelsbacherů.¹⁶²

Následuje popisná část vybraných lokalit Bavorska. Jako první místopis je věnován hlavnímu městu Bavorska Mnichovu. Po praktických doporučeních na prohlídku města a využití volného času následuje stručná historie města. Vlastní místopis je členěný na několik okruhů a zajímavých míst: střed města – nová radnice, kostel Panny Marie, Mariánské náměstí, kostel svatého Jana Nepomuckého, svatého Petra, královská rezidence, pokladnice, dvorská zahrada, kostel svatého Kajetána, svatého Ludvíka, Bavorské národní muzeum, Anglická zahrada, svatý Michael, renesanční zámek. Druhou kapitolu tvoří nabídka polodenních výletů do okolí Mnichova. Další kapitola popisuje typy na tři cesty z Mnichova na jih až k hranicím s Rakouskem, na ni navazuje kapitola s doporučením na cestu z Mnichova na sever. Pak se autorka věnuje popisu alpské oblasti Chiemgau se známým Chiemsee. Jde o území, kde dožili její rodiče Ottokar a Bertha Herzogenbergovi v obci Bergen, poblíž poutního místa Maria Eck. Na tuto kapitolu

¹⁶² Srov: HERZOGENBERG, Johanna. Bayern I zwischen Donau und Alpen, Verlag L. Schwann. Düsseldorf. 1959. s. 1–9.

navazuje místopis okolí řek Inn a Salice (Salzach), na které navazuje okolí přítoku Dunaje tedy řeky Lechy. Po popisu bavorských knížecích měst jsou zařazeny další kapitoly o Řeznu, Dunaji, Pasově a Altöttingu. Autorka ve všech místopisech věnuje pozornost na prvním místě církevním objektům (kostelům, klášterům, poutním místům), dále stavbám spojeným s historií regionu a popisuje specifické bavorské kulturní tradice. Soudobé pamětihodnosti, gastronomie, ubytování, kulturní a sportovní nabídky stojí poněkud stranou jejího hlavního zájmu, proto čtenáře odkazuje na informační centra. Hlavní oblasti jejího zájmu, na které poutá pozornost čtenářů, jsou kulturní dědictví, historie a příroda hraničí s koncem období baroka.

Průvodce Salzburg

Nakladatelství Vitalis, založené v roce 1993, má své sídlo na pražském Smíchově. Profil nakladatelství tvoří řada titulů, které jsou vydávány nejen v němčině, ale také v angličtině, francouzštině, španělštině, italštině a ruštině, někdy i v češtině, japonštině, čínštině nebo korejštině. Vydává například: ilustrované knihy s důrazem na císařská města Prahu a Vídeň, cestopisy, sbírky receptů s kulinářskými lahůdkami Prahy, bohatě ilustrované obrazy ze života slavných obyvatel starověkého Rakouska, jako jsou Mozart, Klimt, Schiele, Peter Rosegger, císař František Josef nebo císařovna Sisi a Marie Terezie. Knihkupectví Vitalis má svoji prodejnu v areálu Pražského Hradu, ve Zlaté uličce č. 22, v jednom z nejvýznamnějších literárních míst v Praze. Jde o romantický domeček, kam kolem roku 1916/17 odešel do důchodu tehdy 33letý Franz Kafka. Během druhé světové války na tomto skromném místě žil nějakou dobu pražský nakladatel Otakar Štorch–Marien.¹⁶³ Není divu, že do tohoto nakladatelství našla cestu Johanna von Herzogenbergová. V něm vydala poslední reedici svého průvodce po Salzburgu v roce 2006. Spisovatelka a kulturní historička Johanna von Herzogenbergová byla od samého počátku přítelkyní nakladatelství Vitalis a navštěvovala nakladatelství, kdykoli byla v Praze. Byla vítaným hostem, o tom vypovídá charakteristika autorky na přebalu průvodce Salzburgem, které zde bylo vydáno roku 2006: „*Téměř žádný baron nebyl nikdy tak baronský jako baronka – ušlechtilý, vzdělaný, zbožný. Doslova přelévala poznání Boha a světa, zejména českého světa, a nebyla skoupá svými vzpomínkami.*“

¹⁶³ Srov: <https://www.vitalis-verlag.com/ueber-uns/buchhandlung/> [2020–10–28]

Průvodce obsahuje 227 stran textu doplněných o několik černobílých fotografií¹⁶⁴. Je členěn do jedenácti kapitol, kterým předchází úvod. Ten obsahuje jednak vyznání autorky z jejího mimořádného osobního vztahu k městu, především k jeho atmosféře. Popisuje svoje pocity z četných salzburških pobytů v různých ročních obdobích, vzpomíná na četná setkání s obyvateli, kteří svým osobním a profesním bytím tvoří součást jedinečné atmosféry města. Svoje zážitky zaznamenává na příkladech prostých denních lidských činností. Jakoby z každého obyvatele ale i z návštěvníka musí vyzařovat cosi ojedinělého a pro Salzburg typického. Popisuje ráno v probouzejícím se městě, svoji jednoduchou snídani ve společnosti náhodných spolustolujících na terase hotelu, chování pěších lidí na chodníku, činnosti obchodníků, kteří otevírající svoje obchůdky a čekají na zákazníky. Do tohoto popisu zahrnuje pro město tak typická setkání mezi umělci, výtvarníky na hradě, muzikanty v koncertních síních, a to během každoročně opakovaných a světově uznávaných uměleckých dnů, které jsou spojené se soutěžemi. Lehký styl psaného slova navozuje očekávání nevšedního zážitku z návštěvy města.

Samotné město bylo vystaveno v lomu. Všude jsou patrné rýhy po těžbě na skalách kolem města, které je plné katakomb, jeskyní, sklepů a tunelů. Většina historických budov je součástí skály, stěny objektů jsou stavěny z kamenů z okolních kamenolomů. Kamenolom měl ještě další význam. Juvavum „sídlo boha nebes“ byl římský název pro město Salzburg. Původní keltská osada byla obsazena Římany kolem roku 15 před Kristem. Po jejím povýšení na municipium v provincii Noricum za císaře Claudia zažila hospodářský a kulturní rozkvět. Salzburg se tak stal jedním z nejvýznamnějších míst na cestě do Germánie. Avšak v roce 171 bylo město Juvavum zcela zničeno germánskými útočníky a po desetiletích pouze částečně přestavěno. Plíživý úpadek následoval kvůli neustálým obavám z vpádu germánských kmenů do pohraničního města. Proto vytesané „katakomby“ umožnily původním obyvatelům také přežití.¹⁶⁵

Šedý, bílý a červený kámen pro stavbu města měl význam nejen coby stavební materiál, ale byl také zdrojem zisku. V této kapitole autorka uvádí příklady uměleckého a stavebního uplatnění přírodního salzburškého kamene po celé Evropě.

¹⁶⁴ Autorem fotografií je Werner Neumeister

¹⁶⁵ Srov: <https://de.wikipedia.org/wiki/Juvavum> [2020-10-28]

Následuje kapitola „Městské hory“¹⁶⁶ zaměřená na Pevnost, horu Mnich¹⁶⁷, horu Jeptiška¹⁶⁸ a Kapucínskou horu¹⁶⁹. Popisuje pevnost Hohensalzburg, která je korunou města, a při pohledu z jihovýchodu je vidět v plné síle jako mocná ochrana města. Dnes je místem setkávání umělců, malířů a grafiků z celého světa, a to především začínajících. Z celé řady z nich se postupně stali uznávaní mistři svého umění. Pevnost se nachází na městské hoře nad Salzburgem, která pokračuje severozápadně do Mönchsbergu. Jedná se o největší plně zchovalý hrad ve střední Evropě, který je s více než milionem návštěvníků ročně nejnavštěvovanější atrakcí.

Mönchsberg, místo pojmenované po řeholnicích z opatství svatého Petra utváří obraz historického centra Salzburgu a dodnes si zachoval původní krajinářskou architekturu. Na tuto pevnostní horu vedou staré stezky z Nonntalu se středověkými obytnými budovami kolem kláštera Nonnberg. Ten se nachází na jihovýchodním okraji starého města a má průměrnou výšku 450 metrů nad mořem. Návštěvník díky tomuto popisu může poznat skromný a náročný život obyvatel v horách ve všech čtyřech ročních obdobích. Výstup na Nonnenberg není snadný, je sídlem přísně uzavřeného a dodnes bez přerušování 1200 let fungujícího benediktinského ženského kláštera. Kolem areálu je cítit posvátná atmosféra. Návštěvník sice řeholnice nezahlédne, ale jejich modlitby přednášené zpěvem v chóru jsou v atmosféře přítomné. Turista však může vstoupit do klášterního, původně románského kostela, který je zkrášlen nádhernými obrazy, sochami, oltáři a kryptou. Autorka využila možnosti nahlédnout do části interiéru klášterního komplexu a uvádí popis mimo jiné i klausurních prostor. Kapuzinerberg je předhůří Gaisbergu. Tato městská čtvrť ve výšce 638 metrů nad mořem je obehnaná nízkou zdí. Na západním výběžku je kapucínský klášter vystavěný roku 1602. Interiér klášterního kostela zdobí barokní skvostný reliéf na hlavním oltáři známý jako Pacher-Madonna. Z vrcholu je ojedinělý pohled na střechy města Salzburg.

Kapitola „Kostely a věže“¹⁷⁰ začíná popisem dominanty města v podhradí baziliky svatého Petra, která přináleží klášteru benediktinů. Jde o barokní stavbu s bohatou výzdobou, kterou autorka popisuje pod zornými úhly dojmů při východu a západu slunce, církevních svátků (Velikonoce, Vánoce) a pod domem liturgie podle řehole svatého

¹⁶⁶ Die Stadtberge

¹⁶⁷ Mönchberg

¹⁶⁸ Nonnberg

¹⁶⁹ Kapuzinerberg

¹⁷⁰ Kirchen und Türme.

Benedikta. Při popisu jednotlivých částí interiéru či mobiliáře baziliky přidává poznámky o kráse starobylé benediktinské liturgie. Následují stručnější popisy špitálního kostela svatého Basila a čtvrtě Mülln.¹⁷¹ Ač název zní nevábne, jde o část města, kde stojí původně augustiniánský klášterní kostel, jehož pozdně gotické věže mají barokní kopule. Další pamětihodností je kostel Nejsvětější Trojice, Nanebevzetí Panny Marie a svatého Alexia. Tyto sakrální prostory slouží jako bohoslužebná místa, ale také jako místa pro koncerty. Radnice a městské věže sloužily správě města. Svoji architekturou a starobylostí připomínají Prahu. Známa je rovněž zvonkohra, která se skládá z 35 zvonů, kterou odlil a sestavil v letech 1688/89 Milochor de Haze. Zvláštní pozornost si zasluhuje poutní kostel Maria Plain zbudovaný v roce 1674, tam se o sobotách a nedělích shromažďují obyvatelé ze širokého okolí, na bohoslužby. Milostný obraz na hlavním oltáři znázorňuje Matku Boží chovající Dítě. Následují zmínky o kostelích svatého Erharda, Kajetána, Marka, kolegiálního univerzitního kostela, Nejsvětější Trojice na Kapitolu, dómu a biskupské rezidenci. Poměrně podrobný popis dómu uvádí citátem nad portálem „Haec Est Domus Dei In Qua Invocabitur Nomen Eius“¹⁷². Velká část kapitoly je věnována historii biskupů a jejich počinů při stavbě a úpravě jak dómu, tak rezidence s jejím okolím. Salzburg je místo, kde žilo a působilo mnoho významných osobností a turistickou atrakcí se stala i místa jejich posledního odpočinku, např. katakomby pod kostelem svatého Petra nebo hřbitov svatého Sebastiana. Průvodce městem přirozeně musí obsahovat pojednání o Mozartovi, jež autorka nazvala „Mozart a Salzburg – Salzburg a Mozart“. Kapitola obsahuje jak krátký životní příběh Mozarta, tak kulturní programy spojené s jeho jménem. Na prvním místě jsou to každoroční festivaly, ale i světově proslulé Mozartovy čokoládové kuličky, které roku 1890 uvedl na trh cukrář Paul Fürst a již v roce 1905 obdržely zlatou medaili na pařížské výstavě.

Průvodce Praha

Poprvé byl vydán ve vydavatelství Prestel v Mnichově v roce 1966. To bylo v době, kdy Johanna von Herzogenbergová mohla získat vízum k návštěvě Československa. Obdobně jako u jiných průvodců, které Johanna von Herzogenbergová sepsala, se orientuje na náročné čtenáře, kterým chce přiblížit město v jeho duchovním náboji každé dějinné etapy. Proto není divu, že v úvodu zdůrazňuje potřebu povznést se na všude

¹⁷¹ Odpadky.

¹⁷² Toto je dům Páně, ve kterém je vzýváno jeho Jméno.

panující šed', která budila dojem, jako by město bylo bez pulsu, na který byli západní turisté přivyklí v metropolích Evropy.¹⁷³

„Der erste Weg“¹⁷⁴ - Autorka vychází ze své osobní zkušenosti, že první seznámení se Zlatou Prahou musí začít v centru, pěšky, a to nejlépe od Václavského náměstí, v jehož blízkosti se v té době nacházely velké hotely neformálně určené převážně pro turisty ze Západu. Zmiňuje všechny okolní pamětihodnosti jako například Prašnou bránu, Staroměstské náměstí, třídu na Příkopěch, Národní třídu, Malostranské náměstí, Klementinum, Karlův most a Královskou cestu na Hradčany a do svatovítské katedrály. A ujišťuje čtenáře, že si takovou procházkou zamiluje Prahu, neboť v sobě nese stopy všech stavebních slohů zachované v originále a v ojedinělé kompozici.¹⁷⁵

Hradčany jsou místo, které bylo obsazováno jak panovníkem, tak biskupem „Imperium und Sacerdotium“, odkud vykonávali svoji vládu. Kapitulu uvádí krátkou historií založení a proměny Pražského Hradu spolu s historií a proměnou kláštera svatého Jiří. U tohoto kostela se zmiňuje o hrobu svaté Ludmily, připomíná její životopis a význam pro národ. V sousedním kostele Všech svatých s hrobem svatého Prokopa poukazuje na život a dílo zemského patrona. Svatovítská katedrála je představena nejprve svou vnější gotickou fasádou. V úvodu popisu interiéru uvádí výčet pochovaných světských panovníků, ale především světců. Největší pozornost věnovala svatým Janu Nepomuckému a Vojtěchu v hlavní lodi a svatému Václavu v boční kapli, a to včetně uchovávání korunovačních klenotů ve Svatováclavské kapli. Upřesňuje, že součástí Hradčan je Národní galerie, a to nejen v objektu prvního ženského kláštera benediktinek a přilehlé bazilice svatého Jiří, ale i v dalších palácích na Hradčanech. Zmiňuje alespoň nejznámější vystavená díla zde v „Národní galerii“, aby inspirovala turisty k její prohlídce. Po popisu Starého hradu včetně Vladislavského sálu a upozornění na okna, ze kterých došlo k „defenestraci“, připomíná její dopad na dějinný vývoj města až po bitvu na Bílé Hoře. V souvislosti s poukazem na letohrádek Belveder věnuje pojednání vzniku „Pokladnice Evropy“ za doby vlády Rudolfa II. A doplňuje historickým popisem průběh korunovace Marie Terezie. Tím přistupuje k popisu Královské cesty. V okolí

¹⁷³ Čerpáno z vydání v roce 1966.

¹⁷⁴ První cesta

¹⁷⁵ Srov: HEROZEGENBERG, Johanna. Prag – Ein Führer. Prestel-Verlag, München 1966, 7. vydání 1985. s. 9–17.

Hradu věnuje podrobnější popis Hradčanskému náměstí, Černínskému paláci, Loretě, Petřínu a Strahovu.¹⁷⁶

Malá Strana, je historicky a umělecky proslavená městská čtvrť a jejím ústředním bodem je Malostranské náměstí s Jezuitskou kolejí a kostelem svatého Mikuláše. Při popisu jeho exteriéru a interiéru poukazuje na prvky vrcholného umění baroka. Podotýká, že v jeho blízkosti na Malostranském náměstí stál dnes stržený pomník maršála Josefa Václava Radetzkeho z Radče. Součástí náměstí je klášterní kostel svatého Tomáše s augustiniánským klášterem. Mezi popisy paláců šlechtických rodů (Šternberkové, Smiřický) bezprostředně na náměstí upozorňuje turisty na lidovou hospodu „U Schnellů“, pivovar „U svatého Tomáše“, restauraci Zlatou studnu nebo hospodu U Glaubiců.

Pak následují upozornění na sídla šlechtických rodů na Malé Straně (Valdštejnové, Fürstenberkové, Lobkovicové, Rohanové, Lichtensteinové, Schönbornové, Buquoyové, Gallasové, Hartigové, Ledeburgové, Sporckové a Thunové). Malou Stranu označila jako „město šlechty“. Do popisu sousední Kamy zahrnuje Maltézské náměstí se svými proslulými hospodami. Na tomto místě obrátila pozornost na Nostický palác s proslavenou Nosticovou knihovnou. Další samostatné kapitoly v průvodci zahrnují historii a popisy karmelitského kláštera a kostela Panny Marie Vítězné s Pražským Jezulátkem, dále Valdštejnského paláce, Fürstenberské zahrady, Thunovského paláce a Lobkovického paláce.¹⁷⁷

Vyšehrad – hlavním bodem je vyšehradská skála nad Vltavou spojená se Starými pověstmi českými, ze kterých stručně uvádí pověst o Libuši. Pohled z vrcholku Vyšehradu turistovi nabízí komplexní pohled na historii města, jehož bájný původ a trvání předpověděla kněžna Libuše. Dnes na tomto místě stojí bazilika svatých Petra a Pavla jako protiváha svatovítské katedrály a kolem které je hřbitov slavných osobností českého národa. Bazilika je spravována Vyšehradskou kapitulou, jejíž historii krátce zachycuje. Z vrcholku je jedinečný pohled na snad všechny významné pamětihodnosti Prahy: Strahovský klášter, Týnský chrám, Pražský Hrad, katedrálu svatého Víta, kostel svatého Jiří na Hradě, arcibiskupský palác, Staré Město, Židovské město, Malou Stranu a Nové

¹⁷⁶ Srov: Tamtéž. S. 19–116.

¹⁷⁷ Srov: Tamtéž. s. 117–153.

Město se svými hradbami. V pohledu dominují gotické věže a střechy chrámů a paláců. Spolu s nimi též barokní skvosty, tak typické pro Prahu.¹⁷⁸

Karlův most je samostatným uměleckým dílem, u jehož zrodu stál Karel IV. Na jeho místě původně stál dřevěný Juditin most. Popisuje stavbu samotného mostu, doplněnou o legendy provázející průběh stavby, a to včetně údajů z dochovaných dokumentů například výdaje spojené se stavbou mostu. Další část je věnována historii a popisu soch a sousoší. První sochou, která byla na mostě instalována, jak připomíná, byla postava Jana Nepomuckého z roku 1683 a poslední vytvořené sousoší patřilo svatým Cyrilovi a Metodějovi z pohnutého roku 1938. S větší podrobností se věnuje životu a kultu svatého Jana Nepomuckého a historii pořízení jeho sochy, která se stala prototypem svatojánských soch instalovaných po celé Evropě.¹⁷⁹

Staroměstské náměstí, kdysi hlavní náměstí s radnicí, je název začátku další kapitoly. Stará radnice je sice z větší části zničená bombardováním na konci druhé světové války, ale je proslavená starobylým orlojem s dvanácti apoštoly včetně Krista, na jehož výzdobě se podíleli čeští umělci jako například Josef Mánes. Zbylá část radnice slouží jako reprezentační sídlo vedení města, jehož nádherné renesanční okno je ozdobeno vnějším nápisem „Praga caput regni“.

Slavnostní sál staré radnice je spojen s kaplí, pod kterou se na vnější straně nachází bronzová deska se jmény 27 popravených „českých“ pánů roku 1621. Šlo o krvavé potlačení povstání, jehož důsledkem byla bitva na Bílé Hoře 8. 11. 1620. Další pozornost autorka věnuje Týnskému chrámu, který sehrál významnou roli v době reformace. O této historii podává svědectví kalich umístěný v průčelí chrámu, který zde zůstal i po vrácení chrámu zpět katolíkům. S historií města je spojen také Ungelt a Stavovské divadlo, ve kterém se konala světová premiéra Mozartovy opery Don Giovanni. Rotunda Svatého Kříže, Husova ulice, svatý Martin ve zdi, Ovocný a Uhelný trh, Bartolomějská ulice a dominikánský klášter při kostelu svatého Jiljí jsou dalšími turistickými pozoruhodnostmi, o kterých se zmiňuje. Podrobnější popis je věnován Svatováclavské koleji v Husově ulici, ve které sídlila Pražská univerzita a později Ingenieurschule – první technická vysoká škola Německa. Krátce se zmiňuje o „Betlémské kapli“, ve které kázal v Kostnici upálený reformátor mistr Jan Hus. V severní části Starého Města upozorňuje

¹⁷⁸ Srov: Tamtéž. s. 154–168.

¹⁷⁹ Srov: Tamtéž. s. 169–188.

na Anežský klášter s dodatkem o životě blahoslavené Anežky. Popisuje Židovské město s jeho synagogami a hřbitovem a v této souvislosti doplňuje nejen dějiny místa, ale i legendy (Golem) s ním spojené a připomíná krátké životní příběhy některých významných Židů zde pohřbených. K Starému Městu patří Univerzita Karlova. Po exkurzu z dějin univerzity, včetně citací ze zakládací listiny ze 7. 4. 1348, věnovala stejně obsáhlou připomínku vzniku jezuitské koleje Klementinum. Závěr informací ze Starého Města věnuje staroměstským a mosteckým věžím.¹⁸⁰

Nové Město se proměnilo v moderní městskou část výstavbou v 19. a 20. století. Jeho ústředním místem je Václavské náměstí. Dějiny místa lze doložit na postupné proměně náměstí, a to včetně výstavby hotelů a obchodů po jeho obvodě. Hlavním monumentem prostranství je socha svatého Václava s postavami českých patronů, za kterou stojí velkolepá stavba Národního muzea. Po krátkém shrnutí dějin Nového Města upozorňuje na kostely svatého Štěpána, Karlov – kostel s bývalým augustiniánským klášterem, dále na Karlovo náměstí, Emauzy s benediktinským opatstvím, ve kterém se uchovávala slovanská liturgie, na Národní divadlo a na františkánský klášter při kostelu Panny Marie Sněžné. Jako další cíle pro turisty uvádí okolí Prašné brány včetně objektu U Hybernů a Obecního domu.¹⁸¹

Předměstí Prahy je spojeno jednak s kláštery na Strahově, ve kterém je pohřben zakladatel řádu svatý Norbert a kláštera Kapucínů u pražské Lorety s mariánskou zvonkohrou. Následuje zmínka o nejstarším mužském benediktinském klášteře v Břevnově, který založil biskup Vojtěch a spolu s tímto klášterem uvádí poutní kostel na Bílé Hoře, oboru a letohrádek Hvězda a další pamětihodnost na protilehlém okraji města - zámek v Troji. U všech se věnuje popisu vnější a vnitřní architektury, interiéru a historii. Poslední lokalitou „předměstí“ je hrad Karlštejn.¹⁸²

Na závěr zahrnuje střípky z dějin města Prahy spojené se životy významných postav – umělců, vědců, novinářů, šlechticů, politiků. Jako příklad lze uvést postavu Franze Kafky nebo Jaroslava Haška.¹⁸³

¹⁸⁰ Srov: Tamtéž. s. 189–266.

¹⁸¹ Srov: Tamtéž. s. 189–300.

¹⁸² Srov: Tamtéž. s. 301–341.

¹⁸³ Srov: Tamtéž. s. 342–357.

Příloha č. 2 Katalogy k výstavám

Gnadenstätten in Böhmen und Mähren

V úvodu svého katalogu k výstavě „Poutní místa v Čechách a na Moravě“, kterou organizoval Spolek Adalbert Stifter v Mnichově, Johanna von Herzogenbergová uvádí:

„Generace věřících před námi putovaly. Matky, babičky braly s sebou děti, většinou se po dlouhé a namáhavé cestě konaly obřady a procesí. Pro mnohé lidi z Čech a Moravy patří tyto vzpomínky k barevným obrazům z jejich dětství. Velké a malé starosti, nemoc a nouze, prosby o požehnání dětem, o návrat mužů domů, o úspěch v povolání, za dobrou úrodu - to vše bylo přednášeno v poslušné modlitbě na místě milosti. Rok co rok se lidé vraceli s poděkováním za vyslyšení proseb. O tom vypovídaly nejrozmanitější obrázky a devocionálie. Lidé také putovali, aby se usmířili s Pánem Bohem a obdrželi odpuštění hříchů a dávali si dobrá předsevzetí. Po druhé světové válce se poutě výrazně oživily a na mnoha místech, rostly rok od roku počty jednotlivých poutníků i velkých skupin ve Francii, Německu, Portugalsku, Polsku. Mnohdy zapomenutá místa milostí ožila náboženským životem. Jak je to v českých a moravských zemích, která jsou bohatá na mariánská poutní místa? Přichází poutníci – jednotlivci nebo skupiny? Jak jsou velkolepé kostely s přílehlými budovami zachovány? Je na těchto místech náboženský život?

V květnu 1965 jsme se zúčastnili velké poutě, pochopitelně jsme nemohli navštívit všechna místa milosti v této zemi, ale alespoň ta nejdůležitější. Účastnili jsme se mariánských pobožností a bohoslužeb, viděli jsme procesí, ale také prázdné a nepřístupné kostely na poutních místech. Stav staveb je rozličný. Samozřejmě je všeobecně zřejmé, že nádherné profánní a také sakrální architektury s jejich cenným vybavením by měly být chráněny nebo znovu obnoveny. Na mnoha místech byly již příklady restaurování.“¹⁸⁴

Katalog sepsala při své první cestě do Československa po odsunu do Mnichova. Ze své životní zkušenosti znala duchovní odkaz poutních míst. Jak již bylo zmíněno v jejím životopise, rodina, ze které pocházela, si zvolila termín a místo pro setkání bezprostředně před odsunem, neboť nikdo z nich netušil, kdo a kam přijde po odchodu z Čech. Odcházeli s vírou v Boha a v důvěře v ochranu Panny Marie. Proto časem nového

¹⁸⁴ HERZOGENBERG, Johanna. Gnadenstätten in Böhmen und Mähren. Prestelverlag. Mnichov.

setkání byl jimi ujednán svátek Nanebevzetí Panny Marie, a to na poutním místě Maria Eck.

Poutní místa byla němými svědky vroucích modliteb mnoha generací obyvatel, z nichž se značná část po roce 1946 ocitla mimo svoje rodiště a domovy a hledala nové zakotvení. Proto se vysídlenci návštěvou poutních míst v nových domovech duchovně vraceli ke svým předkům. Mnozí ještě doufali, že návrat do bývalé vlasti bude možný. Nejen to, Marie byla a je patronkou a mocnou přímluvkyní za odpuštění a smíření. Proto iniciativu Johanny von Herzogenbergové k pořádání výstavy a sepsání katalogu lze bez nadsázky vnímat tak, že autorka právě za své krajany, v jejich zastoupení, podnikla tuto cestu po poutních místech v Čechách, a to v době, kdy mnozí z odsunutých Němců neměli možnost ani vůli k návštěvě míst, která opustili.

Která poutní místa při své cestě navštívila a krátce v průvodci zmínila:

německý název	český název	hlavní poutní den
Altbunzlau	Stará Boleslav	Nanebevzetí Panny Marie
Bechin	Bechyně	Nanebevzetí Panny Marie
Bösigg	Bezděž	Nanebevstoupení Páně
Dub	Dub na Moravě	Andělů strážných
Filippsdorf	Filipov	Zjevení Panny Marie
Gojau	Kájov	Nanebevzetí Panny Marie
Grulich	Králíky	Nanebevzetí Panny Marie
Haindorf	Hejnice	Navštívení Panny Marie
Hostein	Hostýn	všechny mariánské svátky
Klokot	Klokoty	žádný zvláštní poutní den
Krzeschitz	Křešice	Navštívení Panny Marie
Kirtein	Křtiny	Navštívení Panny Marie
Maria Trost in Brüml	Dobrá voda u Nov. hradů	Nanebevzetí Panny Marie
Maria Kulm	Chlum nad Ohří	svatodušní svátky
Mariaschein	Bohosudov	Narození Panny Marie
Heiliger Berg	Svatý Kopeček	Navštívení Panny Marie
Heiliger Berg	Svatá Hora	3. svatodušní neděle
Grüner Berg	Zelená hora	svatého Jana Nep.
Sloup	Sloup	Marie Sedmibolestná
Schweinitz	Trhové Sviny	Nejsvětější Trojice

Velehrad	Velehrad	Nanebevzetí Panny Marie
Weisser Berg bei Prag	Bílá Hora u Prahy	žádný zvláštní poutní den

Stará Boleslav, jak Johanna von Herzogenbergová na prvním místě v katalogu uvádí, je nejstarším a nejvznešenějším poutním místem Čech. Nachází se v úrodné polabské nížině cca 20 km severně od Prahy. Jde o místo, kde byl zavražděn 28. září 929 kníže Václav svým bratrem Boleslavem u kostela svatých Kosmy a Damiána. Jeho hrob byl původním staroboleslavským poutním místem, na kterém dnes stojí bazilika svatého Václava. Ta obepíná ve své kryptě románský kostel, jehož stavební fragmenty pocházejí z 10. století. Po třicetileté válce se stalo hlavním poutním cílem všech Čechů „Paladium české země“. Je to reliéfní obraz Madony s Dítětem a je uchováváno v monumentálním raně barokním staroboleslavském poutním chrámu Nanebevzetí Panny Marie. Na cestě do Mladé Boleslavi stojí kaple svatého Podivena, sluhy svatého Václava, který měl Mariánský obraz zachránit, neboť šlo podle legendy o dar svaté Ludmily, báby sv. Václava.

Bechyně je město položené v lužnickém kraji, kde minorité roku 1274 vystavěli a 1491 obnovili františkánský kostel Nanebevzetí Panny Marie. Ten se stal cílem mnoha poutníků. Jde o pozdně gotickou stavbu, která je půdorysně členěná jako dvoulodní a jednolodní presbytář, a kterou proslavila sklípková (diamantová) klenba. Známý je i gotický kříž na hlavním oltáři a obraz Bolestné Boží Matky. Bechyně byla cílem poutníků ze Šumavy.

Bezděz byl založen ve 13. století jako královský hrad a je viditelnou dominantou kraje. Johanna von Herzogenbergová píše, že Albrecht z Valdštejna, vévoda frýdlantský, měl úmysl na Bezdězu založit českou svatyni „Montserrat“, kde měl být vystaven milostný obraz z bývalé hradní kaple. Bezděz byl kvetoucím poutním místem jen krátkou dobu (Milostný obraz byl 1786 přenesen do farního kostela svatého Jiljí). Bezděz je dnes ruina a nachází se v severních Čechách. Hlavními poutními církevními svátky jsou Nanebevstoupení Páně, svatodušní svátky a mariánské dny.¹⁸⁵ *Výraznější změny v jeho vzhledu přineslo až 18. století. V letech 1764-69 byl kostelík barokně upraven, vybaven novým zařízením, prolomena větší okna a k jeho západní straně přistavena hranolová věž. Z této doby (1765) pochází i budova fary a poblíž stojící socha sv. Jana Nepomuckého (1756). Tehdy byl bezdězský hrad již více než století proměněn v benediktinský klášter,*

¹⁸⁵ HERZOGENBERG, Johanna. Gnadestätten in Böhmen und Mähren. Prestelverlag. Mnichov. s. 3.

v jehož kapli byla od roku 1666 na oltáři vystavena socha Panny Marie Montserratské. Bezděz byl v té době jedním z nejvýznamnějších a nejvíce navštěvovaných poutních míst v Čechách. Ročně sem přicházelo až kolem 40 000 poutníků. Pro dějiny kostela sv. Jiljí je významné, že právě odtud vyšlo první procesí, směřující k hradní kapli. Na tuto skutečnost upomíná také kopie montserratské sochy, dodnes umístěné na hlavním oltáři. Podél cesty ke hradu byly již v 17. století postaveny kapličky se zastaveními křížové cesty. Poutní místo na hradě bylo zrušeno dekretem císaře Josefa II. roku 1785. Socha Panny Marie Montserratské, která měla být umístěna v bezděžském farním kostele, byla pak – i přes intervence tehdejšího faráře Leopolda Rotha – dne 20. února 1786 převezena do kostela v Doksech. Poutníci však přicházeli na Bezděz i nadále, a to prakticky až do poloviny 20. století.¹⁸⁶ ..

Dub na Moravě se nachází směrem na jih od Olomouce. Při příjezdu krajině dominuje dvouvěžový poutní kostel Očišťování Panny Marie. Po stranách chrámové lodi se nachází osm vedlejších oltářů zasvěcených různým světcům, které byly zřízeny roku 1756. Kostel má bohatou barokní výzdobu a originální řešení pro křtitelnici.

Filipov má být podle mínění autorky označován za české Lurdy. Na smrt nemocná 19ti letá Magdalena Kadeová měla zjevení Matky Boží, která ji řekla: „*Mein Kind, von jetzt an heilt's*“ („Mé dítě, od nynějška budeš zdráva“, nebo „Mé dítě, od teď se to bude hojit“). Byla uzdravena a dožila se na svou dobu vysokého věku. Zemřela ve svých 70 letech. O poutní místo pečují redemptoristé.

Kájov je podle Johanny von Herzogenbergové nejkrásnějším poutním místem Šumavy na západ od Českého Krumlova. Kostel je nádherným příkladem jihočeské pozdní gotiky, ve kterém je umístěn milostný obraz trůnící Madony s Dítětem vytvořený kolem roku 1500 a ještě další starší obraz – reliéf Smrt Panny Marie. Zároveň jsou v tomto kostele uctíváni svatí Wolfgang, Leonhard a Jan Nepomucký. Kostel byl spravován cisterciáckými mnichy ze Zlaté Koruny, z území, které spravovaly rodiny Rosenbergových a později Schwarzenbergových a podporovaly toto poutní místo.

Králíky nazývané Hora Matky Boží se nachází ve Východních Čechách. Budí dojem opevněné milostné hory. Na nádvoří jsou různé kaple, na hlavním oltáři klášterního kostela Nanebevzetí Panny Marie je milostný obraz – kopie obrazu Panny Marie z kostela St. Maria Maggiore v Římě.

¹⁸⁶ <https://famostbela.webnode.cz/kostely/bezdez-kostel-sv-jilji/> [2020–10–28]

Hejnice se nachází poblíž hradu a města Frýdlant, kde je uctívána Mater Formosa¹⁸⁷. Podle legendy předcházela vybudování poutního místa sen, který měl jeden řemeslník ze sousedního Lužce. Zdálo se mu o lípě, na které seděli andělé, kteří mu sdělili, že leží na zázračném místě, a když se vrátí s obrázkem Panny Marie, uzdraví se mu žena a dítě. Řemeslník poslechl, koupil sošku madony a zavěsil ji na lípu. Žena a dítě se uzdravily.

Poutní místo existuje od 14. století, současný chrám je barokní chrám, na jehož stavbě se podíleli Marcantonio Canevalle¹⁸⁸, Abraham Leuthner a Thomas Haffenecker. Jedinečná barevná architektura hlavního oltáře je dílem Josefa Kramolína¹⁸⁹ z roku 1787. Fresky v kopuli a na stěnách jsou z 20. století. V severní boční kapli je hrobka Clam-Gallasů, kteří žili na frýdlantském panství. Je plánovaná velkorysá oprava, neboť střešní krytina je značně poškozena.

Svatý Kopeček patří k národním poutním místům na Moravě u Olomouce. Bylo spravováno premonstráty z kláštera v Hradišti. Poutní místo se tyčí na vrchu uprostřed roviny a je z dálky dobře viditelné. Přístup tvoří alej se schodištěm ke klášternímu komplexu, jehož součástí je klášterní kostel s dvěma věžemi a zdobeným portálem. Cílem poutníků je malý kamenný reliéf Matky Boží s Dítětem. Jde o hodnotnou plastiku, která po dostavbě obohatila kapli i dnešní chrám a stala se "paládiem" kraje. Milostný obraz bývá při poutích uctíván políbením poutníky. Uzavřený poutní areál na Svatém Kopečku sestává z chrámu titulu Navštívení Panny Marie, dále obytných a účelových budov, ambitů s kaplí; je cenným barokním dílem 17. a počátku 18. stol., jeho výstavby a výzdoby se zúčastnili přední umělci tehdejší doby. Ve dnech poutí na Svatém Kopečku panuje čilý ruch včetně prodeje upomínkových předmětů a občerstvení.

Svatá Hora u Příbrami je nejnavštěvovanějším poutním místem v Čechách. Staré město s doly na stříbro Příbram se po nalezení a těžbě uranu stalo místem směsice národů. Posvátné místo se nachází v kvadratickém ochozu uvnitř areálu a dává zapomenout na nevlídné okolí. Jde především o ohromný venkovní oltář před bazilikou, kolem které jsou v ochozu postaveny kaple s nádhernými oltáři. Na hlavním oltáři v bazilice trůní korunovaná milostná socha Madony s Dítětem. Jde o cennou historickou sochu gotického rázu vyřezanou z hruškového dřeva cca 50 cm vysokou, která je umístěna na stříbrném oltáři. Kdo ji vytvořil, není známo. Ale český jezuita Bohuslav Balbín připisuje autorství

¹⁸⁷ Sličná matka

¹⁸⁸ Canevalle je příjmení rodiny italských barokních architektů a stavitelů, kteří pocházeli z Lanza v Lombardii a působili v 17. a 18. století v Praze, ve středních, severních a východních Čechách. Marek Antonín Canevalle je autorem kostela sv. Voršily v Praze na Národní třídě.

¹⁸⁹ Josef Kramolín (1730–1802), byl český malíř a patřil ke generaci českých pozdně barokních umělců a věnoval se především malbě iluzivních oltářních architektur a freskových cyklů s náboženskou tematikou

prvnímu pražskému arcibiskupu Arnoštu z Pardubic. Byla uctívána již ve 14. století. Správu poutního místa po třicetileté válce převzali Jezuité¹⁹⁰. Císaři a králové, vévodové z ciziny, domácí šlechta, měšťané, ale především prostý lid putovali pravidelně s velkými žádostmi ve svých potřebách na milostiplné místo.

Hostýn se nachází na pohanském kultovním místě. Slovanští bratři Cyril a Metoděj zde umístili mariánský obraz, který byl brzy nato uctíván i v Čechách. V poutní bazilice Nanebevzetí Panny Marie je nad hlavním oltářem umístěna socha Panny Marie v životní velikosti, která drží na prsou Ježíška. Ježíš z jejího náručí metá blesky namířené proti Tatarům, neboť přímůva Panny Marie totiž roku 1241 pomohla vyhnat dobytvačné Tatary a tím se stala ochránkyní Moravských zemí.

Klokoty se nachází poblíž husitského města Tábor. Kostel Nanebevzetí Panny Marie je vystaven na půdorysu řeckého kříže. Barokní areál s kostelem a ambity vznikl v letech 1701 až 1730. Chor je zakrytý kopulí a interiér je bohatě vyzdoben. Milostný obraz Panny Marie působí, jako by pracovala na poli. Proto patří k tzv. „klasovým Madonám“, a to podle klasů obilí rozprostřených po Mariině rouchu. Poutní místo bylo vystavěno na místě, kde stál hrad a Adamité jej zbořili. V areálu se nachází domov seniorů.

Poutní místo **Křešice** bylo vybudováno v blízkosti Litoměřic v letech 1728-32 Antonínem Broggio na zakázku biskupa Adama hraběte Wratislava z Mitrovic. Místo má význam pro vícejazyčné poutě, neboť se nachází na území, kde se užívá český a v domácnostech ještě německý jazyk. Jeho součástí je jednolodní kostel Navštívení Panny Marie, stojící u zázračného pramene. Studánka se nachází za presbytářem a nad ní je reliéf Pasovské Madony a v kostele je umístěna kopie sochy Pasovské madony z doby kolem roku 1679.

Křtiny, jak český název dáva tušit, je prastaré místo s křestním kostelem a mohlo se stát, že na tomto místě působili svatí Cyril a Metoděj. Nyní se nad milostným obrazem Panny Marie klene barokní nebe nad kostelní lodí, vystavěnou ve tvaru řeckého kříže. Barokní kostel Jména Panny Marie byl vystavěn podle návrhu Jana Blažeje Santini-Aichela v první polovině 18. století. Ve středu svatých trůní Maria vyobrazena na kopuli. Ve čtyřech lasturách je Maria oslavena jako Matka krásné lásky, Matka obav, Matka poznání a Matka naděje.

Bohosudov se nachází v blízkosti lázeňského města Teplice, v jehož okolí jsou hnědouhelné doly. Bazilika Panny Marie Bolestné byla vystavěna kolem roku 1702

¹⁹⁰ V roce 1861 dostali Svatou Horu do správy redemptoristé (Kongregace Nejsvětějšího Vykupitele), kteří zde působili do roku 1950 a vrátili se 1990.

s ochozem se sedmi kaplemi, které připomínají sedm bolestí Panny Marie. Na nástěnných malbách je znázorněna legenda o vzniku místa. V bazilice je umístěna soška Panny Marie Bolestné, která představuje sedící Pannu Marii s mrtvým Kristem na klíně. V roce 1925 byl při korunovaci milostného obrazu kostel povýšen na baziliku minor. Místo je součástí hornického města Krupka, kde se těžil cín, a které bylo svědkem krvavé bitvy mezi katolíky a husity roku 1426. Úcta k Malé Pietě zde byla zaznamenána již v 15. století. Maria podle zbožné tradice chránila území před mnoha nepřáteli, nejen v době třicetileté války. Poutní místo bylo sídlem významného gymnázia.

Chlum byl nejnavštěvovanějším poutním místem v okolí Chebu. Dominantou je barokní kostel Nanebevzetí Panny Marie, který byl vystavěn podle plánů K. Dienzenhofera. Předmětem úcty je gotická soška sedící Panny Marie s Ježíškem. Barokní stavba kostela s dvěma věžemi je obklopena hlubokými ambity kolem ojedinělého milostného obrazu na hlavním oltáři.

Zelená hora je vyvýšené místo poblíž města Žďár nad Sázavou. Místo pro rozvoj moravské zbožnosti vybral opat blízkého cisterciáckého kláštera ve Žďáře nad Sázavou a nechal vystavět areál ve tvaru pěticípé hvězdy a v jejím středu kostel svatého Jana Nepomuckého. Díla se ujal slavný architekt Jan Blažej Santini - Aichel roku 1719. Věžovitá stavba kostela má ojedinělý tvar střechy s barokními klenbami, jejichž geniální tvary dodnes fascinují architekty, stavitele a historiky. Dominantou kopule kostela je červený jazyk, atribut svatého Jana Nepomuckého, kolem kterého jsou vyznačeny plameny. V kostele jsou uchovány ostatky světce.

Dobrá Voda u Nových Hradů v Jižních Čechách. Zpravidla se u mnoha poutních míst nachází pramen nebo studna, tedy voda, pro kterou přicházejí poutníci. Odtud název, neboť ve vsi Dobrá Voda byl objeven léčivý pramen. Mnozí z Čech a Rakouska navštěvují toto milostiplné místo, v jehož středu se nachází studna v jeskyni pod schody. Poutní místo obdrželo název „Jihočeské Lurdy“. Areál byl vybudován v letech 1708–1715 a je vybaven ambity a terasami. Poutní místo bylo spravováno z cisterciáckého kláštera ve Vyšším Brodě.

Sloup se nachází poblíž nejhlubší propasti Macocha v Čechách a je umístěn v trojúhelníku tří mariánských míst–Křtiny, Vranov a na severu Sloup. Cílem poutníků je jednoduchý dvouvěžní gotický kostel s Milostnou sochou Bolestiplné Panny Marie, která má na klíně tělo Ježíšovo sňaté z kříže se zářící korunou. Jde o poslední zastavení v životě Panny Marie, které spolu s obrazem Obětování Panny Marie ve Vranově a Jména

Marie ve Křtinách mocně chrání tento kraj před různými cestami do pekla, ve kterém vládne zlý duch.

Trhové Sviny je poutní místo na jihu Čech s původně gotickým kostelem Nanebevzetí Panny Marie, který byl koncem 13. století přestavěn, jehož půdorys vycházel ze soustav trojúhelníků. V interiéru dominuje barokní oltář z roku 1520 se sochou Trhosvinské madony, jehož součástí jsou sošky světců.

Velehrad, na kterém vyvrcholila oslava 1100 let od příchodu slovanských bratří. Rozsáhlé vykopávky a archeologický průzkum na Moravě mnohé potvrdily o původním křesťanském sídle. Byly odhaleny důkazy o živém křesťanství v té době. Jedinečný chrám, jehož původ je datován ve 13. století, byl trvale spojen s misí svatých Cyrila a Metoděje. Pozdně gotický kostel byl přestavěn do barokního chrámu – baziliky Nanebevzetí Panny Marie a svatých Cyrila a Metoděje. Je obklopen nádvořím a klášterními budovami, hospodářskými staveními a zahradami. Vykopávky poblíž ve Starém městě a Modré potvrzují centrum Velkomoravské říše. Roku 1198 založil Jindřich markrabě moravský na Velehradě cisterciácký klášter, ve kterém působili 600 let bílí mniši. Josef II. klášter zrušil a v roce 1890 se do objektu vrátil řeholní život příchodem jezuitů.

Bílá Hora je malým posvátným místem na trase z Prahy na západ směrem na Plzeň. Místo připomíná rozhodující bitvu 8. listopadu 1620 mezi císařským katolickým vojskem a českou stavovskou armádou. Katolická vojska vedená Maximiliánem Bavorským zvítězila a zimní král Fridrich Falcký uprchl. To byl počátek třicetileté války. Poutní místo s kostelem Panny Marie Vítězné bylo vystavěno z iniciativy císaře Ferdinanda II. a benediktinského kláštera v Břevnově. Kopule uprostřed zastřešuje stavbu kostela ve tvaru kříže. Fresky vyhotovil Cosmas Damian Asam. Milostný obraz, představující Adoraci narozeného Krista, pochází ze Strakonice. Karmelitánský mnich jej nosil před bojovníky a vyprosil jim vítězství. Originál obrazu byl vnímán jako připomínka zázračného přispění Panny Marie v bitvě na Bílé Hoře. Obraz dostal označení Panna Marie Vítězná a tomuto titulu byl zasvěcen kostel na Malé Straně. V rozích ochozu jsou kaple zasvěcené svatému Václavu, Vojtěchu, Janu Nepomuckému a Nejsvětější Trojici.

Wallfahrt kennt keine Grenzen¹⁹¹

Výstava se konala v Bavorském národním muzeu v Mnichově od 28. června do 7. října 1984. Téměř 500 exponátů pocházelo nejen z míst, kde se poutě konaly, ale také dalších muzeí, galerií a církevních institucí. Jen z Československa nebyl vystaven žádný exponát, neboť iniciátorka a hlavní autorka výstavy Johanna von Herzogenbergová v době přípravy výstavy nedostala vízum do ČSSR. Každá příprava výstavy byla pro ni impulzem a příležitostí k putování na poutní místa. Touto velkou výstavou završila svoji aktivitu na poli výstav v Adalbert Stifter Verein, blížil se čas, aby postupně předala pozici jednatelky mladší generaci.

Cestování poutníků–pout'

Ve všech dobách vyhledávali lidé všech náboženství různé příležitosti, při kterých cítili obzvláštní blízkost vyšší moci. V křesťanství platí přesvědčení, že Bůh je zvláštním způsobem nakloněn vyslyšet na určitých místech prosby věřících. Církevní učitel svatý Augustin (zemřel roku 430) napsal: „Bůh je všude a není ohraničen žádným prostorem ani omezením, kdo ale může jeho plány prohlédnout, proč se zázraky dějí na jednom místě a na jiném ne?“ Poutník se kdysi vydával na svaté místo, s vědomím, že návrat domů je nejistý. Chápal sebe jako „homo viatro“, tedy člověka, který je na cestě ke svému vlastnímu cíli. Tím je míněna metafora o životě jako pouti. První křesťanští poutníci navštěvovali místa spojená s utrpením Ježíše ve Svaté zemi nebo hroby apoštolů Petra a Pavla v Římě. K tomu brzy přibýly další cíle–hroby prvních mučedníků. Ve 4. a 5. století byly vyhledávány i žijící osoby, které byly obdivovány jako lidé žijící v pověsti svatosti.

Relikvie svatých byly četně rozdělovány a rozváženy na různá místa, byly uctívány věřícími, neboť i v nejmenším kousku relikvie byla přítomna uzdravující moc svatého. Jelikož dělitelnost je omezena, musel se člověk brzy spokojit s dotykem relikvie, jako jsou látky, které byly připevněny ke kostem svatého. Od 5. století se rozšířily obrazy jako předměty kultu. Zvláště v době protireformace, díky intenzivní propagaci, ožily poutě k mariánským obrazům. Často nahrazovaly středověké daleké poutě a stávaly se centry regionálního uctívání.¹⁹² V této části byla pozornost výstavy soustředěna především na svatého Jakuba, který je patronem poutníků.

¹⁹¹ Poutě bez hranic

¹⁹²Srov: Tamtéž. s. 15.

Jaký byl a je portrét křesťanského poutníka? Na konci 12. století platil biblický portrét poutníka, který se vyznačoval oděvem a vybavením. Nejdůležitějšími atributy poutníka byly až do 19.stol.:

- Dlouhá hůl, která je často v horní třetině opatřena dvěma kulatými knoflíky a často také hákem, na které se dala připevnit láhev.
- Láhev poutníka měla být tykev nebo nádoba zhotovená ze dřeva s očky, kterými se dala přichytit nosnými řemínky.
- Taška, ve které poutník uchovával svůj proviant a dokumenty, které ve své vlasti před odchodem a po návratu nechal zveřejnit. Pro tašku a poutnickou hůl platilo v *Rituale Romanum* vlastní požehnání.
- Dlouhý a nepromokavý plášť, díky kterému byl podle francouzského slova „Pereline“ člověk označován jako „Pilger“ – poutník, a na který připevňoval svatojakubskou mušli nebo jiné upomínky.
- Nakonec klobouk se širokým, často v předu nahoru ohrnutým okrajem, kam se také připevňovaly upomínky na poutě.

Nejnámější portréty poutníků pocházejí z 16. století, třebaže tento zvyk jejich odívání je starší a uchoval se až do 19. století.¹⁹³

Votivní dary. Poutě byly poutníkům schvalovány především v nouzi tělesné a duchovní, nebezpečné či bezvýchodné situaci nebo v nesnesitelném zármutku. Věřící se obraceli k Bohu nebo jeho svatým s prosbou o podporu, pomoc a záchranu. Po úspěšném zlepšení stavu se vydávali na cestu, aby dodrželi slib a projevíli vděčnost. Jako znamení vděčnosti za získanou pomoc přinášeli obětní (votivní) dary. Ty měly různou formu peněžních výdajů – intencí na mše, obětní svíce nebo dary na charitu či jiné potřeby církve. Často byly votivními dary také malované deskové obrazy a obětní dary ze dřeva, vosku, hudební díla, výrobky z kovu – vše věnované za uzdravení z tělesného nebo duševního utrpení. Znárodnovat mohly také nemocné nebo poraněné tělesné údy (ruce, nohy, oči, vnitřnosti), postavu člověka či zvířete. V případě člověka mohlo jít o jeho svěření do ochrany „sub specie aeternitatis“ se zřetelem na věčnost. Prosby o vyslyšení, většinou přinášené trpícími nebo jejich blízkými na poutní místa, nebyly neobvyklé. Prosby o uzdravení se formulovaly písemně do přiložených knih nebo jako čmáranice na zdech.¹⁹⁴

¹⁹³ Srov: Tamtéž. s. 18.

¹⁹⁴ Srov: Tamtéž. s. 28-29.

Devocionálie. Poutníci si přinášeli z poutě upomínky pro sebe a své blízké. Devocionálie např. svatá země, voda, olej, obrázky, růžence, medailky, křížky, ... Měly poskytovat věřícím, díky jejich posvěcení, často i formou dotyku s milostným obrazem, uzdravující a ochrannou sílu. Platily v domácí zvycích a léčitelství jako účinná ochrana proti nemoci, špatnému počasí, zlému duchu a životní nouzi. Připomínaly ještě dlouho prožitý duchovní zážitek z poutě a vedly k opakování či doporučení k pouti.¹⁹⁵

Znamení z poutí. Od 12. století se začaly vydávat na mnoha poutních místech Evropy známky či znaky. Mohlo se jednat buď o lístek z pergamenu, nebo odlité poutní znamení s objektem kultu dotčeného poutního místa, úcty k svatému, svatý předmět (hostie, křížek látková relikvie aj.). Nejčastějším poutním znamením v 12. až 15. století byly ploché často provrtané kovové odlitky z lehce tavitelného olova nebo zinku. K tavení se užívaly modely z břidlice, mastku nebo kovu. Poutník si znamení připevňoval viditelně na oděv, plášť či klobouk, aby tím doložil, která poutní místa navštívil, či se jimi prokázal a obdržel výsadu a možnost získat almužnu či nocleh. Na druhé straně měla znamení funkci ochrany – minimálně do určité míry – před přepadením a jiným obtěžováním na nejistých cestách středověku. Z mnoha znamení z poutí, která se vydávala na mnoha místech po desetitisících, se dodnes zachovaly jen některé v originále.

Pout' a právo. Poutě byly dlouhou dobu nejen dobrovolným konáním privátní a individuální zbožnosti, ale hrály důležitou roli v právním životě Evropy. V karolínské době začaly církevní autority poutě považovat za pokání. Odsouzený musel putovat – podle váhy deliktu – do Svaté země, do Santiaga, do Cantebury, Cách nebo do Einsidelnu, nebo dokonce navštívit vícero poutních míst. Od doby vrcholného středověku se objevilo toto pokání v světském právu a plnilo současně vícero účelů. V případě deliktu usmrcení se měl pachatel na svatých místech modlit a obětovat za uzdravení své duše, při jiných trestech byla pout' pojmána jako časově nařízené vyhnanství. Trest mohl být spojen s přitěžujícími podmínkami, například dlouhý pobyt na poutním místě, cestování v oděvu kajícíka, beze zbraně, při vodě a chlebu. Odsouzený musel celý průběh svého trestu doložit potvrzeným dokumentem, který mu byl vystaven v cíli poutě. Ve 14. a 15. století mohly být poutě za trest uloženy za všechny trestné činy, za které nenásledoval trest smrti, od zabítí přes urážku úřední osoby až po rušení klidu. V Antverpách bylo v 15. století vyřčeno skoro 2 500 rozsudků k vykonání pouti, v Gentu bylo jenom za deset let (1350-1360) vydáno a zasláno 1376 trestů k 133 různým poutním místům. Vedle trestního práva

¹⁹⁵ Srov: Tamtéž. s. 34.

plnily právní závazky vykonat pouť jako součást odkazu-dědictví. Zesnulý vyslal dědice na poutní místo s povinností se tam za něj modlit. Před velkou poutí zpravidla poutníci sepisovali závěti, neboť při tom museli počítat s tím, že na cestě zemřou. Příležitostně obdrželi poutníci na dalekou pouť od své farnosti „půjčku na cestu“ a jako protihodnotu ustanovili farnost jako dědice pro případ, že by se nevrátili. Církvi pak náležela povinnost se starat o pozůstalé. Konečně oficiálně uznaný poutník měl v mnoha zemích a městech privilegia, která ho stavěla nad tuláky, vandráky, žebráky nebo vaganty. Aby mohli využít této výsady, museli se prokázat coby poutníci, k čemu sloužily vedle známého oděvu a na něm připevněných poutních znamení, především ze Svaté země a Santiaga de Compostela¹⁹⁶, také vystavené dokumenty.

Poutní místa

Jeruzalém je svatým místem pro židy, křesťany a muslimy. V 3 000 - 5 000let starém osídlení—městě Davidově nechal Šalamoun vybudovat chrám na skále, která od stvoření Adama a po jeho smrti je považována za místo, kde Abrahám chtěl obětovat svého syna Izáka. Židovský chrám byl třikrát zničen. Jenom malý díl západní obranné zdi chrámové hory – „Zed' nářků“ - je zachovaná a platí pro Židy za nejsvětější místo. Podle islámské víry vystoupil Mohamed z chrámové hory do nebe. Po dobytí Jeruzaléma muslimy byl nad svatým kamenem postaven Skalní dóm. Pro křesťany je posvátným místem Golgota - místo ukřižování Krista a Boží hrob. Podle ústního podání bylo mezi prvními křesťany uchováváno vědomí o místech působení a utrpení Ježíše. Křesťanské poutě se mohly rozvinout až kolem roku 330n.l., poté, kdy císař Konstantin učinil konec pronásledování křesťanů. Od té doby se stala cesta do Svaté země ideálem křesťanských poutí.¹⁹⁷

Poutní upomínky ze Svaté země—voda z Jordánu, olej z lamy z chrámu svatého hrobu, půda, kamínky a sušené rostliny z biblických míst patří mezi nejstarší a zároveň i dnes nejoblíbenější upomínky, které si poutníci ze Svaté země odvázejí domů. Orazítkované certifikáty od 16. století navíc potvrzují návštěvu svatých míst. Giovanni Zuallardo roku 1587 sděluje, že obyvatelé Betléma zhotovují kříže a růžence. Johann Kootwyck našel roku 1596 kvetoucí fabriku na výrobu upomínek a píše o olivových křížcích opatřených kameny ze svatých míst a o růžencích z plodů terebinthe. Dodnes jsou v Betlémě zhotovovány křížky z olivového dřeva a perletě jako upomínky pro poutníky. Nabídky devocionálií se mění v průběhu církevního roku (Velikonoce, Vánoce atp.).

¹⁹⁶ Srov: Tamtéž. s. 25.

¹⁹⁷ Srov: Tamtéž. s. 56.

Řím – věčné město.

Střed světa a římské říše se stal pro křesťany svatým městem západu. Zde zemřeli apoštolská knížata Petr a Pavel a našli mučednickou smrt mnozí křesťané. Zde sídlí papežové, nástupci Petrovi, zde nalézají věřící od 4. století stále rostoucí poklad úctyhodných relikvií. Nad hroby apoštolů byly vybudovány od doby Konstantina Velkého nádherné baziliky. Postupně se vyvíjel zvyk navštívit minimálně sedm nejznámějších z mnoha kostelů v Římě.¹⁹⁸ Zpočátku do 13. století, bylo pravidlem navštívit především a nezbytně hroby svatých Petra a Pavla, následně byl počet kostelů zvýšen na čtyři tzv. arcibaziliky, a nakonec na sedm: svatý Petr ve Vatikánu, svatý Pavel za Hradbami, svatý Jan v Lateránu, Santa Maria Maggiore, svatý Šebestián a svatý Lorenc za hradbami a bazilika Svatého Kříže jeruzalémského. Tyto kostely byly zbudovány ve 4. století, ale byly postupně přestavovány tak, že není dochovaný jejich původní vzhled. Kostel svatého Petra byl v 16. století od základu nově postaven. Opakovaná návštěva sedmi hlavních kostelů byla dlouhou dobu předpokladem pro dosažení plnomocných odpustků pro odčinění časných trestů za hříchy.¹⁹⁹

Svaté roky

Obzvlášť velká shromáždění poutníků proudí do Říma ve Svatém roce. Papež Bonifác VIII. Vyhlásil rok 1300 poprvé jako „Svatý rok“ a poskytl všem, kteří v tomto roce navštíví svatá místa v Římě plnomocné odpustky. Každých sto let se má toto jubileum slavit. Z mnoha důvodů se odstupy mezi Svatými roky stále zkracovaly, napřed na 50 a nakonec na 25 let. Jedinkrát to bylo období 33 let – Kristova léta – to se uskutečnilo nejprve roku 1933 a pak roku 1983. Od roku 1500 začíná Svatý rok obvykle na Narození Páně předchozího roku vyhlášením papežem, v ostatních třech papežských bazilikách jsou současně Svaté brány otevřeny kardinály. Dne 24. prosince, v době Svatého roku, jsou brány opět zazděny.²⁰⁰

Patroni poutníků

Svatí poutníci–nejznámějším patronem poutníků je svatý Jakub, který sám je znázorňován jako poutník, třebaže jeho „Vita“ k tomu nedává žádný důvod. Pouť k jeho hrobu v Santiago de Compostela je ideál všech poutníků. Jiní svatí zemřeli na poutní cestě – často násilnou smrtí – a proto bývají znázorňováni jako poutníci a jsou uctíváni jako

¹⁹⁸ Srov: Tamtéž. s. 89.

¹⁹⁹ Srov: Tamtéž. s. 100.

²⁰⁰ Srov: Tamtéž. s. 108.

patroni poutníků. Vedle známých svatých poutníků jako Rochus nebo Koloman, jsou takoví, kteří jsou uctíváni jen lokálně, jako svatí Nanwein, Sebald, Jodokus nebo tři „ubozí svatí“ Vimius, Zimius a Marinus.²⁰¹

Svatá Brigita švédská (1303-1373) je také patronkou poutníků. Se svým manželem podnikla cestu do Santiaga, roku 1349 šla do Říma, kde přes 20 let sloužila chudým a nemocným, 1372 putovala do Svaté země a zemřela na zpáteční cestě v Římě. Svátá Kateřina, jedno z jejích osmi dětí, přenesla ostatky světice do Vadstenu ve Švédsku, do prvního kláštera Kongregace sester Nejsvětějšího Spasitele (brigitek). V Římě jsou uchovány předměty světice a patronky poutníků, jako například miska a poutnická hůl. Poutníci mohou získat fotografii, na kterých jsou jako „spoluputující“ s patrony poutníků, tedy např. svatým Jakubem či svatou Brigitou.

Mary Ward založila institut Anglických panen a patří k známým světcům–poutníkům. Putovala vícekrát do Říma, aby dosáhla uznání jím založeného institutu. Dosud jsou k vidění její klobouk a boty, které nosila roku 1621 v Římě.²⁰²

Cáchy jsou městem Karla Velikého, který je zde uctíván jako svatý. Své „Falcké kapli“ věnoval cenné relikvie. Také 37 německých králů, kteří zde byli korunováni, věnovalo bohaté dary kostelu a klenotnici. Při zvláštních svátcích se veřejně vystavují věřícím putujícím sem z celé Evropy „cášské relikvie“, především čtyři posvátné předměty: šaty Panny Marie, Ježíšovi plenky, šátek popraveného Jana Křtitele a bederní rouška Ježíše. Od doby Karla IV. se koná každý sedmý rok „Svatá jízda“. Za tímto účelem byl na dómu zřízen zvláštní balkon, aby bylo možné velkému počtu lidí představit tyto „cášské relikvie“. V souvislosti s poutí do Cách mnozí poutníci navštěvují další důležitá poutní místa Porýní.²⁰³

Mariazell je nejvýznamnější a nejvíce oblíbené poutní místo Rakouska. Nachází se v horách ve výšce kolem 800 metrů nad mořem. Jeden mnich byl poslán z benediktinského kláštera sv. Lambrechta, aby převzal duchovní péči o horaly v této odlehle krajině. Ve své cele si postavil malou sošku sedící Marie s Jezulátkem, která byla brzy uctívána věřícími. Dvě knížata byla mezi prvními poutníky k Matce Boží v Mariazell: markrabě Jindřich z Moravy z rodiny Přemyslovců a jeho manželka Kunhuta připutovali kolem roku 1200 a nechali postavit milostnou kapli. Král Ludvík Velký z Maďarska, který zvítězil nad pohany roku 1363, přinesl ikonu Matky Boží, která ho

²⁰¹ Tamtéž s. 276.

²⁰² Srov: Tamtéž. s. 116–124.

²⁰³ Srov: Tamtéž. s. 148–151.

chránila v boji. Dům Habsburků byl obzvlášť spojen s Mariazell. Horské cesty k milostnému místu sem směřují z Čech, Slovenska, Maďarska, Bavorska, Slovinska, Chorvatska a dalších zemí. Také proto byl milostný obraz Matky Boží nazván „Magna Mater Austriae – Magna Hungarorum Domina – Mater Gentium Slavorum.“²⁰⁴

Čenstochová se nachází na Jasně hoře, kde je Panna Marie uctívána jako královna Polska. Podle legendy jde o malbu vytvořenou samotným svatým Lukášem, apoštolem, ale pravděpodobně jde o středověkou byzantskou ikonu. Roku 1382 založil Ladislav Opolský klášter na Jasně hoře a povolal z Maďarska Řád svatého Pavla Prvního (paulíny), kteří působí v klášteře dodnes. Původní malba byla vážně poškozena husity při nájzdu roku 1430. Od té doby je na tváři Madony viditelná jizva. Poté byla během restaurování v 15. století nešetrně přemalována, takže je dnes obtížné určit původ obrazu. Roku 1644 byla na Jasně hoře vybudována katedrála, dále milostná kaple a kolem poutního místa také opevnění. Krátce nato museli Poláci odrazit útok Švédů. Jako dík za vítězství prohlásil král Kazimír Matku Boží z Čenstochové roku 1657 za královnu Polska. Jde o nejznámější poutní místo v Polsku, kam ve všech dobách putují věřící Litvy, Ukrajiny, Čech, Slovenska a Německa. Snad v každé polské rodině visí obraz „Černé Madony“ z Čenstochové, jen se odlišuje materiál – olej na plátně, dřevě, papíru, skle, nebo kovu. Zobrazení bývají často vsazována do zdobených rámců. Pokladnice poutního místa obsahuje početné důkazy úcty a vděku, mimo jiné zkrvavenou šerpu papeže Jana Pavla II., po atentátu spáchaném na něm dne 13. 5. 1981 a medaili Nobelovy ceny míru udělené Lechu Walesovi roku 1983.²⁰⁵

Montserrat leží 40 kilometrů severně od Barcelony, kde se nachází rozpukaný pahorek, konglomerát z říčních kamenů, které se spojily přirozeným cementem. Nazývá se Montserrat a znamená to rozřezaná hora. Na hoře je vsazena budova kostela a klášter. Tato katalánská národní svatyně Montserrat, kterou v 11. století vybudovali místní obyvatelé, brzy získala proslulost. Milostný obraz trůnící Marie, která vzpřímeně sedí a drží na klíně chlapečka Ježíše, vznikl v době kolem roku 1200. Kvůli její tmavé barvě v obličeji je Madona katalánskými poutníky mile nazývána „Moreneta“ – malá hnědá. Je také často zobrazována s chlapci z „Escolania“, založeného ve 13. století, kteří Madoně projevují čest zpěvem a hudbou. Ročně přichází k Madoně Montserratské²⁰⁶ kolem jednoho milionu poutníků ze všech částí světa.

²⁰⁴ Srov: Tamtéž. s. 155.

²⁰⁵ Srov: Tamtéž. s. 169.

²⁰⁶ Srov: Tamtéž s. 184.

Einsiedeln, odkud se v 9. století stáhl svatý poustevník Meinrad zpět do Finsterwaldu poblíž Curyšského jezera. Po jeho zabití roku 861 se jeho skromná cela stala místem modlitby a důvodem pro založení významného benediktinského kláštera. Následovala stavba kostela a kláštera Einsiedeln kolem malé kapličky, původní cely poustevníka. Kaple byla původně zasvěcena Spasiteli. Ve 12. století se změnilo patronicum, neboť poutníci na tomto místě začali uctívat trůnící Madonu jako milostný obraz. Také ještě dnes je Einsiedeln cílem poutníků z celé Evropy.²⁰⁷

Loreto je od 13. století uctíváno a nachází se nedaleko od Ancony na italském pobřeží Středozevního moře. Je to malé stavení z pískovcových kamenů a z cihel, kde podle zbožné tradice našla útočiště Svatá rodina z Nazareta, a které sem bylo anděly přeneseno. Celá staletí navštěvují římsí řidiči právě Loreto. Mnozí papežové, knížata a vysoce postavené osobnosti vstupovali skrze nízké dveře do Santa Casa. V době pozdní gotiky byl malý domek obestaven velkolepou bazilikou a v době renesance navíc ozdobenou mramorovými stěnami s reliéfy. Třebaže předmětem kultu je Santa Casa, putují poutníci k milostnému zpodobnění stojící Madony s Dítětem, jejíž malé kuželovité roucho je pro tento obraz po staletí typické. Původní socha stojící Madony shořela v roce 1921 a byla nahrazena kopií. Kult Matky Boží Loretské se rozšířil do celé Evropy a na mnoha místech lze nalézt malby Svatého domu.²⁰⁸

Trsat. Podle legendy na pohorku Trsat u Rijeka měli andělé 20. května 1291 „spustit“ dům Svaté rodiny z Nazareta. Okamžitě bylo zasláno poselství z Dalmácie do Svaté země a odtud se potvrdilo zmizení domu z jeho původního místa. Po třech a půl letech, tedy 10. prosince 1294 opustil Svatý dům Trsat a plul po Středozevním moři zpět do Loreta, kde je dodnes uctíván. Obyvatelé byli kvůli ztrátě tak zarmouceni, že jim papež Urban V. v roce 1367 z Říma zaslal jako náhradu obraz Panny Marie, podle legendy namalovaný evangelistou Lukášem, který je v Trsat uctíván jako milostný obraz. Matka Boží z Trsatu je nazývána především jako „Madonna del Mare“, patronka námořníků. Mnohé votivní obrazy se ztvárněním lodí v bouřlivém moři to dokládají.²⁰⁹

Altötting je nejznámější poutní místo Bavorska, již po staletí poutníci z Německa, Rakouska a dalších evropských měst navštěvují „Černou Matku Boží“, sošku z doby rané gotiky. Nikdo neví, jak se dostala do Altöttingu. V roce 1489 byla vydána zpráva o prvním zázraku, o necelých deset let později začaly každoročně na toto místo putovat

²⁰⁷ Tamtéž s. 193.

²⁰⁸ Tamtéž s. 206.

²⁰⁹ Tamtéž s. 224.

tisíce věřících. Bavorští Wittelsbachové spolu s bavorským lidem poukazovali na zvláštní úctu prostřednictvím cenných darů milostnému obrazu a pokladnici. Od kurfiřta Maxmiliána se mnozí členové knížecího domu zasvětili Panně Marii a nechali uložit svoje srdce v milostné kapli. Od roku 1945 je Altötting důležitým poutním místem vysídlelců.²¹⁰

Neukirchen beim Heiligen Blut, kde podle pověsti sochu Panny Marie z Loučimi u Klatov v roce 1419 ukryla místní selka ve strachu před kacíři. Uložila ji do duté lípy v lese na území Bavorska. Neunikla svým pronásledovatelům. Když husité vtrhli do městečka, zabavili sochu a velitel oddílu se ji pokusil zničit tím, že ji nejprve dvakrát vhodil do studny a ona zázračně vyplavala, proto ji ťal do hlavy a ze sochy vytryskla krev. To vedlo k obrácení onoho husity. Odtud název městečka "beim Heiligen Blut" (u svaté krve). Nejstarší písemná zpráva o zbožné pouti k Madoně pochází z roku 1590, předpokládají se však poutě už v 15. století. Do roku 1945 bylo Neukirchen hojně navštěvováno poutníky z Čech.²¹¹

Mariahilf v Passově. Již v roce 1611 obdržel pasovský biskup kníže Leopold od saských protestantských kurfiřtů obraz Lukase Cranacha, který znázorňuje Pannu Marii s chlapcem Ježíškem. Dómský děkan v Pasově Marquard von Schwendi nechal zhotovit kopii obrazu, před kterým měl několik vidění. Následně byla pro kopii obrazu vystavěna bazilika, která se stala cílem mnoha poutníků. Postupně byl tento typ obrazu označován jako „Mariahilf“ – Panna Marie Pomocná, na kterém Matka Boží chrání Ježíška, zároveň se k němu obrací a objímá ho svými rukama. Poutníci v ní viděli vzor svých vlastních obav zejména v dobách válečných konfliktů. Když roku 1638 Turci obléhali Vídeň, vydal se císařský dvůr do Pasova, kde se císař před obrazem modlil. Jako poděkování za porážku nepřítele a záchránění Vídně, byla v Pasově vybudována velkolepá barokní stavba „Mariahilfkirche“ s kopií dotčeného obrazu na hlavním oltáři. Tím se provolávané zvolání „Mariahilf“ stalo znamením křesťanů v boji proti Islámu.²¹²

Svatá Hora u Příbrami – ve středních Čechách jihovýchodně od Prahy se nachází Svatá Hora vedle starého hornického města Příbram. Milostný obraz znázorňuje stojící Pannu Marii s Dítětem, který měl vyřezat z hrušně pražský arcibiskup Arnošt z Pardubic (zemř. 1364). Cílem poutníků se stala Madona teprve po husitských válkách v době reformace po Třicetileté válce. Roku 1658 započali jezuité se stavbou dnešního areálu. Na jednom

²¹⁰ Tamtéž s. 228.

²¹¹ Tamtéž s. 247.

²¹² Tamtéž s. 257.

z arkádových ochozů se čtyřmi kaplemi kolem centra poutního místa se zvedá podstavec s milostným kostelem. Při pohledu z venku vypadá milostné místo jako pevnost. Z města vedou na horu kryté poutní schody. Dne 22. července 1732 byl milostný obraz slavnostně korunován a zlatá koruna pro Madonu a Dítě pochází z Říma. Tisíce kopií všech velikostí „ze dřeva vyřezávané Madony“ se rozšířily do zemí, ze kterých přicházeli poutníci, nejvíce z Čech, Bavorska a Rakouska.²¹³

Lurdy jsou spojeny se dnem 11. února 1858, kdy měla pasačka Bernadette Soubirous vidění „Bílé paní“ u jeskyně v Massabielle poblíž Lurd. Zjevení se během následující dnu opakovalo a Bernadette na pokyn „Bílé paní“ odkryla pramen“. V březnu 1858 postupně doprovázelo více jak 1 000 lidí dívku k jeskyni, ač sami nic v jeskyni neviděli. V noci 24. března zaslechla Bernadette jméno Krásné dámy, které ji v dialektu řeklo: *Que soy era Immaculata Concepciu*“ (jsem Neposkvrněné početí). Dnes jsou Lurdy velkým křesťanským poutním místem, navštěvované především nemocnými. Přicházejí ze všech koutů světa k jeskyni a do koupele, kde jsou vany plněny vodou z pramene. V létě se konají denně v 16:30 velká procesí od jeskyně na náměstí před kostelem, kde se uděluje požehnání všem, především nemocným. V 20:30 se shromáždí tisíce poutníků k světelnému průvodu, při kterém jsou přednášeny přímluvy v mnoha jazycích.²¹⁴

Příloha č. 3 Obsah výstavy Karel IV. v Norimberku

Pro porovnání rozdílů pojetí obou výstav, přikládám poznámky o chápání osoby Karla IV. a jeho doby autory výstavy v Norimberku a Praze. Výstava v Norimberku je systematicky dělená do bloků.

První blok byl věnován Karlu IV. lucemburskému narozenému v Praze roku 1316. Byl prvorozeným synem původním jménem Václav. Posléze byl vychováván v Paříži (1323-1329). Král Jan Lucemburský sem dal dovést svého syna Václava, aby ho připravil pro úlohu exponenta a následovníka myšlenky silné centralizované monarchie po vzoru francouzského království z dob Filipa Sličného. V té době se princ Václav oženil s Blankou z Valois (1323). Korunní princ Václav získal rovněž zkušenosti a osvědčení v politických záležitostech Itálie, Čech a Moravy (1330-1346). V té době princ Václav vládl v letech 1346-1378 jako německý a český král a od roku 1355 jako císař. Působil jako státník, mecenáš a až do svého stáří prováděl chytrou mírovou politiku, cílevědomou

²¹³ Tamtéž s. 263.

²¹⁴ Tamtéž s. 269.

finanční činnost a podporoval hospodářské, vědecké a umělecké aktivity. Svoje politické poslání chápal nábožensky a politickou realitu uchovával v tradici právních předpisů. Byl konstruktivní v konzervatismu a stimuloval celou Evropu pro mírové soužití, a to v dobách mezi obrovským morem roku 1348, kdy pomřely masy lidí včetně dětí, a velkým schismatem roku 1378, kvůli němuž došlo k rozdělení křesťanů.²¹⁵

Druhý blok byl zaměřený na Karlovu dobu a prostředí. V jeho době byla Evropa vnímána novými očima. Byla trojúhelníkem mezi Španělskem, Ruskem a Anglií. To znamená, že starý obraz světa okolo Středozemního moře ustoupil a kontinent severně od Alp nabýval na významu - v té době se mapa Evropy měnila. Zároveň díky obchodníkům a misionářům získali Evropané povědomí o Africe, Indii a Číně. Byl vydán první cestopis Marka Pola a Johna Mandevilleho, ve kterém se mísila skutečnost se snem. V době Karla IV. se Norimberk, místo konání výstavy nacházel téměř ve středu říše, propojený pozemními cestami od jihu Evropy na úrovni Granady, respektive Messiny, až po sever na úrovni Stockholmu, Moskvy a Novgorodu. Od západu na úrovni Edinburgu na východě po Kyjev a Cařihrad. Karlova doba byla spojena s využíváním mořských cest na africký kontinent. Obchodovalo se především s rybami, zlatem, stříbrem, železnými výrobky, obilím, solí, vínem, textilem a jantarem.²¹⁶

Třetí blok se zaměřil na evropské vědomí. Mlýny a hodiny, kola a soukolí, spekulace o sluneční soustavě dokazují, že šlo o velké století fyziky a techniky. Poprvé vznikala evropská móda se svými proměnami a pošetilostmi, zrodily se knihy, které se překládaly do různých jazyků, byla pocitována rovnoprávnost a partnerství v latinském západě od Španělska po Polsko, od Švédska po Sicílii. Rozdílnosti ve vývoji mezi centrem západní kultury (střední Evropou) a její periferií (dnešní země po Španělsko Irsko, Norsko, pobaltské státy až po Byzanc) se vyrovnaly. Toto vědomí sjednocování patřilo k novému objevování Evropy. Ale životní standard dosáhl svých hranic, expanzní síla velkých počátků odezněla po prvním moru a s ním spojeným hladomorem, které vypukly v Evropě roku 1347. Mor měl své vlny od roku 1347 až do roku 1352 a „zásluhou“ obchodu se dostal z centra Evropy až na její periferii. V té době nastoupil Karel IV. do úřadu panovníka.²¹⁷

Čtvrtý blok byl věnován Karlovým předkům. Rodokmen Karla IV. byl graficky představen od Jindřicha VII. (*kolem 1274–1313) a jeho manželky Margarety

²¹⁵ Srov: Tamtéž, s. 14-16.

²¹⁶ Srov: Tamtéž, s. 17-27.

²¹⁷ Srov: Tamtéž, s. 28-32.

Brabantské (1276–1311) až po Ladislava Pohrobka (1440–1457). Karlovi pradědové bojovali proti sobě. Oba padli na bojišti, až jejich děti se usmířily nad hroby svých předků. Jeden děda, Jindřich VII. Lucemburský dosáhl královské hodnosti, druhý, Václav II. se pokusil sjednotit koruny velkých území Evropy: Čechy, Polsko a Maďarsko. Karlův otec, Jan Lucemburský, jeden z největších dobrodruhů své doby, vyženil českou monarchii. Věhlas předků Karla IV. provázela již od dětství legenda svatého Václava a císaře Karla Velikého, podle kterých byl pojmenován. Expozice obsahovala grafické vyjádření se slovním doprovodem o sňatkové politice Lucemburků, ke které lze řadit i početnou rodinu Karla IV. a jeho sourozenců.²¹⁸

Pátá část výstavy nazvaná autobiografie (vlastní životopis).

Karel jako jediný z německých králů a císařů zanechal osobně sepsanou autobiografií. Popsal výchovu v Paříži, svoje zkušenosti v Itálii, kde působil jako zástupce svého otce Jana, úspěchy v Čechách a na Moravě v pozici markraběte a korunního prince. Karel hovořil latinsky, francouzsky, německy, italsky a česky. Jednal s rozhodností, měl odvahu k převratným změnám, přitom, jak sám psal, cítil Boží podporu a věděl, jak projít rušným a nebezpečným životem. Postupně dospěl k přesvědčení o potřebě vést jednání a zajistit mírovou politiku jako odpověď na křesťanství. Výstava představila mapu Karlových cest a pobytů (opakovaných) ve dvou etapách. První (1330–1346) a druhá (1346–1355), které mu rozšiřovaly obzor a znalost fungování říše.²¹⁹

Šestý oddíl nesl název Generace velkých. Karlova třicet dva let trvající vláda byla spojena se životy celé generace významných vládců v Anglii, Dánsku, Francii, Polsku, Maďarsku a Srbsku, kteří byli označováni jako „velcí“ nebo „moudří“ králové. Tyto vládcové potkával Karel IV. osobně na svých cestách po Evropě na vrcholných setkáních té doby ať již jako rivaly nebo spojence. Se stejným programem hledala tato generace evropských monarchů možnosti posílení své vlády na základě psaných zákonů a upevnění centrální státní správy a souběžně rozvoj zejména okrajových zemí s cílem provádění expanzivní zahraniční politiky.²²⁰

Sedmý oddíl - Boj o německou korunu. Tažení císaře Jindřicha VII. Lucemburského 1311–1313 do Říma vedla k rodinné katastrofě. Císař, jeho manželka a jeho bratr Walram zahynuli. Jejich syn a následně vnuk obtížně obnovoval moc v Německu, a to nejprve ve službách nástupce na říšském trůně Ludvíka Wittelsbašského, pak jako jeho rival.

²¹⁸ Srov: Tamtéž, s. 32-55.

²¹⁹ Srov: Tamtéž, s. 55-62.

²²⁰ Srov: Tamtéž, s. 63-64.

Habsburkové a vévodové rakouští jako třetí mocná dynastie určovali vnitřní politiku Německa. Dvacetiletý spor císaře Ludvíka s papeži o pravomoci jejich vládnutí ohrožoval řád v Říši a provokoval opozici ze strany knížat. Konečně kandidatura Karla IV. na trůn nabízela východisko z právních sporů i za cenu občanské války. Toho všeho německé země uchránila náhlá smrt císaře Ludvíka roku 1347. Expozice připomněla nejen klíčové panovníky, kteří sehráli svoji roli v Karlově boji o říšskou korunu, ale také odkazy na učence, od kterých čerpal Karel IV. teoretické znalosti o panování.²²¹

Osmý úsek - Obnova císařství. Na základě důvěrné znalosti Bible, podle výuky pozdějšího papeže Klimenta VI., došlo k jeho vnitřnímu obrácení, jak sám několikrát zmínil. V důsledku toho vnímal zvláštní osobní povolání a posvátný obsah císařství. Výtvarným uměním, zbožnými ceremoniemi a shromažďováním cenností s relikviemi usiloval o podíl na „svaté vlasti.“ V korunovačních klenotech a koruně vnímal poznání, že jakýkoliv politický řád musí být založen na souhlasu současníků. Expozice představila v originále, kopii či vyobrazením předměty a dokumenty spojené s císařskou korunovací, právě tak představila papeže Urbana VI., který se o Karlovu korunovaci zasloužil. V tomto oddíle byla představena „schrána“ korunovačních klenotů a zároveň relikviář svatých - Karlštejn, ke kterým se panovník utíkal pod nadpřirozenou ochranu. V tomto souboru byly představeny také liturgické předměty z doby jeho panování a přehled poutních tras a míst, a to včetně těch, která Karel IV. osobně navštívil. Mystika v době Karlově byla živá, dokonce řeholnice Christine Ebner věřila, že obdržela zprávu od Boha, že Karel IV. je dědicem Jeho království, které mu je otevřeno. Byla zmíněna také díla a kázání reformátorů, jako například Jana Milíče z Kroměříže, Konráda Waldenhausera. Z Karlových současníků, kteří byli členy panovnických rodin a dosáhli pověsti svatosti, byla připomenuta svatá Hedvika.²²²

Devátá část výstav se věnuje církvi a kacířům. Od dvanáctého století onemocněla církev kacířstvím. Stejně jako svatí určují normy pro všechny historické proměny, tak i heretici formovali aktivní kritiku církve. Mnozí věřili, že jsou lepšími křesťany. Jejich rozšíření nejprve v centru a pak i na periferii jako „bratři“ a „společenství“ bylo často podceněno. Církev se je snažila získat zpět misiemi, ale také je potírala inkvizicí. Kacířství bylo spíše kulturním než sociálním protestem. Šlo o rozpor mezi církví jako úřadem a svobodnou zbožností, mezi klérem a laiky. Část dokumentů té doby dokládá

²²¹ Srov: Tamtéž, s. 65-76.

²²² Srov: Tamtéž, s. 76-112.

obraz alegorie církve a gotické madony. To doplňuje Karlova úcta k svatému Zikmundovi.²²³

Desátý blok expozice - „raný humanismus“. Ve 14. století byl v Evropě již známý papír a nová knižní kultura. Nádherné knižní vazby rukou psané a miniaturní kresby učinily z literatury krásný svět. Legendy, starobylé příběhy a texty modliteb zaplňovaly stránky tehdejších knih. Vzdělanci byli zbožnými ve smyslu církevním a sečtělí v pohanské antice. Zároveň vznikl nový stav intelektuálů – básníků a učenců se sebevědomím vykladačů a kritiků své doby, samozřejmě ne nezávisle, nýbrž v podřízenosti vrchnosti a církve. V tomto úseku byla věnována pozornost otázce univerzitního vzdělání ve Francii, Španělsku a Anglii, zejména pak fungování univerzit v Paříži a Boloni až po založení Karlova učení v Praze pro zaalpské země.²²⁴

Jedenáctý blok výstavy - Politika a právo. Karlova politika byla konstruktivní konzervatismus. Císař navazoval na tradici, ale pod svými rukama proměňoval staré v nové. Písemné dohody vedly k rozsáhlým diplomatickým vyjednáváním, tradiční snaha o moc vedla k širokým teritoriálním změnám. Přitom se císař vyhýbal válce, jako dobrý lékař noži. Karlovo právní vnímání moci se odvíjelo od Zlaté buly. V rámci expozice byly vystavovány mince, dokumenty představující výsady pro obchodní města a představeny klíčové obchodní trasy.²²⁵

Dvanáctá část výstavy - „Praha“. Praha jako hlavní město Čech byla již tisíc let sídelním místem knížete a biskupa. Říše dosud neměla žádné hlavní město, byla spravována králi na cestách. Císař Karel IV. usiloval o proměnu Prahy v rezidenci císařství, a to díky jeho dvorní kultuře, umění a založení univerzity, proto také zde shromažďoval umělecké předměty a umělecké a vzácné relikviáře. Politická skutečnost však neodpovídala duchovním odkazům. Lesk císařského města Prahy, která nesla tehdy označení jako „Zlatá“, nemohl učinit českou metropoli natrvalo středem říše. Výstava připomněla budování Nového Města pražského, Pražského hradu, kostelů z doby Karla IV. atd.²²⁶

Po městě Praze následoval další úsek výstavy věnovaný městu Norimberk. Již císař Ludvík IV. upřednostňoval město Norimberk s rozvíjejícím se kovoprůmyslem a zahraničním obchodem. Karel IV. propůjčil městu mnohé výsady, navštívil město

²²³ Srov: Tamtéž, s. 112–118.

²²⁴ Srov: Tamtéž s. 118–126.

²²⁵ Srov: Tamtéž, 1978, s. 126–140.

²²⁶ Srov: Tamtéž, s. 141–144.

59krát, někdy zde pobýval několik týdnů, učinil ho místem prvního parlamentu i pro svoje nástupce. Norimberští obchodníci byli řazeni k diplomatům. Karel IV nevyhledával moderní hlavní město, ale Norimberk byl pro něj nejušlechtilejší a nejpohodlnější město Říše.²²⁷

Třináctý úsek výstavy - expozice bavorských zemí Karla IV. Po svém druhém sňatku s Annou Wittelsbašskou (1349) získal Karel IV. v Horním Falci rozsáhlý územní komplex s opevněnými městy a hrady. Z toho je zřejmé, že uvažoval nejen o propojení území od Frank do Lucemburku, ale také o upevnění centrální moci ve spojení se zeměmi Hohenzollernů kolem Ansbachu a Bayreuthu a franckým říšskými městy na západě. Teprve, když byly Karlovy naděje zmařeny Hohenzollerny, obrátil těžiště své vlády v Německu do Braniborska.²²⁸

Čtrnáctý úsek výstavy - dědictví a krize. Téměř souběžně s císařem Karlem IV. nastoupila celá generace nadaných panovníků na politickou scénu. Německá říšská města podél Rýna, ve Švýcarsku a Švábsku upadla do bojů mezi knížaty. Tomu napomáhala tehdejší již sto let trvající politická a hospodářská expanze, navíc vlny moru. Stabilní nárůst obyvatelstva se vyrovnal až po dvou stech letech. Tak zanechal Karel IV. svým synům nejbohatší dědictví ze všech německých králů a zároveň krizi doby.²²⁹

Příloha č. 4 Obsah výstavy Doba Karla IV. v dějinách národů ČSSR

Historické počátky našich národů.

Úvodní stat' sborníku se snažila obrátit pozornost k současnosti, kterou autoři považují z hlediska historického vývoje za dobu ideální. Od 18. století český a slovenský národ zakoušel tvrdý národnostní útlak a obracel se k slavným kapitolám svých dějin, aby v nich hledal posilu a víru v lepší budoucnost s poukazem na práci buditelů. Mladší optimistická generace vlastenců od doby buditele Jungmanna vykládala minulost a velikost národa již jako názorný příklad pro současníky s odkazem na vlastenecké city a posilovala sebevědomí probouzejícího se národa. Oporou pro idealistický, nevědecký pohled na nejstarší dějiny českých Slovanů byly Rukopisy královédvorský a zelenohorský, jež byly moderní českou vědou rozpoznány jako padělky. Česká a slovenská archeologie posouvala krok za krokem poznání naší nejdávnější minulosti a očišťovala je od romantického a nekritického hromadění nálezů a jejich subjektivního

²²⁷ Srov: Tamtéž, s. 144–152.

²²⁸ Srov: Tamtéž, s. 153–156.

²²⁹ Srov: Tamtéž, s. 157–167.

výkladu. Novou etapu, kvalitativně vyšší než všechny předchozí, představovalo a představuje pak období nejnovější, kdy se v archeologii a prehistorii začalo uplatňovat vědecké učení o společnosti, odkrývající zákonitosti historického procesu. Po vítězství pracujícího lidu v roce 1948 vznikly založením ČSAV a SAV mimořádně příznivé podmínky pro archeologický výzkum, které přinesly mnohé cenné poznatky k našim raným dějinám, např. jde o objevy na jižní Moravě – Mikulčicích a výzkum hradišť v Čechách.²³⁰

Příchod Slovanů na naše území

Úvodní část výstavy v románském podzemí Starého paláce přibližovala nejstarší fáze osídlení našich zemí Slovaný. Šlo o bohatství keramiky slovanského původu (tzv. „pražský typ“) a nález valu nejstaršího pražského hradiště jako doklad opevňovací techniky tehdejších Slovanů. Další část byla věnována boji Slovanů s Avary. Úpadek avarské moci v Podunají umožnil příznivé podmínky pro rozvoj slovanského osídlení v povodí Dunaje a Moravy.²³¹

Velká Morava

Rozvoj výrobních sil a ekonomiky, zvláště zemědělství, ale i řemesel a obchodu, výhodné podmínky přírodní a zeměpisné napomáhal k přeměnám uvnitř společnosti. Prvobytně pospolný řád se začal rozpadat a vznikaly zárodky feudálních vztahů. Potřeba nové vnitřní organizace společnosti vedla ke vzniku prvního státního útvaru na našem území - Velké Moravy, kde rozhodující moc na sebe strhli panovníci z rodu Mojmirůvců. Velkomoravská říše se prostírala od Franské říše k Byzantské říši. České kmeny, které sídlily nejbližší Franské říši a sousedily s Bavory a Sasy, stály v cestě germánské expanzi. Pronikání franského vlivu se uskutečňovalo i šířením křesťanské ideologie, která napomáhala procesu feudalizace. Vládcové slovanských kmenů měli zájem o šíření křesťanství, ale byl jim nepříjemný cizí mocenský vliv, který s sebou misionáři přinášeli. Proto kníže Rastislav požádal císaře Michala III. o vyslání vhodných širitelů křesťanské ideologie na Moravu. Dva učení bratři řeckého původu Konstantin a Metoděj se naučili slovanský jazyk a upravili z řecké abecedy hlaholské písmo a přeložili liturgické i jiné texty. Písmo, které Konstantin a Metoděj vytvořili pro naše předky, prošlo složitým vývojem. V konečné podobě slouží sedmi slovanským národům a v upravené podobě i dalším národům a národnostem střední Asie, Sibiře a Dálného severu na území pozdějšího SSSR. Exponáty představovaly, co dokázali Slované vyrobit, jaký měli vkus

²³⁰ Srov: Tamtéž, s. 9.

²³¹ Srov: Tamtéž, s. 11.

a kulturu v odívání. Dovezený luxus pak představoval byzantský šperk, který zde zdomácněl. K vidění byly nákresy dobových sídel, zmíněny byly poučné pověsti jako například o prutech Svatoplukových.²³²

Český přemyslovský stát

Úvod kapitoly zahrnuje výčet knížat od doby založení knížetství v 9. století až po rok 1158, kdy Vladislav II. získal královský titul. O knížeti Václavovi je jen lakonická zmínka: Bořivoj I. (před 872, asi 889) si jako zástupce Svatoplukův v Čechách získal mezi ostatními českými knížaty vedoucí postavení. Vratislav I. (915-921) svou moc ještě více upevnil, takže jeho syn Václav (921-935) byl současníky považován za jediného vládcu Čech. Zmínka, že se jedná o světce, není uvedena ani pod fotografií „Přilba připisovaná knížeti Václavovi, 10. století“.

Slováci v Uherském království za raného feudalismu

Po pádu Velkomoravské říše neobnovili Slované na území Slovenska svou státní samostatnost a nepodařilo se rozšířit moc přemyslovského státu na východním břehu Moravy. Do konce 11. století se celé Slovensko stalo součástí Uherského království. Půdu jako základní výrobní prostředek si i s obyvatelstvem přivlastnila vládnoucí dynastie Arpádovců. Součástí expozice byly odkazy na protifeudální odpor a informace, že umění v té době sloužilo k upevnění vlivu církve²³³ na pokřtěné Maďary a původní slovanské obyvatelstvo.²³⁴

Vrcholný feudalismus

Slováci v Uherském království za raného feudalismu.

Doba 14. století znamená v českých dějinách zásadní převrat v hospodářství a ve společnosti. Od 12. století začala velká kolonizace lesní půdy, byl zaveden trojpolní systém zemědělského hospodaření a se změněnými formami výroby se zákonitě objevily i proměny v sociální struktuře společnosti. Rozsah povinností a závislost venkovských poddaných vůči feudálům byly určovány na základě emfyteutického práva, které určovalo feudální rentu. Přejít k peněžní formě renty dovozoval feudálním pánům, šlechticům či kněžím, že nemuseli hospodařit na vlastních pozemcích a jejich bohatství

²³² Srov: Tamtéž s. 12–15.

²³³ Srov: Tamtéž s. 16–23.

²³⁴ Srov: Tamtéž s. 24.

určoval počet poddaných. Hospodářský rozkvět v českých zemích ve 13. století vytvářel příznivé podmínky pro smělou politiku posledních Přemyslovců. Již od 12. století se šlechta domáhala podílu na moci a usilovala o to, aby statky, které držela, byly uznány za svobodné a nezávislé na panovníkově vůli. Česká politika byla spoluurčována souhrou úzce třídních, ale i skupinových zájmů šlechty. V průběhu století převládá a plně zdomácňuje gotický sloh importovaný především mnišskými řády. Nádhera gotických chrámů a jejich výzdoba v pestrém a povznášejícím vyjádření působila zejména v městském prostředí velmi intenzivně. S vlnou zakládání měst a výstavbou nových farních a klášterních kostelů souvisel i rozvoj psaných a iluminovaných rukopisů. Nastal postupný přechod umělecké tvorby od klášterních center do dílen městských mistrů. Střediska řemesel a obchodu vznikala jako skupiny osad kolem knížecích hradů a v místech tradičních tržišť. Proces urbanizace byl v té době umožněn rozsáhlým osídlováním země a rozšiřováním ploch orné půdy, nutné k zásobování města potravinami. Města naopak poskytovala venkovu nástroje a nářadí. Zakládání měst bylo součástí královské politiky, panovník tím chtěl rozšířit své příjmy o poplatky měst a měšťanů a posílit obranný systém země. Krále následovali světští i církevní feudálové, kteří zakládali poddanská města a městečka. Odlišnou skupinu tvořila horní města jako střediska důlních okrsků a na Slovensku vinařská města. Český stát se v průběhu 13. století vyvíjel ve skutečnou středověkou velmoc. Přemyslu I. se podařilo položit základy k definitivnímu uznání svrchovanosti a mezinárodní autority českého krále. Mezi základní právní doklady patří Zlatá bula sicilská Fridricha II., která obsahovala ustanovení o vztazích českého státu k římské říši, uznávala právo domácí volby panovníka, právo na dědičný královský titul a právo dosazování biskupů. Moc Přemyslovců přivedl na vrchol Přemysl Otakara II. Rudolf Habsburský však zabránil konsolidaci přemyslovské moci. Za nedospělého následovníka trůnu Václava II. se ujal vlády markrabě Ota Braniborský. Na nátlak části české šlechty se Václav II. vrátil na Pražský hrad, zkonsolidoval poměry v zemi a soustředil svou pozornost na zvláštní práva panování „dominium speciale“. Vydal opatření „Ius regale montanorum“ – zákoník shrnující královské horní právo, byl určen pro horníky v království, zejména v Kutné Hoře. Roku 1303 přistoupil k ražbě kvalitní mince českého (pražského) groše, obklopoval se umělci, učenci a pečoval o povznesení země a podporoval uměleckou tvorbu.²³⁵

²³⁵ Srov: Tamtéž, s. 25–31.

Doba Karla IV.

Vymřením české dynastie Přemyslovců po meči se roku 1306 uprázdnil český trůn. Po marných snahách Rudolfa I. Habsburského a Jindřicha Korutanského chopit se moci, se čeští představitelé orientovali na syna císaře Jindřicha VII. - Jana Lucemburského, který se oženil s dcerou Václava II. Eliškou Přemyslovnou. Narodil se jim prvorozený syn Václav, známý pod jménem Karel IV. Janu Lucemburskému se nepodařilo překonat opozici české šlechty, jíž se zúčastnila i královna Eliška. Král byl vytlačován z rozhodování o vnitřní politice, proto hledal uplatnění v politice evropské. Zahraniční politické a válečnické podniky zatěžovaly hospodářství českých zemí a vzbuzovaly nespokojenost šlechtické opozice. Hrozilo Janovo sesazení a postavení jeho syna Václava jako vzdorokrále. Jan Lucemburský zbavil moci královnu Elišku a omezil jí svobodu pohybu a syna Václava odvezl na francouzský královský dvůr. Tam Václav přijal jméno svého strýce francouzského krále Karla IV. Král Jan se spíše zdržoval mimo Čechy. Do království přijížděl pro výběr daní či pro prostředky získané zastavováním královských hradů a zámků. Po sedmi letech pobytu na francouzském královském dvoře, kde Karel nabyl mimořádného vzdělání, byl Karel Janem pověřen správou honoitalských městských států. Představitelé české šlechty naléhali na Karla, aby se vrátil do Čech a pomohl stabilizovat poměry v zemi. Přijel roku 1333 a Jan mu udělil titul moravského markraběte. Díky svému vzdělání, talentu a energii se brzy stal rovnocenným spoluvladařem. Usiloval o navrácení majetku daného šlechtě do zástavy. Karel ve svém mládí prošel hlavními kulturními centry tehdejší Evropy. Kromě pobytu ve Francii, se seznámil s životním stylem Itálie, v němž se projevovaly rysy raného humanismu.

České umění po roce 1300 se vyznačovalo silnou výrazovou složkou a kultivovaným výtvarným projevem. Gotický sloh již v Čechách zdomácněl a ovládl všechny obory umělecké tvořivosti. Umění se začalo vymaňovat z úzkých pout liturgických norem a stávalo se stále výrazněji odrazem životních pocitů a poznání. Vedle architektury se rozvíjela psaná literatura, v níž vedle skládání her a mystické lyriky vystupovala do popředí česky psaná kronika zvaná Dalimilova. Dalším pramenem té doby je latinsky psaná Kronika zbraslavská, kterou sepsal zbraslavský opat Petr ze Žitavy.

V červnu roku 1341 přijal zemský sněm na návrh krále Jana za jeho nástupce na trůně markraběte Karla. Dalším mezníkem bylo dne 30. 4. 1344 povýšení pražského biskupství na arcibiskupství a tím zrušení závislosti církevní provincie na německém biskupovi v Mohuči. Roku 1342 se stal papežem Karlův vychovatel Pierre de Rosieres a přijal jméno Kliment VI. Spojením lucemburských, francouzských a papežských zájmů proti

Ludvíku Bavorskému byl Karel IV. dne 11. 7. 1346 zvolen římským králem. Po smrti svého otce dosáhl Karel IV. dne 5. 4. 1355 korunovace jako římský císař. Dne 7. 4. 1348 vydal soubor listin, kterými potvrdil a rozšířil všechna dosavadní práva a výsady českých knížat a králů, vymezil základní obsahy státoprávní instituce zemí České koruny a vydal zakládací listinu pražské univerzity z titulu českého krále. Návrh zákoníku Majestas Carolina se Karlovi nepodařilo prosadit na zemském sněmu, neboť šlechta v tom viděla omezení svých mocenských nároků. Jako český král a římský císař udržoval kulturní styky s Francií a Itálií, ale také s Polskem, Uhrami a Anglií. Pro pěstování slovanských studií založil klášter v Emauzích roku 1347. Na samém sklonku vlády podnikl Karel IV. se synem Václavem IV. diplomatickou cestu k francouzskému dvoru, aby zajistil nástupnictví pro Václava IV. V první polovině 14. století vyvrcholila v Evropě rozsáhlá přestavba ekonomiky s definitivním upevněním a rozvinutím feudálního systému. Ekonomický růst byl podmíněn bohatým výskytem stříbra a desetiletí trvajícím obdobím míru. Konjunktura nesla prvky dočasnosti, poněvadž nezměnila nic na převažujících rysech feudální ekonomiky, v níž zůstával hlavním rysem místní trh, nedovolující produkční a odbytové možnosti. Naopak na výsluní poklidného vývoje a na pozadí relativní prosperity za vlády Karlovy se prohlubovaly a zostřovaly stíny hluboké krize feudálního řádu. Vyhrcovaly se konflikty třídní jak mezi vykořisťovanými a vykořisťovateli, tak i mezi vykořisťovatelskými třídami navzájem i mezi jednotlivými vrstvami a skupinami. Nejpočetnější společenskou vrstvou byla venkovská a městská chudina. Byli to lidé zcela bezprávní. Přes vzestup vykořisťování nedošlo k větším sociálním otřesům a výraznějším zápasům, i když se v tomto období projevuje odpor proti vykořisťování na venkově i ve městech. Církev jako nejsilnější představitelka feudální třídy v zemi zvyšovala vykořisťování pracujícího lidu nejen na vlastních statcích, ale i nejrůznějšími formami vymáhání poplatků, odváděných mimo jiné papežské kurii. Třídní zápasy přijímaly proto nutně ideologickou formu lidového kacířství, předjímající nástup husitského revolučního hnutí v 15. století. V době Karla IV. došlo k jednomu z největších vzepětí kultury středověkých Čech. Do kultury vstupovaly první výhonky raného humanismu v jeho podobě filozofické i umělecké a státoprávní a sociologické koncepce raných italských humanistů. Univerzita v Praze byla určena zakládací listinou pro potřeby zemí České koruny, ale stala se centrem středověké vzdělanosti evropského významu ve čtyřech fakultách (teologické, právnické, lékařské a artistické). Přitahovala posluchače ze střední a severní Evropy. V roce 1366 vybudoval zařízení první koleje, kterou nazval svým jménem. Z titulu římského krále udělil 14. 1. 1349 učitelům

a studentům veškerá privilegia, která měli příslušníci dříve založených univerzit. Šlo snad o nejsilnější popud ke kulturnímu rozmachu země ve 14. století. Univerzita přispěla k rozvoji počátku vědeckého myšlení a byly položeny základy k bádání v přírodních vědách, zejména v matematice, astronomii, lékařství, chemii a v začínající alchymii. Došlo k rozvoji českého, latinského a německého písemnictví. Odrážel se v něm značný zájem o politické a sociální problémy. Vrcholného rozkvětu dosáhla veršovaná legenda v národním jazyce (Legenda o sv. Prokopu, Život sv. Kateřiny). Úpadek mravů, postihující všechny společenské vrstvy se odrazil v kazatelské činnosti Konráda Waldhausena a značného rozkvětu se dočkala duchovní lidová píseň, jež se vymanila z pout liturgických pravidel. Matyáš z Arrasu a Petr Parlér dosáhli vrcholu v architektuře a plastice. Mistr vyšebrodského oltáře a mistr Theodorik spolu s dalšími umělci vynikli v malířství. České gotické umění vyvrcholilo v době Karlově syntézou architektury, plastiky, malby a uměleckého řemesla, již představují hlavní Karlovy stavební počiny – katedrálu svatého Víta, klášter na Slovanech, hrad Karlštejn. Velkorysá urbanistická koncepce Prahy zůstala trvalou a podstatnou součástí vnitřní skladby a panoramatu města. Obnovil královský palác na Pražském hradě a 8. března 1348 vydal zakládací listinu Nového Města pražského. Významným počinem Karla IV. byl jeho vlastní životopis Vita Caroli. Karel IV. byl bezpochyby výraznou osobností. Starší romantické historiografie vyzvedly význam Karlova budovatelského a státnického díla i jeho výrazné vlastenecké projevy, vědomí etnické a slovanské odlišnosti obyvatel Českého království od sousedních zemí a jeho nebývalou kulturnost. Marxistická historiografie je musí odmítnout, aniž by tím opomíjela kteroukoli z pozitivních stránek osobnosti Karla IV. Stejně tak není přijímán název „popský král“ – „rex clericorum“, kterým Karla zahrnovali jeho současníci, světští feudálové. Část historiografie líčila Karla IV. jako mystika, odvozujícího veškeré své pohnutky z duchovních kontemplací a vnuknutí, jindy jako pobožnůstkáře. Je jisté, že byl mužem středověku a jeho myšlení a konání se mohlo odehrávat jen v dimenzích tehdy obecně platného světového názoru. Jeho vztah k církvi byl dynamický a dialektický, nebyl pokorným odevzdaným synem církve. Karlovu podobu poměrně věrně líčí památky portrétního umění v malbě i plastice a výsledky nedávného antropologického a lékařského průzkumu Karlových pozůstatků umožňují tuto představu doplnit a upřesnit.²³⁶

²³⁶ Srov: Tamtéž s. 32–47.

Slovensko v období pozdního feudalismu

Po vymření Arpádovců a s příchodem českého krále Václava do Uherska nastala situace, v níž Slováci a Češi mohli již tehdy žít pod vládou jedné dynastie. Významnou osobností na Slovensku byl Matúš Čák Trenčanský, který byl hlavním zastáncem kandidatury Václava na uherský trůn a v pozdější době se účastnil diplomatických jednání s českými Lucemburky. Na východním Slovensku byli podobně orientováni Omodějovici, kteří byli v bitvě u Rozhanovců roku 1312 poraženi. Přestože Václav III. nastoupil pod jménem Ladislav V. nakrátko na uherský trůn, byl vytlačen papežským protikandidátem Karlem Robertem z neapolské větve Anjouovců. Po skončení bojů o trůn obdržela Kremnice stejná báňská privilegia jako Kutná Hora. Západoslovenská města byla napojena na dálkový obchod s českými zeměmi. Založení univerzity v Praze přilákalo studenty ze Slovenska a jejich vzdělání přispělo k rozvoji školství a vzdělanosti na Slovensku. Za vlády Matyáše Korvína pokračovaly úzké styky mezi Čechy a Slováky, Matyáš utvořil z bývalých Jiskrových bojovníků a bratříků silné vojsko, vedené českými kapitány a pokračující v husitském vojenském tažení. Patnácté století je obdobím postupujícího zesvětšování kultury a životní hierarchie vykazoval silné úpadkové rysy. Základním činitelem podmiňujícím rozvoj a laicizaci kultury byl rozvoj školství. V letech 1465-1467 byla v Bratislavě založena vysoká škola Academia istropolitana. Spišská řezbářská škola na počátku 16. století dosáhla obdivuhodným dílem mistra Pavla z Levoče vrcholu rozkvětu. Za slabých jagellonských panovníků vedlo zostření třídních rozporů k úplné feudální anarchii. Šlechta se dopouštěla svévolných zásahů nejen vůči poddaným, ale i vůči městům. Vzrůstala sociální nejistota, zvyšoval se počet zbojnických družin. Zostření třídního útlaču poddaných vedlo k vypuknutí selské války, vedené Jiřím Dózsou, která svým rozsahem patří k největším hnutím toho druhu v tehdejší Evropě. Nejvýznamnějším projevem třídního boje na Slovensku v období rozvinutého feudalismu bylo hornické povstání v letech 1525–1526 v Bánské Bystrici. Bylo obranným sociálně politickým zápasem plebejských mas za politické a hospodářské anarchie vyvolané sobeckou politikou vládnoucích tříd. Bojová tradice zařadila Slovensko do protifeudálního hnutí rolníků a havířů v sousedních Čechách a v Německu roku 1525.²³⁷

²³⁷ Srov: Tamtéž s. 49–50.

Husitské revoluční hnutí a husitská tradice v našich dějinách

Husitské revoluční hnutí bylo nejmohutnějším protifeudálním povstáním evropského středověku a vyrostlo z hlubokého třídního konfliktu, vyvolaného dlouhodobou hospodářskou krizí v českých zemích a všeobecným úpadkem církve. Z lidového kacířství a z jeho učeného protějšku se zrodila ideologie namířená proti církvi a ve svých nejradikálnějších formách proti celému feudálnímu společenskému řádu. Jejím nejslavnějším hlasatelem byl Jan Hus. Jeho hrdinská smrt na kacířské hranici v Kostnici roku 1415 podnítila další šíření opozičních proudů a také radikalizaci husitské ideologie, jejímž symbolem se stal kalich. Střetnutí pražské chudiny, vedené kazatelem Janem Želivským a konšely Nového Města pražského, zahájilo dne 30. 7. 1419 revoluční nástup lidových mas v Čechách. Český národ jako první povstal proti mocenskému a ideologickému útlaku římské církve. Prudkému rozmachu nedokázala zabránit zahraniční ani domácí reakce. Husité slavně vítězili nad křižáky. Pak jsou zmiňovány jednotlivé bitvy husitů. K husitství se hlásili čeští a slovenští buditelé jako k velké epoše národních dějin v době obrození. Revoluční duch husitství zazníval i v projevech radikálních demokratů v roce 1848. Na husitství jako na pokrokovou tradici boje proti vykořisťování a tmářství a na tradici demokratismu, svobody a nezávislosti navázalo dělnické revoluční hnutí už od svých počátků hned v druhé polovině 19. století. Jejím věrným strážcem se stala po svém vzniku Komunistická strana Československa, která přijala husitskou tradici jako symbol nekompromisního revolučního boje.²³⁸

Doba Jiřího z Poděbrad

Jiří z Poděbrad (1420–1471) pocházel ze starobylého bohatého rodu pánů z Kunštátu a Poděbrad, který se přimknul k husitskému revolučnímu hnutí. Husitskou šlechtu a ideály sice nepřijal za své ryze revoluční ideály, ale neodřikal se kalicha ani hlavních husitských idejí. Roku 1448 se Jiří z Poděbrad zmocnil se svými stoupenci Prahy a roku 1452 se stal zemským správcem vládnoucím na místě nezletilého krále Ladislava Pohrobka. Po jeho náhlé smrti byl 2. 3. 1458 zvolen na Staroměstské radnici českým králem. Navázal na tradice české státnosti a na politické zisky husitského revolučního hnutí. Projevoval mimořádné schopnosti ve vnitřní i zahraniční politice a záhy narazil na protivníky. Prvním z nich byla církev za vlády papeže Pia II. (1458–1464), která usilovala o pokoření českých husitů a o zrušení jejich nezávislosti. Jiří z Poděbrad se snažil čelit

²³⁸ Srov: Tamtéž s. 51–54.

papežské ofenzivě diplomatickými jednáními a cílevědomým hledáním spojenců. Také vystoupil s návrhem na všeobecnou mírovou organizaci křesťanských států a na obviňování Čech z kacířství odpovídal popíráním papežské autority. Ke ztroskotání jeho plánu na mírovou organizaci křesťanských států přispěla nejvíce papežská kurie, která nechtěla připustit pokles své politické autority a nenávistnou propagandou usilovala o zkázu krále Jiřího z Poděbrad.²³⁹

Rozmach a pád českého státu

Roku 1526 se stal český stát součástí habsburské mnohonárodnostní monarchie. Její vznik znamenal závažný obrat v poměru mocenských sil ve střední Evropě. Stal se ohniskem protireformace. Habsburští panovníci museli respektovat samostatnost českého státu, ale zájem o vnější i vnitřní posílení monarchie je vedl od počátku k centralistické politice, namířené proti stavovským svobodám a české státní suverenitě. Střetávání panovníkových zájmů se zájmy stavů se stalo ústředním motivem českých dějin v předbělohorské době. Když král Ferdinand I. začal po polovině 16. století podporovat systematicky protireformaci a otázku rekatolizace českých zemí, přesunulo se těžiště základního konfliktu mezi panovníkem a stavovskou opozicí do sféry ideologické. S právem na náboženskou svobodu obhajovali stavové proti Habsburkům i nedotknutelnost svých výsad a českou státní samostatnost. Česká stavovská opozice nakonec (1618–1620) přešla do otevřeného povstání, které však bylo nad její síly. Proto byla poražena. Vídeňská vláda krutě potrestala české a moravské stavy popravami, konfiskacemi majetku a pokutami a tím zlomila každý náznak odporu. Jediným uznávaným náboženstvím bylo katolické vyznání a němčina byla prohlášena za formálně rovnoprávný jazyk, ale prakticky úředně nadřazený jazyk. Nelítostné pronásledování nekatolíků, které rozpoutali jezuité a ostatní představitelé církevních institucí podnítilo vlnu emigrace. Pohromy způsobené trestáním účastníků povstání a emigrací, dovršily válečné útrapy třicetileté války. Feudální vrchnost stupňovala své nároky na peněžní a naturální rentu až za hranice únosnosti, ničila své poddané nároky na robotní sílu a zbavila je jakékoli svobody pohybu. Toto vykořisťování vyvolalo ostré třídní napětí. Zběsilá protireformace potlačovala každý svobodný projev a nezastavila se ani před ničením českých knih. Kulturní tmářství se stalo rubem estetického rozmachu českého baroka. Byla to doba temna a poroby celého českého národa.²⁴⁰

²³⁹ Srov: Tamtéž. S. 55–56.

²⁴⁰ Srov: Tamtéž. S. 57–60.

Slovensko součástí uherského státu

Roku 1526 po nástupu Ferdinanda I. na uherský trůn se Slovensko stalo součástí habsburské monarchie a po obsazení uherské nížiny Turky i centrem uherského státu, čímž vzrůstal jeho význam v mezinárodním životě. Od roku 1541 se Slovensko téměř sto padesát let nacházelo v sousedství turecké moci a v druhé polovině 16. století jihovýchodní části okupovali Turci a začlenili je do administrativní správy Osmanské říše. Za doby čtrnáctileté války (1593–1606) se podařilo Turky za pomoci sousedních zemí vytlačit. Avšak turecké nebezpečí na hranicích trvalo stále. Proti absolutistickým a rekatolizačním snahám Habsburků se pozvedaly v Uhrách v průběhu 17. století a na počátku 18. století vlny stavovského odporu a povstání, odehrávající se převážně na Slovensku. Slovensko se stalo útočištěm početných skupin českých exulantů po roce 1620. Ve výtvarném umění převládala renesance, zvláště v architektuře, a kulturní život byl rozdělen do konfesionálních a třídních táborů. Nejvýznamnější osobností českého národa byl Jan Amos Komenský a jeho dílo bylo přijato a zapustilo kořeny na Slovensku.²⁴¹

Další kapitoly průvodce jsou zaměřeny na současnost, a to od počátků národního obrození a od počátku dělnického hnutí v druhé polovině 19. století. Nato navazují kapitoly vzniku československého státu, které se soustřeďují na Velkou říjnovou socialistickou revoluci a vznik komunistické strany jako předvoje pro konečný boj s buržoazií a vykořisťování člověka člověkem. Samostatná kapitola se věnuje boji Komunistické strany Československa za národní a sociální spravedlnost. Následuje kapitola o době od roku 1933 do osvobození Rudou armádou v roce 1945 a nese název „Zánik buržoazního státu – Okupace a osvobození“. Závěrečná kapitola „Cesta československého lidu k socialismu“ je glorifikací „úspěchů“ a nastavení optimálních podmínek pro šťastnou budoucnost obou národů v prosperitě a míru.

²⁴¹ Srov: Tamtéž. S. 61–63.

Příloha č. 5 PhDr. Bedřich Tykva vzpomínky pamětníka výstavy Doba Karla IV. v dějinách národů ČSSR

V době konání výstavy s názvem Doba Karla IV. v dějinách národů ČSSR jsem byl zaměstnán v Kanceláři prezidenta republiky v odboru Památkové péče, a to od roku 1967. Byl jsem relativně mladý, bylo mi 34 let. Odborně jsem se jako archeolog, historik a památkář věnoval korunovačním klenotům, proto zapojení do přípravy a průběhu výstavy k výročí úmrtí Karla IV. bylo pro mě velkou výzvou.

Mám zato, že postupné vystavování korunovačních klenotů v letech 1968 a 1975 bylo jednou z hlavních inspirací pro obsah výstavy k 600. výročí úmrtí Karla IV. Když se v roce 1977 začalo s promýšlením plánu a scénáře výstavy, měli jsme zkušenost s předchozím vystavováním korunovačních klenotů, zejména na podzim v roce 1968. Tehdy šlo o jednu ze součástí významných kulturních akcí spojených se vznikem federace v Československu, a to v období kolem 28. října 1968. Zahájení výstavy korunovačních klenotů na podzim roku 1968 se zúčastnili představitelé státu a politická reprezentace složená jak z politiků, kteří následně převzali moc po roce 1969, tak i z těch, kteří byli postupně zbaveni svých funkcí. Největší pozornost vyvolala přítomnost Josefa Smrkovského, Františka Kriegla a Oldřicha Černíka. Právě účast těchto politiků v té době byla vnímána veřejností jako projev „nesouhlasu“ s politickým vývojem po srpnu 1968. Proto se hledal širší kontext výstavy v roce 1978, do kterého by zapadla doba „Karlovska“. Hlavní slovo pro přípravu scénáře výstavy měl prof. PhDr. Josef Kočí, DrSc., historik a pracovník Československé akademie věd se zaměřením na obor českých dějin. Osobně se znal s prezidentem JUDr. Gustávem Husákem z doby, kdy po propuštění z vězení pracoval ve Slovenské akademii věd jako vědecký pracovník. V této souvislosti bych rád zmínil, že uskutečnění dotčené výstavy pod jeho vedením mu otevřelo cestu ke jmenování profesorem na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy. Dalšími ideovými garanty připravované výstavy byli akademik Jiří Kotalík, ředitel Národní galerie v Praze a prof. PhDr. Ivan Krempa, DrSc., ředitel Ústavu marxismu-leninismu Praha.

S ohledem na význam výročí 600 let od smrti Karla IV. v kontextu dějin bylo rozhodnuto, že se expozice umístí do tří podlaží Starého paláce Pražského hradu. Pod koordinací Kanceláře Pražského hradu a prof. Kočího byly do přípravy zapojeny četné instituce jako například Národní muzeum v Praze, Národní galerie, Česká a Slovenská akademie věd, Národní muzeum v Bratislavě, Národní galerie v Bratislavě, památkové ústavy v Praze a v Bratislavě, Archeologický ústav ČSAV v Praze a Brně, pracoviště

výzkumu v Mikulčicích a další se svými odbornými pracovníky z Čech, Moravy a Slovenska.

Jak jsem uvedl, po zkušenosti z roku 1968 se rozhodlo, že výstava nebude jen „Karlovská“, ale tato doba bude představena v kontextu dějin národů Čechů a Slováků, aby byla znatelná dějinná kontinuita. V době přípravy na podzim v roce 1977 se diskutovalo, kterou dějinnou etapou začít a kterou zakončit. O počátečním období byl poměrně snadný konsensus v odkazu na Velkou Moravu. V té době mají dějinný počátek oba národy. Doba „Karlovská“ byla pojímána jako rozhodující pro českou státnost. Avšak státnost se dále vyvíjela v dalších významných dějinných etapách, jako byly např. husitství, reformace, obrození – zejména práce Palackého, přes vznik samostatného státu v roce 1918 až po současnost. Úvahy o završení výstavy byly předmětem složitého odborného i politického posuzování. Jako přijatelné východisko se usoudilo, že bude představena kontinuita vývoje obou národů jak před Karlem IV., tak po něm, a to až do současnosti. Jen pro úplnost dodávám, že se nenalezl souhlas s návrhem vystavit lebku svatého Václava a zahrnout Kapli svatého Václava v katedrále do výstavního okruhu. Naopak díky vystavení lebky Karla IV. včetně výsledků antropologicko-lékařského výzkumu prof. MUDr. Emanuela Vlčka, DrSc., přes nepochopení některých uměleckých historiček bylo dosaženo velkého návštěvnického zájmu. Do prezentace období Karla IV. byly samozřejmě začleněny jako stěžejní exponát české korunovační klenoty včetně dalších předmětů jako byl meč svatého Václava, jeho přilba a kroužková zbroj a nejvýznamnější relikvie ze svatováclavského pokladu a umělecké exponáty jako deskové obrazy mistra Theodorika a další.

Konečné slovo ke koncepci a celkovému pojetí výstavy měl prezident republiky JUDr. Gustáv Husák, který schválil obsah a realizaci výstavy. Seznámil s tím vedoucí politické představitel a vládu. Tím výstava dostala nejvyšší posvěcení a „zelenou“ pro zahájení příprav a samotnou realizaci.

Mým úkolem vzhledem k dřívější výstavářské praxi byla koordinace všech zainteresovaných subjektů. Nejdříve bylo třeba sestavit odborné týmy. Návrhy jmen odborníků předkládali představitelé institucí, kteří jsou uvedeni v katalogu k výstavě. Na celkovou přípravu byla poměrně krátká doba - od podzimu 1977 do května 1978. Mám tuto dobu v paměti jako mimořádně hektickou, kdy jsem svolával porady do Kanceláře prezidenta republiky, jezdil doslova po celém Československu a jednal s představiteli a pracovníky zapojených institucí, vybíral i převážel exponáty, docházel do výstavních prostor a koordinoval vydání katalogu. Odborně jsem se podílel na libretu první části

výstavy, a to doby „předkarlovske“, a to spolu s doc. PhDr. Zdeňkem Klanicou, DrSc., vedoucím výzkumů ve velkomoravských Mikulčicích, doc. PhDr. Zdeňkem Smetánkou, CSc., který byl odborníkem na českou středověkou archeologii a PhDr. Dušanem Třeštíkem, CSc., který se zabýval dějinami raného středověku. Usilovali jsme o zpřístupnění podzemních vykopávek pod 3. nádvořím Pražského hradu, ale tento záměr nebyl odsouhlasen především z důvodů organizačně technických. Dalším naším týmovým spolupracovníkem pro první část výstavy byl slovenský historik umění Štefan Holčík z Bratislavy a další kolegové.

Je třeba dodat, že se libreto výstavy v průběhu přípravy aktualizovalo a dopracovávalo. V koncepci architektonického a výstavního pojetí bylo architektky M. Tröstrem, J. Pošmourným a B. Ullrichem stejně jako výtvarníky R. Ducháčem, K. Pánkem a B. Votrubou z n. p. Výstavnictví promyšleně využito unikátních, autentických prostor Starého královského paláce Pražského hradu a nenásilného začlenění výstavního mobiliáře a grafického zpracování doprovodných textů do historického prostředí. Nejsložitějším bylo libretistické a výtvarné pojetí třetí části výstavy ve Vladislavském sále, kde musely být ve zkratce znázorněny dějiny našich národů od obrození do současnosti. Jako příklad hektické tvorby expozice „za pochodu“ může posloužit let Vladimíra Remka do kosmu 2. března 1978, tedy bezprostředně před plánovaným otevřením. Byl vydán pokyn, že tato skutečnost musí být připomenuta na připravované výstavě. Ve Vladislavském sále byly instalovány vitráže z leptaného skla s dějinnými motivy. Jedna z nich byla demontována, roztavena a Akad. arch. Bedřich Votruba, malíř, ilustrátor a grafický designer, narychlo vyhotovil leptanou vitráž připomínající let zatím jediného kosmonauta z naší republiky, a tím byla autenticky zakončena dějinná cesta národů ČSSR od doby Karla IV.

Výstava byla otevřena za účasti prezidenta republiky, předsedy federální vlády JUDr. Lubomíra Štrougala, ministrů, vedoucích funkcionářů politického a veřejného života a sdělovacích prostředků. Zájem veřejnosti byl mimořádný, fronta se táhla od zastávky tramvaje na Klárově po Starých zámeckých schodech, Jižními zahradami, přes tzv. Býčí schodiště J. Plečnika na III. nádvoří do podzemí Starého královského paláce a prohlídka exponátů byla „za pohybu“. Rozumím tomu, že hlavním magnetem byla část „Karlovska“, ale výstava jako celek byla ojedinělá. Žádný podobný zájem o jakoukoliv jinou výstavu jsem již nikdy nezažil.

Mým dalším úkolem bylo zajištění publicity výstavy, a to jak před otevřením, tak během zpřístupnění. Nikomu z Kanceláře prezidenta republiky se nechtělo odpovídat na

otázky novinářů a připravovat tiskové zprávy. Zadání připadlo na moji osobu, neboť jsem byl u všech klíčových jednání při přípravě, realizaci a zajištění výstavy, znal jsem všechny členy pracovních týmů, uměl jsem z paměti libreto výstavy a byl jsem na našem pracovišti v Kanceláři prezidenta republiky tzv. „nejmladší“. Výstavě byla ve sdělovacích prostředcích věnována mimořádná pozornost, což vedlo bezpochyby k neobvyklé návštěvnické účasti, přesahující milion návštěvníků. To, že o výstavě nevyšly žádné odborné recenze je mj. zapříčiněno i tím, že o výstavě byl vydán jen brožovaný průvodce a o souborný katalog nebyl vydavatelský zájem. Tvůrčímu kolektivu výstavy „Doba Karla IV. v dějinách národů ČSSR“ byla v květnu 1979 udělena Státní cena Klementa Gottvalda.

Výstava byla pozitivně přijata nejen politickou a státní reprezentací, ale především se těšila velkému zájmu veřejnosti a odborníků. V době konání byla nesporně velkou společensky příznivě přijímanou událostí, která v politicky nelehkém období obrátila zájem veřejnosti k významným údobím našich dějin. O konání výstavy k výročí Karla IV. v Norimberku jsem pouze slyšel, pokud vím, z řad historiků se na výstavu do Norimberka vypravil prof. PhDr. Jiří Spěváček, DrSc., který se specializoval především na dobu vlády Lucemburků. Podle mých informací vycestoval na základě souhlasu a jednání církevních kruhů, neboť měl možnost pracovat ve vatikánském archivu. To, jestli o výstavě v Norimberku publikoval, mi není známo.

Příloha č. 6 Doc. PhDr. Jan Galandauer, DrSc. vzpomínky pamětníka výstavy Doba Karla IV. v dějinách národů ČSSR

Vážený kolego, posílám vzpomínku na onu v kontextu zvláštní výstavu o Karlovi IV. Docela mně bavilo se rozpomínat na tak dávné události. Je to jen vzpomínka pamětníka trošku spojená poznámkami, které napadají historika, jenž se snaží pochopit, co se to v onom roce dalo.

Jistěže zpráva o tom, že vrcholný stranický orgán se usnesl, že v Praze bude uspořádána velká výstava věnována Karlu IV., všechny překvapila. Výstava konaná, jak dokládá průvodce výstavou, který jste mně poslal, pod záštitou tajemníka ÚV KSČ, prezidenta republiky. V čele přípravného výboru byl předseda vlády, pořadatel Kancelář prezidenta republiky, Čs. akademie věd, České a slovenské ministerstvo kultury. Pokud vím a pokud si vzpomínám, žádná velká výstava v komunistickém Československu

neměla tak velkolepou záštitu. A také žádná výstava se nekonala v tak reprezentativních prostorách: Vladislavský sál a další rozsáhlé prostory královského Hradu. Pokud si vzpomínám, tak jedině kdysi, snad na počátku šedesátých let, se ve Vladislavském sále konala výstava v r. 1963 nebo 1964. Její spiritus agens byl akademik Josef Poulík²⁴², který dělal na jižní Moravě velké výkopy, zejména slavné Mikulčice. To byla velmi úspěšná a propagovaná výstava. Pokud se nepletu, byla to výstava „putovní“. Poprvé se snad konala v Brně a pak snad ještě někde, sám jsem ji viděl právě ve Vladislavském sále. To ale nelze srovnat se slávou a velkorysostí, jaká byla věnována výstavě o Karlu IV. Ta zabrala nejen Vladislavský sál, ale další rozsáhlé prostory Hradu a dostalo se jí zcela mimořádného politického krytí.

Když nad tím teď, skoro po půlstoletí medituji, tak mě to připadá jako paradox. Nejslavněji prezentovaná výstava v období totality byla věnována Karlu IV.! Velké, většinou politicky „angažované“ výstavy, se konaly v jízdárně Pražského hradu (např. výstava ke stému výročí V. I. Lenina²⁴³) či v prostorách u Hybernů (např. výročí vzniku SSSR v r. 1972²⁴⁴). To jsou jen takové impresy, ale docela si myslím, že něco jako „výstavní politika komunistického režimu“ nebo něco takového by mohlo být zajímavé téma.

Rozhodnutí o uspořádání výstavy v tom nejslavnějším provedení bylo překvapivé. Karel IV. nebyl zrovna v komunistickém „historickém obrazu“ populární osobností. Souviselo to také vedle všeobecné averze vůči „feudálům“ s vyzdvihováním husitství (např. ministr Alexej Čepička²⁴⁵ pronesl mnoho projevů oslavujících „husitské revoluční hnutí“, opíral se přitom zejména argumentaci Jana Pachty²⁴⁶ – jež je „nejhutnější“ v jeho spisku o Pekaři a pekařovštině - nebo tak nějak²⁴⁷). Když husitství a Žižka byli představováni jako vrchol, tak Karel IV. a jeho doba představovali „dolinu.“ Při přípravě publikace o památníku na Vítkově jsem našel krásný doklad „lidové“ či režimní averze vůči Karlovi IV., a to v souvislosti se smrtí Klementa Gottwalda: V r. 1953 komunistický aktivista

²⁴² POULÍK, Josef. Archeolog (1910-1998). Byl přední odborník v oblasti slovanské archeologie a profesor slovanské archeologie na tehdejší Universitě Jana Evangelisty Purkyně v Brně. Hlavní pozornost věnoval slovanské problematice, zejména velkomoravskému období.

²⁴³ LENIN, Vladimír, Iljič. (1870-1924). Byl komunistický politik a revolucionář, vůdce bolševické strany, první předseda vlády sovětského Ruska (1917–1922) a posléze Sovětského svazu (1922–1924).

²⁴⁴ Říjnová revoluce v listopadu 1917 vedla k pádu Ruského impéria a odstranění prozatímní vlády prozatímní vlády. Poté, co bolševici zvítězili v občanské válce občanské válce, byl v prosinci 1922 založen Sovětský svaz.

²⁴⁵ ČEPIČKA, Alexej. (1910-1990). Byl český a československý politik KSČ, zeť Klementa Gottwalda, ministr spravedlnosti (1948-1950) a národní obrany (1950-1956).

²⁴⁶ PACHTA, Jan. (1906-1977) byl český komunistický historik a archivář.

²⁴⁷ PACHTA, Jan. Josef Pekař, ideolog kontrarevoluce, vydala Socialistická akademie, Praha, 1948.

v dopise ÚV navrhoval, aby parlament odhlasoval, že Gottwaldovi bude přičten „na věčné časy“ přídomek „otec vlasti“, protože ten nepřísluší někdejšímu císaři říše římské a českému králi Karlu IV. neboť nebyl otcem celé české vlasti, ale jen úzké vrstvy feudálů, patriciátů a církevních pánů, zatímco městská i venkovská chudina byla krutě vykořisťována a často na pokraji hladu, ale právě Gottwaldovi...“ atd. atd. (o tom je povídání in: Jan Galandauer „Chrám bez Boha nad Prahou“, Havran Praha 2014, str. 193-194).

Karel IV. ovšem nebyl arcinepřítel, nebyly bourány jeho pomníky např. jako ty Masarykovy, nezmizel z učebnic a Karlův most zůstal Karlův, Karlovy Vary Karlovými Vary, ale stejně, koho by napadlo (v sedmdesátých letech, nemluvě o letech padesátých), že komunistický režim svému, v zásadě neoblíbenci, uspořádá takovou honosnou prezentaci, jaké se nedostalo žádné jiné osobě, panovníkovi, politikovi umělci, komukoliv.

V r. 1978 jsme byli na výsost překvapeni, když jsme se dozvěděli, že bude tato mohutná výstava uspořádána. Hledalo se vysvětlení v tom, že v dubnu toho roku se G. Husák setkal s kancléřem H. Schmidtem²⁴⁸ a byla přijata společná deklaráce ČSSR-NSR. Říkalo se, že výstava o Karlovi IV. v Praze měla být protiváhou k německé výstavě (něco v tom smyslu: aby nám Němci neukradli krále). Ale hledala se souvislost s Husákovou návštěvou NSR v tomto roce. To jsou ale jen dobová, nijak zvlášť přesvědčivá vysvětlení. S odstupem doby mě napadá takové obecné vysvětlení, že šlo o projev snahy do komunistického „historického obrazu“ nějak začlenit „národní prvky.“ To se občas stávalo i v jiných komunistických zemích. Docela zřetelně v SSSR (Stalinova kritika Pokrovského²⁴⁹, vyzdvihování carských generálů a admirálů, směšné pokusy v NDR hledat „pokrokové prvky v pruské tradici, a v jiných zemích - nemluvě o zcela znacionalizovaných dějinách rumunských atd.). To je jen náhodný výčet, co mne napadlo o „nacionalizaci“ komunistické ideologie. Možná, že bombastická výstava byla projevem snahy režimu „překonat“ sterilní spíše „internacionalistické“ pojetí národních prvků. I když o to se staral už Zdeněk Nejedlý²⁵⁰, konjunktura husitství a Aloise Jiráka²⁵¹ atd. Také by mohlo být něco na tom, že 10 let po roce 1968 a po znásilňování společnosti v normalizaci, režim chtěl udělat nějaké vstřícné „kulturní gesto“. Ale to je jen takové

²⁴⁸ SCHMIDT. Helmut, Heinrich, Waldemar. (1918-2015) byl německý politik SPD, pátý kancléř NSR (1974-1982).

²⁴⁹ POKROVSKY. Michail, Nikolajevič. (1868-1932) byl ruský marxistický historik, bolševický revolucionář a veřejný činitel.

²⁵⁰ NEJEDLÝ. Zdeněk. (1878 – 1962) byl český historik, muzikolog, literární historik, politiky a veřejný činitel.

²⁵¹ JIRÁSEK. Alois. (1851-1930) byl český prozaik, dramatik a politik. Sepsal řadu historických románů a byl představitelem realismu.

meditování po uplynulé polovině století. V zásadě se té výstavě divím a všemu co ji provázelo dodnes.

Průvodce výstavy, který jste mně poslal, je myslím vydání z Panorámy a já ho vidím poprvé. Uvedení autoři mně překvapují. Slováci jsou tam uvedeni, soudím, aby byla manifestovaná „česko- slovenskost“ výstavy. P. Horvát, R. Marsina²⁵² a V. Matula jsou vědci s prestiží (to nelze říci o P. Hapákovi), ale pochybuji, že se na výstavě nějak podíleli. Rozhodně se neobjevili v Praze nebo, přesněji řečeno, ani na Hradě při přípravě výstavy, ani při udělování státní ceny Klementa Gottwalda. Teď, když o tom rozvažuji, tak si uvědomuji, že český a slovenský „obraz“ Karla IV. musel být zcela jiný. Tehdy, když se výstava připravovala mě to ani nenapadlo. Pro Slováky to byl (a jistě i je) cizí panovník v cizí zemi; v Bratislavě nebyl a není ani Karlův most, ani Karlova univerzita, ani Karlštejn, neměli Nerudu, který by básnil o Karlově popíjení s Buškem z Velhartic, nemají Karlovy Vary, asi neříkají švestkám kadlátko atd. Myslím si, (ne, že bych si toho v r. 1978 všiml, a že by mě to vůbec napadlo), že se tady projevil rozdíl mezi „historickým“ a „nehistorickým“ národem. Předpokládám, že ta záplava výprav, která se hrnula na výstavu, byla česká i moravská, ale jezdily nějaké výpravy ze Slovenska? Myslím, že nikoli, ale to je potřeba doložit. Dále k uvedeným autorům: vůbec neznám PhDr. Bedřicha Tykva²⁵³ a Dr. Jiřího Buriana²⁵⁴. Hledal jsem je v příručkách, ale nejsem z toho o moc moudřejší. Jeden je uveden jako pracovník Národní galerie - ano, ale ředitelem Národní galerie byl akademik Jiří Kotalík²⁵⁵, vynikající odborník, zkušený autor libret a scénářů. Při přípravách výstavy byl pořád „na place“ a myslím, že on měl na uskutečnění výstavy veliký podíl. Asi tam z nějakého důvodu nechtěli uvést jeho jméno, ale proč tam dali B. Tykva a J. Buriána, to nevím. Snad to nějak souviselo s tím, že „autorský kolektiv“ (vůbec jsme nebyli kolektiv, ale částičky jakéhosi nepřehledného houfu) byl vyznamenán „Státní cenou Klementa Gottwalda.“ Cena byla spojena s pěknou částkou, myslím, že 200 000 Kč, která byla rozdělena asi mezi 10 osob, snad mezi uvedená jména v Průvodci Panoramy. Ale není jisté, že by lidem, kteří asi s výstavou neměli nic společného, dali také podíl na Ceně Klementa Gottwalda? Kromě toho z Gottwaldovy ceny byla zaplácena jakási recepce, nebo co to bylo, která se konala ve Valdštejnském paláci. Kdo tam z autorů byl, to si nepamatuji. Já jsem většinu recepce,

²⁵² MARSINA, Richard. (*1923). Byl slovenský historik, archivář a zakladatel moderní slovenské historiografie

²⁵³ TYKVA, Bedřich. (*1944) je archeolog, muzejní pracovník a památkář.

²⁵⁴ BURIAN, Jiří. (*1935) je český historik umění, autor výtvarných publikací a muzeologických a výstavních realizací.

²⁵⁵ KOTALÍK, Jiří. (1920-1996) byl český historik umění, umělecký kritik, překladatel z angličtiny, ředitel Národní galerie.

strávil s hostitelem ministrem Klusákem, který (uvolněn množstvím Bohemia sektu, stejně jako já), mně vyprávěl vzpomínky (skutečně zajímavé). Podíl na Gottwaldově ceně činil pro jednotlivce jen něco přes tisícovku, ale dovedu si představit, že z nějakého důvodu, aby ty peníze nedostal ředitel Národní galerie Jiří Kotalík nebo ředitelka „historického muzea Národního muzea“ (tak se oddělení NM tehdy jmenovalo) paní Helena Johnová²⁵⁶. Mám ten dojem, že J. Kotalík a H. Johnová měli na realizaci výstavy velký podíl. A co je vlastně zvláštní: mezi uvedenými autory není ani jeden, který by něco o Karlovi a jeho době napsal, aspoň to nevím. O tom, že by byl ještě nějaký pamětník výstavy, pochybuji. Já jsem patřil mezi nejmladší a dnes mám 84 let. O všech, o kterých píšu, vím s jistotou, že dávno nejsou mezi námi. On to byl, pokud se týče autorů výstavy, myslím, velký zmatek. Výstava měla absolutní prioritu a měla vzniknout v extrémně krátkém čase. Obvykle příprava větší výstavy vznikala déle než rok. Tady byla lhůta několika měsíců. Byl vyhlášen jakýsi „mimořádný stav“.

Myslím, že nebyl jednoznačně určen libretista, který by vytvořil libreto a scénář, jak to při výstavách bývá pravidlem. Myslím, že úkol připravit výstavu o Karlu IV. byl „přidělen“ v jakémsi poplachovém režimu. Urychleně vznikly nějaké scénáře, instituce vytvořily nějaké soupisy a honem to dodávali na Hrad (nejspíše instituce), někdy nějaké dokumenty, jež vlastně vystavovat nesměly, v některých případech to byly dokumenty, jež se vlastně nesměly vystavovat a po týdnu byly nahrazeny věrnými kopiemi. Ale na zahájení muselo být vše originální.

Děly se věci. Některé historické dokumenty dováželi ředitelé institucí za doprovodu ochrany historických dokumentů SNB. Pamatuji si epizodu: nejsem schopen říct ani jméno ani funkci muže (ačkoliv jsem ho dobře znal, a ještě jej v duchu vidím), který přivezl za doprovodu SNB nějaké vzácné dokumenty. Ačkoliv to byl, vždyť zastával vysokou funkci, určitě „prověřený kádr“, tak mu státní bezpečnost nedovolila, aby vstoupil do prostor, kde se výstava připravovala. O „ochranu“ tohoto prostoru, kam měla za několik týdnů vstoupit noha generálního tajemníka, se starala nějaká složka StB. Ta měla ve svém seznamu onoho soudruha vedeného jako nebezpečnou osobu, protože jeho bratr žil někde v Kanadě nebo kde. Výsledkem byl nezapomenutelný obraz: soudruh v doprovodu dvou příslušníků SNB kráčel ke vchodu Vladislavského sálu, zůstal stát před vchodem, stráž zavolala vedoucího prezidentské kanceláře PhDr. Josefa Kočího, DrSc., ten pouzdro s nějakým drahocenným kodexem převzal a vnesl do prostor Hradu.

²⁵⁶ JOHNŮVÁ, Helena. (1926-2006) byla ředitelkou Historického muzea Národního muzea v Praze, dlouholetou předsedkyní Národopisné společnosti československé a s čestnou členkou České národopisné společnosti.

Jak jsem již uvedl, ne všichni uvedení jako autoři námětu, libreta a scénáře tu výstavu skutečně dělali a také instituce uvedené jako „Odborná realizace výstavy“ nejsou vyjmenovány úplně. Měl by tady být také „Ústav marxismu - leninismu ÚV KSČ“ – ostatně čtyři jeho pracovníci jsou uvedeni v katalogu pod „Námět libreta, scénář“: prof. Ivan Krempa, DrSc.²⁵⁷, PhDr. Václav Brabec, CSc., RSDr. Antonín a PhDr. Jan Galandauer CSc., tedy já. Jak se ÚML ÚV KSČ a jeho pracovníci dostali k realizaci výstavy věnované Karlovi IV.? Co má ÚML ÚV KSČ společného s tímto českým králem a římským císařem? Historicky nic, byl to neorganický nesmysl, prostě KSČ, reálný socialismus, SSSR atd., ale na výstavě musel být, i když neměl s Karlem IV. nic společného. Prakticky nic, pokud se neberou v úvahu snad nějaké zmínky o Karlově univerzitě. Mám matný dojem, že tam byl nějaký dekret E. Beneše, snad z r. 1946, který obnovoval nebo spíše nechal vytvořit nové insignie Karlovy univerzity. Originální na jaře r. 1945 spolu z Prahy ustupujícími Němci, zmizely a už se nikdy nenašly. Vlastně ve Vladislavském sále, tedy v nejreprezentativnějším prostoru, byla jakási druhá výstava, která s Karlem IV. nesouvisela-ani jako jakýsi „Nachleben“ nebo „druhý život“, jak se pozdější historické reflexi někdy říká. Nešlo přitom o nějaký malý přívěšek, byl tomu věnován celý Vladislavský sál! Název „Doba Karla IV. v dějinách národů ČSSR“ byl naprosto zmatečný.

Jak se doba Karla IV. odrážela v dějinách KSČ či „reálného socialismu?“ Nevím, kdo tohle vymyslel a kdo přišel na myšlenku, že tuto část zajistí pracovníci ÚML ÚVKSČ. Nevím, zdali prof. Ivan Krempa, náměstek ředitele ÚML ÚV KSČ „východňár“ s mocnými konexemi“, snad se samotným Biřákem. Nebo vedoucí oddělení ÚV KSČ Bejda (křestní jméno si nevzpomenu), také politická veličina v rámci tehdejší nomenklatury apod., protlačil za jakéhosi dozorce nebo jak to nazvat. Nebo snad to bylo tak, že nějaký stranický orgán či „vedoucí soudruh“ řekli Krempovi: musíš zajistit, aby se výstava nesla ve správném duchu, a jsi za to zodpovědný; na co máme tak velký ústav? Krempa a ÚML UV KSČ se do přípravy protlačili nebo tam byli vtlačeni na příkaz? Já nevím. O Karlovi IV. Krempa jistě nic nevěděl, to nevadilo, ale měl zajistit ideově a politicky důležité dějiny 20. století až do současnosti. Ostatně jeho dosavadní publikační činnost se soustřeďovala na komunistické hnutí na Zakarpatské Ukrajině a s výstavami žádné zkušenosti neměl. Vyřešil to tak, že si přibral dva pracovníky ústavu, které přeci jen měli nějaké zkušenosti s výstavami, (ovšem docela jiné velikosti a druhu),

²⁵⁷ KREMPA, Ivan. (1913-2001) byl historik.

a to Václava Brabce a mě. Jak se ocitlo na scénáři jméno Antonína Faltyse, nevím. Byl to vedoucí historického odboru ÚML ÚV KSČ, tedy můj šéf, ale s výstavou neměl nic společného a při její přípravě se na Hradě neobjevil. Václav Brabec²⁵⁸ a já jsme začínali v Gottwaldově muzeu a tam jsme nějaké výstavy, ovšem nesrovnatelné velikosti, dělali. Já jsem například dělal výstavy ke Slovenskému národnímu povstání, Pražskému povstání. Václav Brabec jich dělal povícero a také nějaké stálé muzejní expozice. V důsledku toho, když ÚML ÚV KSČ měl něco dělat s výstavami a muzejními expozicemi, vedení si vždy vzpomnělo na Václava Brabce a Jana Galandauera.

Tohle ovšem bylo něco jiného, vůbec nebylo jasné, kdo rozhoduje. Vedle Krempy, tam měl slovo PhDr. Josef Kočí DrSc.²⁵⁹, váhu mělo slovo akademika Jiřího Kotalíka (pokud o něčem prohlásil, že je to výtvarně nevhodné, tak si to těžko dovolili neposlechnout). Jinak neurčitou funkci měl při dohledu prací na výstavě vedoucí oddělení ÚV KSČ Miler (nevím jaké měl křestní jméno, ani jestli se jeho jméno nepsalo německy)²⁶⁰, tehdy platil za jakousi vlivnou černou eminenci normalizačního období, hlavně se projevoval při schvalování filmů (plno scénářů, a i natočených filmů „zabil“, nebo jejich uvedení o léta zpozdil). Známy je zejména díky pozdějším svědectvím Věry Chytilové²⁶¹, jež měla k němu zvláštní vztah. Dovedla mu strašlivým způsobem vynadat, každého jiného by zavřeli, ale on se té krásné energické ženy bál (všichni ostatní filmaři a jiní kulturní pracovníci se báli jeho) a zároveň se asi nafukoval, když tato krasavice přišla k němu do budovy ÚVKSC na návštěvu, byť mu tam vynadala s protistátními výpady, a nakonec přikývl k jejím scénářům. Ve Vladislavském sále se objevil tak jednou dvakrát týdně; všichni jsme se okolo něj seskupili a vyslechli jeho výklady. Byl podnapilý (ostatně se později do protialkoholické léčebny dostal). Přečkali jsme jeho projevy (i opilý mluvil plynule) a stejně jsme nevěděli, na čem jsme, zda to děláme dobře nebo špatně a co bychom měli dělat. Nebyl to snad on, kdo byl pověřen nějakou supervizí? Já jsem se v důsledku těchto vystoupení octl v divné situaci a pozici, vedoucí oddělení ÚV KSČ soudruh Miler (Miller?) si z hloučku lidí okolo něj vybral jednoho, ke komu mluvil. Z nějakého důvodu si jeho alkoholem zmožený mozek téměř pokaždé vybral z hloučku mě. Co jsem měl dělat? Chápavě jsem přikyvoval s přáním, aby to co nejrychleji skončilo.

²⁵⁸ BRABEC, Václav. (1956-1987) byl historik se zaměřením na dějiny KSČ.

²⁵⁹ KOČÍ, Josef. (1922-1986) byl pracovník Československé akademie věd. Práce v oboru českých dějin a dějin SSSR.

²⁶⁰ MÜLLER, Miroslav. (1926-1997) byl spisovatel, v roce 1969 byl jmenován zástupcem vedoucího oddělení mezinárodní politiky a vedoucím odboru pro socialistické státy v ÚV KSČ, počínaje rokem 1972 zde působil jako vedoucí oddělení kultury a stal se členem Ústřední kontrolní a revizní komise a jmenován do ideologické komise ÚV KSČ. Až do jara 1989 tak zastával klíčové postavení v ideologickém řízení kultury komunistickou stranou.

²⁶¹ CHYTILOVÁ, Věra. (1929 – 2014) byla česká filmová režisérka, pedagožka FAMU.

Měl jsem nepříjemný dojem, že někteří spoluvůrci se na mě dívali s podezřením, není ten Galandauer informátor s. Millera? Nikdy jsem se s ním mimo Vladislavský sál nesešel; možná, že můj dojem, že mě někteří považují za informátora s. Millera byl také jen projev paranoie, ale charakteristický pro atmosféru doby a místa. Nevyjasněné kompetence, bezpočet zásahů a intervencí. Ideově a politicky „převratné“ téma výstavy, „politické“ obavy, ale i finanční zájmy (budou honoráře), k tomu absolutní imperativ splnit termín, to vše bylo určeno předsednictvem ÚV KSČ! To byla atmosféra při přípravě výstavy. Mimochodem se tvrdilo, že v každé vitríně na výstavě bylo instalováno odposlouchávací zařízení, bylo prý sice určeno k zachycení reakce návštěvníků. Ale kdosi varoval, dejte si pozor na hubu, odposlouchávací zařízení funguje už teď. Nějak se mně to nezdá, odposlouchávat návštěvníky, asi fake news - nicméně charakteristické pro atmosféru, která tehdy při přípravě výstavy vládla. To mi připomíná: rozhodně se podívejte do „Archivu bezpečnostních složek“. Je to nový archiv a mám s ním ty nejlepší zkušenosti.

Když jsem něco potřeboval v souvislosti s přípravou knihy o památníku na Vítkově, udělali k tématu velmi kvalitní heuristiku a materiály pečlivě připravili. Myslím, že, když tam zadáte téma „Výstava doba Karla IV.“, bude tam věcí dost. STB byla při přípravách výstavy i v jejím průběhu v plné permanenci. To muselo zanechat v agendě stopy. Když už mluvíme o archivech, někde by měl být, asi v Národním archivu, fond „Národní podnik Výstavnictví“. To je podnik, který měl na výstavy skoro monopol, tam se točily velké peníze. Někdy bylo důležitější, kolik dostane odborný poradce, kolik autor předlohy, kolik architekti atd. Rozhodně doporučuji zjistit, jestli neexistuje archiv národního podniku „Výstavnictví“ Nevím, kde by mohl být uložen. Asi je uložen v SÚA, zdali se uchoval a jakém je stavu, nemám tušení. Také je možné, že ten archiv někdo pročistil: tam se jednalo o velké peníze. Byla to džungle ve stanovování honorářů.

Nejasné kompetence, nejasné zadání, obavy snad i strach a na druhé straně žádná strohá diktatura, leccos si autoři mohli dovolit. Někde v nějakém zadání bylo, že je zapotřebí ukázat také vznik Československa. To jsem nejdříve obstarával já, a tak jsem tam dal rukopis Rašínem načrtnutého vyhlášení čs. samostatnosti z 28. října a jeho fotografii, přidal nějakou fotografii „mužů 28. října“; pak jsem si řekl, když domácí odboj, tak také zahraniční a dal jsem tam Masarykův rukopis (asi Washingtonskou deklaraci) a také foto Masaryka. Něco muselo být ve vzduchu, že jsem si něco takového dovolil. Když se k této části věnované vzniku ČSR dostavil profesor Krempa doprovázený docentem Kočím, a ještě nějakou svitkou, nevypukla nějaká bouře, žádné výtky typu: „kdo

sem dal toho Masaryka, to je provokace.“ Krempa zíral a mumlal nějaké nesouvislé poznámky, Kočí neříkal nic. Žádná bouře nevole, ale také žádné schválení, nechtěli se vyjádřit. Za dva dny ovšem Masarykovo foto zmizelo, rukopis s anotací obsahující jeho jméno zůstaly. Podivné řešení, to už nebyla totalitní jednoznačnost (násilnická, ale výkonná). Masarykovy a Rašínovy texty a popisky zůstaly, fotografie zmizely, ale potichu, bez vysvětlení, ale také bez výtek, bez průseru.

Z různých výtek a připomínek ta nejbližší nepřišla ani od Krempe (ten se asi bál, že nastane průšvih, a bude za to odpovědný), ani od opilého Milera, ani od nějakých rádců z ideologického oddělení, kteří se nepravdělně ve Vladislavském sále objevovali; nýbrž od snad nejvzdělanějšího muže v celém sále. Docent Josef Kočí (profesorem se stal až příští rok) napsal na svoji dobu pozoruhodné práce o období národního obrození, knížku o čarodějnických procesech, významně se podílel na řadě syntetických děl (např. Dějiny Prahy); mám také dojem, že střední školu absolvoval ve Francii. A tento vzdělaný a kultivovaný muž s mnoha zájmy, přišel ke skupině, která vedle nás, výkonných „pomocných sil“ Václava Brabce a mě, sestávala ještě z Ivana Krempe a Jiřího Kotalíka. Oslovil V. Brabce a mě: “Soudruzi, máte tam velikou politickou chybu. Pojdte se podívat.“ Přivedl nás ke skříni s originálem Varšavské smlouvy. Samozřejmě, že to byla ohromná blbost vystavovat originál Varšavské smlouvy z roku 1949 na výstavě o Karlu IV.; nicméně sic rebus stantibus, s tím se nedalo nic dělat. Čuměli jsme na originál varšavské smlouvy a nic nás nenapadlo, kde jsme pochybili a co docent odhalil. Podívejte se na první řádku, vyzval nás, dívali jsme se a nic nás nenapadlo. A pak nám to vysvětlil: členské státy byly seřazeny podle abecedy, název provázal podpis hlavy státu. V důsledku toho byla na první řádce hlava albánského státu Enver Hodža, a to měla být naše chyba! Tedy V. Brabce a moje. Ještě mám v paměti to ohromení: Akademik Kotalík, viditelně ošresen, obrátil oči v sloup, profesor Krempa nebyl schopen vyslovit jakýkoliv komentář. Vašek Brabec zbledl (pamatuji si to dobře, Vašek trpěl nějakou formou cukrovky, říkalo se tomu prý „cukrovka křehká??“, nevím, ale při stresech se rychle dostal do jakéhosi šoku, a první pomoc spočívala v rychlém dodání cukru. Pak se hodinu vzpamatoval. Během přípravy Karla IV. jej to asi 3-4 krát přepadlo.

K vysvětlení Kočího „odhalení“: v rámci sovětsko-čínského sporu, který tehdy zuřil, našel Peking jediného spojence v Evropě - Albánii. Tam nadávali Sovětům zdatně, v obavě před sovětskou invazí pokryly zemi železobetonové bunkry, které tam straší dodnes. V jistém smyslu Albánie byla v polovině sedmdesátých let k sovětskému bloku

větší rétorický nepřítel než NATO a američtí imperialisté a Enver Hodža nadával Sovětským představitelům daleko hůře, než kterýkoliv „západní“ představitel.

Nabral jsem dechu první a nevěřicně (a rozčileně) se tázal: takže navrhujete listinu, jež založila Varšavskou smlouvu odstranit? Nebo snad odstříhnout první řádek? Pak bychom začínali vhodným Bulharském? Nebo máme nechat vyrobít novou zakládající listinu Varšavské smlouvy bez Albánie, navrhujete, abychom vyrobili falsifikát? Nějak to absurdní setkání skončilo a nemělo žádné důsledky, nikdo nic z toho nevyvozoval. Pro mě však mělo důsledky, vlastně téměř trvalé. Dodnes jsem nestrávil, že vysoce vzdělaný a inteligentní člověk může přijít s něčím, co by nenapadlo nejhoupějšího aparátčíka. Celá tahle příhoda je vlastně mimo téma, vyplývá snad z mé jakési potřeby vyslovit, co jsem nikdy nikomu nesdělil, proč také? Vy jste první. Ale v jistém smyslu jako by byla dnes aktuální. Jaké šílenosti můžeme číst na sítích od lidí se vzděláním a tituly; dokonce bych řekl, že Kočího požadavek změnit text varšavské smlouvy je v jakési formě „in“ i dneska, tím myslím způsob myšlení. Dnes se také koriguje historie tím, že někdo urazí Kolumbově soše hlavu či zničí pomník jižanského generála, který bojoval ve válce v šedesátých letech 19. století. Způsob myšlení: v čele varšavské smlouvy je „nepřijatelná“ Albánie a „nepřijatelný“ Enver Hodža-tak se to musí „korigovat“. To stále žije.

Jiný problém, ale spíše roztomilý, se vázal k fotografii, která měla dominovat čelní stěně Vladislavského sálu. Tam měl být umístěn portrét presidenta republiky a generálního tajemníka. Samozřejmě pitomost, co má co dělat G. Husák na výstavě Karla IV. Nevím, kdo to rozhodl, nicméně byla shromážděna řada jeho fotografií a někdo (nevím, už kdo) byl poslán k Husákovi, aby si vybral. On tak učinil, byla to normální fotografie. Pak přišel problém, když se fotografie zvětšila na nějakých 1,5 metru, to vypadal generální tajemník příšerně, foto bylo úplně červené. Konstatoval jsem, že to nejde, lidé budou dělat vtipy, že hlava státu vypadá jako špekáček. Viděli to všichni, to bylo zřejmé a nevím, jak ta fotografie mohla zvětšením tak zčervenat. Nikoho nenapadlo, že by snad ve fotolaboratoři „Výstavnictví“ všichni viděli, že fotografie je neúnosná, ale nikdo se nenašel, kdo by si opatřil přístup k Husákovi a odvážil mu sdělit, že na fotografii, kterou si vybral, vypadá příšerně. Hrozná fotografie zůstala až Husák sám, asi tak týden před zahájením se přišel podívat na již hotovou výstavu. Při vstupu do Vladislavského sálu se podíval na fotografii a divil se, jako jsme se divili my. Proč je tak červený? Někdo, snad Krempa, něco vyděšeně blekotal, že „vy sám jste ráčil fotografii vybrat“, president mávl rukou a řekl, dejte tam fotografii jinou. Já jsem měl jakési zadostiučinění, také

Husák, podobně jako já, se vyjádřil, že vypadá jako „špekáček“. Tím jsem se samozřejmě nikdy nechlubil a v textu pro Vás to zmiňuji jako jakousi úsměvnou vzpomínku.

Jak vypadalo provádění Husáka při jeho prohlídce výstavy a kdo jej prováděl, nevím. Ve Vladislavském sále jsme prováděli my, starší období já a novější V. Brabec. Asi jsme s Vaškem představovali nejjednodušší řešení, nakonec jsme začínali v Muzeu KG jako lektoři. Krempa asi měl obavy, myslím, že oprávněné. Jeho čeština byla bezvadná, snad i slovenština, také jeho ruština, pokud to mohu posoudit a dokonce, překvapivě jsem ho slyšel slušně komunikovat německy. V tom nebyl problém, ale v naprosté jednotvárnosti jeho ústního projevu. Sám jsem slyšel, že tajemník Jan Fojtík o něm mluvil jako o „uspávači hadů“. A byl také rozvláčný, to by s nervním Husákem nedělalo dobrotu, a on to věděl.

Výstava byla otevřena a skutečně zájem byl obrovský. Všelijaké kolektivy se dožadovaly návštěvy, byl vypracován harmonogram, kdy mohou přijet do Prahy. Krempa byl ve svém živlu, zajišťoval přednostní prohlídky svých známých a stylizoval se jako tvůrce velkolepé výstavy. Jistě je zajímavé zkoumat, jaké byly příčiny širokého zájmu veřejnosti. Při politických výstavách se návštěvy v Praze musely doplňovat různými benefity, jako byla návštěva obchodních domů a musely být organizovány. Tady to bylo naopak, dostat vhodný termín k návštěvě byl úspěch. Určitě se lidé nedrali na výstavu kvůli tomu, co jsme zplodili, ale Kvůli Karlovi IV.! To bylo překvapivé a nové. Jen vystavení korunovačních klenotů stačilo k tomu, aby lidé přijížděli do Prahy. Ještě poznámka, v Německu jsem na výstavě nebyl. Vlastně jsem ani pořádně neznal ani celou výstavu na Hradě, pořád jsem byl zavřený ve Vladislavském sále, ten snad „z bezpečnostních důvodů“ nebyl zcela volný. Zejména, když se tam objevily korunovační klenoty. Celu výstavu jsem prošel, nicméně jsem mimo Vladislavský sál viděl totéž, co běžný návštěvník.

Tak to by bylo vše. Srdečně přeje úspěch v magisterské práci Jan Galandauer.

Příloha č. 7 Jan Nepomucký dnes

Frieden unter dem Kranz der zwölf Sterne - Der Heilige Nepomuk, der Grosse Schweiger, ist eine Symbolfigur für Europa

Weuermeling Hans-Bernhard

V roce 2004 se rozšířila Evropská Unie zejména o hranice Polska a ČR. V dómské pokladnici v Budyšině se nachází malý relikviář s nápisem mezi dvěma anděly

„S. JOANN.NEPOMUC: M“ „S“ jako svatý a „M“ jako Martyr, Martyrer. Skleněná kapsle obsahuje kousek kosti mezi dvěma palmovými větvemi na diamanty zdobené koruně, která tvarem zobrazuje pilíř Karlova mostu v Praze, ze kterého byl buď živý, nebo mrtvý svržen do Vltavy. Proč? Nepomuk byl mučedník, protože mlčel. Legenda hovoří o zpovědníkovi královy manželky. Nepomukovu odmítnutí porušit zpovědní tajemství vedlo k vlastnoručním úderům panovníka ve vzteku proti Nepomukovi. Nakonec byl zmlácený kněz hozen do Vltavy. Jeho tělo bylo nalezeno s pěti zářícími hvězdami kolem hlavy. Proto se v relikviáři nad ostatkem vznáší pět diamantových kamenů. Proč pět? Mají symbolizovat pět písmen TACUI (mlčel jsem). Figury tichého strážce zpovědního tajemství stojí na mostech v celé Evropě. To vyjádřil Rainer Maria Rilke ve svém mládí v Praze ve svých verších. Do roku 1928 byl den jeho skonu 16. května českým národním svátkem. Od té doby se stal státním svátkem 6. červenec, den, kdy byl v Kostnici jako kacíř upálen Jan Hus. Narodil se 21 let později než Nepomuk. Hus převzal kritický postoj k odpustkům podle Angličana Wickiffa obdobně jako později Luther v Německu, tím platil za reformátora. Upálení Husa vedlo k nepokojům v Čechách, ze kterého se zrodil národní a reformační duch s poukazem, na mučedníka Husa, který kázal a mučedníka Nepomuka, který mlčel. Rekatolizace v Čechách prosadila úctu k Nepomukovi. Plivalo se opravdu na Nepomuka kvůli zachování zpovědního tajemství, jak říká legenda? Ale je historicky doložena zpráva pražského biskupa papeži, že to bylo jinak. Nepomuk byl jako generální vikář ve sporu s králem Václavem IV. ohledně založení nové diecéze. Nepomuk potvrdil volbu opata v kladrubském klášteře, což vedlo k neshodě Nepomuka s králem. Šlo o spor o investituru, o kompetence státu a církve. Sledujeme proces před staletími, který dodnes poukazuje na čistotu oddělení státu a církve podle slov Krista, že císaři patří císařovo. Jde o svobodu církve. V ústavě Evropy není slovo Bůh, ale zůstává dvanáct hvězd Matky boží Marie podle Zjevení svatého Jana. Tyto hvězdy zdobí vlajku a papíry Evropské unie. Jan Nepomucký a Panna Marie jsou jediní svatí, které zdobí hvězdy kolem hlavy. Proto i spisovatel a diplomat Jiří Gruša označil Jana Nepomuckého za symbolickou postavu Evropy. Pod září dvanácti hvězd může Evropa růst společně.

transkript Kuzmova zary

Eberhard Straub

Das Titelbild gehört zu diesem Artikel!

Ein Mann wird Heiliger

Das unauffällige Leben des Johannes von Pomuk

Ob bestimmte Heilige heiligmäßig lebten oder ob es sie überhaupt gegeben hat, ist eigentlich unerheblich, wenn jahrhundertlang an sie geglaubt wurde. Der Glaube schafft Tatsachen. Er verhilft der poetischen Erfindung sogar zu selbständig-eigentümlichem Leben in der Welt als Geschichte, wenigstens für eine gewisse Zeit. Er historisiert Mythen, die sich zu einer jeweiligen Epoche oder darüber hinaus als eine bestimmte, den Bedürfnissen gemäße Kraft entwickeln. Was es nie gegeben hat, wird Wirklichkeit, sobald eine allgemeine Überzeugung dessen Wirklichkeit behauptet.

Obschon die katholische Kirche sich ganz und gar aus der Tradition, der lebendigen Überlieferung rechtfertigt, denkt sie hierin nicht allzu historistisch-großzügig. Sie billigt das Wunder und das Wundersame nur, wenn es historisch beglaubigt ist. Denn nichts ist der Religion, die von der Historizi-

dierte nämlich sofort Jura und Kirchenrecht und erhielt 1382 das Baccalaureat. Bald darauf setzte er seine Studien in Padua fort – seine Pfarrstelle als Stipendium benützend – und verwaltete dort 1386 das Rektorsamt der Universität. Ein Jahr später kehrte er nach der Promotion zum Doktor nach Prag zurück, wurde Erzdiakon von Saaz und schließlich 1389 Generalvikar der Prager Diözese. Der etwa Vierzigjährige hatte damit erreicht, was ihm an Ehrenstellen zu erreichen gestattet war.

Sein bisheriges Leben verlief ruhig und unauffällig, die typische Karriere eines Bürokraten. Im Geruch der Heiligkeit stand er bis dahin nicht. Dennoch ist es nicht ausgeschlossen, daß er als Protegé seines Bischofs von dessen asketisch-strenger Gläubigkeit beeinflusst war. Auf jeden Fall wurde er durch seinen „Vorgesetzten“ und geistlichen Vater in die Schwierigkeiten hineingezogen, die ihn zuletzt das Leben kosteten.

Jan von Jenstein widersetzte sich nämlich hartnäckig und keineswegs sehr geschickt den Bemühungen Wenzel IV. von Böhmen, der zugleich deutscher König war, die böhmische Kirche weitgehend seiner Aufsicht und Verwaltung zu unterwerfen und eine nationale Landeskirche aus ihr zu machen. Diese Absicht des humanistisch gebildeten Fürsten, der mitnichten nur der jähzornige Trunkenbold war, zu dem ihn seine klerikalen und weltlichen Gegner stilisierten, stellte zu seiner Zeit nichts Außergewöhnliches dar. Der frühere Streit zwischen Sacerdotium und Imperium um die grundsätzliche Überlegenheit der einen Institution über die andere, wandelte sich allmählich zu einer Auseinandersetzung darüber, inwieweit die Kirche dem sich entwickelnden modernen und eben bürokratischen Staate eingeordnet werden konnte. Jan von Jenstein hielt unbedingt an der unbedingten Freiheit der Kirche fest, während der König, ohne deren Selbständigkeit in Glaubenssachen anzugreifen, ihre administrative Unab-

hängigkeit zu ihm nicht einschränken wollte.

hängen hatte. Denn es ist nicht bekannt, welches Geständnis Wenzel aus ihr herauspressen wollte. Die nächstliegende Vermutung wäre, daß Jan von Jenstein als Aristokrat die Freiheit der Kirche mit der Freiheit des Adels vübergriffen der zentralisierenden Höfen schützen wollte, also die Interessen der Kirche, so wie er sie verstarb mit einer Adelsrevolte zu verknüpfen trachtete. Dafür gibt es Hinweise, doch keine ausreichenden.

Fest steht allein, daß Johannes von Pomuk gewaltsam starb. Er erlitt, wie man betrachtet, das Schicksal eines zwar hochgestellten, aber doch subalternen Beamten. Nicht viel anders handelte sein Bischof, der ihn als erst einen Märtyrer nannte; in einem Rechtfertigungsschreiben an Papst Bonifatius IX. dessen trauriges Ende. Eine skallose Verwaltungsangelegenheit, in erster Linie dazu dienen mußte, kirchenpolitischen Grundsätze des Bischofs und dessen Opposition gegen den König als die richtigen zu erweisen, was Jenstein freilich wenig half. Der Papst einigte sich wenig später mit Wenzel, Johannes starb freiwillig für die Idee von einer freien Kirche, auch wenn diese, so wie er sie auffaßte, schon damals anachronistisch war. Seine insgesamt farblose Existenz gewährt erst Leben nach seinem Tode.

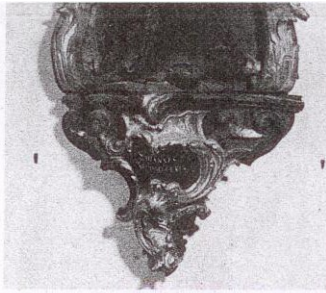
Eine unverwechselbare, eindrucksvolle Gestalt wurde er durch die Legende. Auch das ist historisches Leben, weil es dafür gehalten wurde. Eine gewisse Verehrung des ermordeten Priesters entwickelte sich offenbar bald nach dessen Begräbnis im St.-Veit-Dom, nicht zuletzt weil Wenzel immer mehr in den Ruf eines Tyrannen gegen einen nichtswürdigen Herrscher im Sinne der Überlieferung. Er beschützte am Ende seines Lebens Johannes Hl. was die orthodoxen Christen aufbrachte. Wer sich gegen Hus und den Körper stellte, mochte in Nepomuk ein Rechtgläubigen, vielleicht schon ein Heiligen erkennen. Während der heftigen Gärungen im Böhmen des fünfzehnten Jahrhunderts, bei denen si-



↓
A

↓
BC

↓
E



Johannes Nepomuk war als habsburgischer Reichsheiliger durch das Kreuz gekennzeichnet. Die Statue befindet sich in der Schloßkapelle von Walchen, Oberösterreich. Fotos Katalog

tät des Mysteriums ausgeht, das sich in Jesus Christus vollzog, so gefährlich, wie frommer, historisch verbrämter Betrug. Heiligsprechungen waren deshalb stets ein umständliches Verfahren, und Heilige, die später der verfeinerten historischen Kritik nicht standhielten, schied die Kirche immer wieder aus und überwies sie der Legende, der Fiktion.

Den Heiligen Johannes Nepomuk, dessen Heiligsprechung sich heuer zum zweihundertfünfzigsten Male jährt – weswegen ihm in Salzburg eine Ausstellung gewidmet war –, erkennt die Kirche allerdings weiterhin an. An seiner Existenz und an seinem gewaltsamen Tode – am 30. März 1393 – kann nicht gezweifelt werden. Aber von dem ehemals berühmtesten Heiligen der Erbländer des Hauses Österreich und des katholischen Süddeutschland, dessen Bild, mit dem Chorrock, dem Birett auf dem Kopfe und dem Kreuz in den Händen, auf fast allen Brücken dieser Landschaften steht und längst zu den gemütlichen Zeichen gehört, welche eine Vorstellung von Heimat prägen, ist nicht viel mehr übriggeblieben als die nüchterne historische Substanz.

Johannes von Pomuk war Sohn eines Kleinbürgers. Er brachte es aber bis zum Protonotar des Erzbischofes von Prag, Jan von Jenstein. Er war also Schreiber, Chef der Kanzlei. Da sich mit diesem immerhin respektablen Rang ungefähr die Möglichkeiten erschöpft hatten, die ein „sozialer Aufsteiger“ damals erreichen konnte, ließ sich der offenbar ehrgeizige Johannes 1380 zum Priester weihen. Er wurde der Prager Pfarrei St. Gallus zugeteilt. Inwieweit er seinen geistig-seelsorgerischen Verpflichtungen nachkam, steht dahin. Zumindest erblickte er in ihnen nicht seine besondere Berufung. Er stu-

hängigkeiten zumindest einschränken wollte.

Als Günstling seines Bischofs hatte Johannes Nepomuk kaum eine andere Wahl, als dessen Politik, die nicht vom gesamten Klerus gebilligt wurde, nachdrücklich zu unterstützen. Während der Auseinandersetzungen um die Nachfolge des Abtes von Kladrau 1392/93 kam es zum offenen Bruch zwischen dem König und Jenstein. Dieser floh auf seine Burg Raudnitz, kam aber alsbald wieder nach Prag zu neuen Verhandlungen mit Wenzel IV., in deren Verlauf einige hohe Priester, darunter Johannes, festgenommen wurden. Der Erzbischof konnte oder durfte fliehen. Die Geistlichen wurden alsbald freigelassen, nur Johannes Nepomuk nicht, wahrscheinlich weil er als Bürgerlicher am leichtesten zur Verantwortung gezogen werden konnte. Man unterwarf ihn einem schweren Verhör, folterte ihn – was später der Befund des Skelettes bestätigte – und ertränkte den Sterbenden oder schon Gestorbenen in der Moldau. Beharrlich hatte er verschwiegen, was der König von ihm zu wissen begehrte. Er nahm sein Geheimnis mit in den Tod, sofern er eines zu

zweihen Jahrhunderte, bei denen sich religiöse, soziale und nationale Motive mischten, setzten dann auch die Bemühungen ein, den Generalvikar und Juristen zu einer das Gemüt beschäftigenden Person umzugestalten, aus der Opfer historischer Umstände ein Opfer für die Meinungsfreiheit, für die wahre Freiheit eines Christenmenschen zu machen, was insofern nicht falsch war als sich diese Freiheit jeweils historisch je nach den Bedingungen der Zeit, bestätigt. Doch ein Anti-Hus, wie manche tschechische Historiker des vergangenen Jahrhunderts meinten, war der allmählich zu geistigem Leben erwachende Johannes Nepomuk keineswegs. Er war viel mehr ein Anti-Wenzel, die Verkörperung der richtigen christlichen Prinzipien gegen die Herrschaft des Bösen, ein Bild des von allen gesellschaftlichen Zwängen unabhängige Christen und Individuums. Im legendären düsteren Gemälde vom schrecklichen Reich des Tyrannen Wenzel leuchtete um so heller die legendär verdichtete Gestalt des Johannes Nepomuk auf.

Zum Heiligen mit einem ereignisreichen, ganz persönlichen Leben wurde



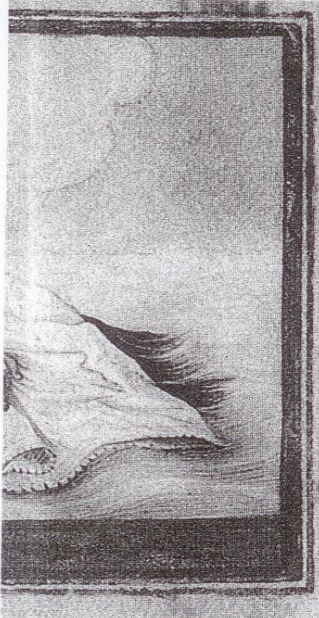
Zu den populärsten bildlichen Motiven aus dem Leben des Heiligen gehörte die Darstellung seines auf der Moldau

schwimmenden Leichnams. Es findet sich vor allem auf Pergamentmalereien die als Gebetbuch- und Andachtsbilder

Im siebzehnten Jahrhundert glich man endgültig die Lebensgeschichte des Johannes von Pomuk den typischen Heil-

er erst im Laufe der Gegenreformation. Das ist das Werk der Jesuiten und der von ihnen erzogenen Aristokraten, auch wenn beide möglicherweise frühere volkstümliche Vorstellungen aufgegriffen. Mit der Gestalt des Johannes Nepomuk konnte nicht allein das religiöse Bedürfnis im Sinne der katholischen Kirche gelenkt werden, sondern sie bot auch eine Möglichkeit, das böhmische Selbstbewußtsein zu beeinflussen, das sich gerade die katholischen Nachfolger der 1621 enteigneten protestantischen Standesherrn rasch zu eigen machten. Die Verehrung des noch nicht kanonisierten Heiligen war für sie – bei aller aufrichtigen Devotion – ein Mittel, einen Zusammenhang mit ihren Untertanen herzustellen.

Erst 1599 ist literarisch und bildlich die Episode greifbar, wegen der er berühmt wurde: die Wahrung des Beichtgeheimnisses der Königin, was ihm nun das Leben kostete, da er nicht bereit war, Wenzel die Geständnisse sei-



zur Meditation anregen sollten, oder auf Votivtafeln nach einer Rettung aus Seesnot oder einer anderen Gefahr.

genleben an. Dabei rückte seine seelsorgerische Tätigkeit, die Armen- und Krankenpflege in den Mittelpunkt. Eine

ner Frau mitzuteilen. Am Ende des Jahrhunderts kann der Jesuit Bohuslaus Balbinus die endgültige Biographie vorlegen, die später durch die entsprechenden Stiche Johann Andreas Pfeffels' weitesten Kreisen einprägsam vermittelt wurde. Eine wundersame Geburt leitete sein Leben ein, seine Eltern hätten fast seine Großeltern sein können, himmlisches Licht erhellte die Wochenstube, die Jungfrau Maria rettet den kranken Johannes aus schwerer Krankheit. Als Ministrant zeigte er schon hervorragende Frömmigkeit, die sich später als Priester rührend bemerkbar machte, vor allem gegenüber den Armen. Nur unter größtem Widerwillen gibt er schließlich die Seelsorge auf und widmet sich, ohne jedoch auf sie zu verzichten, der ihm auferlegten Verwaltungstätigkeit. Wie Johannes den Tyrannen Wenzel ermahnte, nachdem dieser einen Koch wegen eines mißbrachten Kapauns am Spieß hatte braten lassen, wurde zu einer der beliebtesten Geschichten aus diesem Heiligenleben. Sie drang bis in die Wiener Volkskomödie.

Die Habsburger förderten gerne den Eifer, einen böhmischen Nationalheiligen zu schaffen, um damit dem lange beunruhigten Königreich einen neuen geistigen Mittelpunkt zu geben. Sie konnten mit dem Kult des Heiligen auch die böhmische Freiheit und Souveränität als nichtig erweisen, da Recht und Frieden erst wieder durch die gerechte und fromme Herrschaft ihres Hauses dort einkehrte, wo sie seit den Zeiten des grausamen und fürchterlichen Wenzel gefährdet waren. So entschied auch Karl VI., der am Kaiserkult in der traditionellen Form festhielt. Johannes Nepomuk, der im Widerspruch zur Staatsgewalt starb, gelangte schließlich zum Rang eines mehr oder weniger offiziellen Staatsheiligen, der das Imperium der Frommen und gerechten Habsburger repräsentieren durfte. Am Tage des Heiligen Joseph – am 3. März 1729 –, des Patrons des kaiserlichen Hauses und gesamten Reiches, wurde er heiliggesprochen und wurde bald zum Fürsprecher und Sachwalter des gesamten deutschen Reiches. Im kaiserlichen Sonnenwagen, vom böhmischen Löwen wie vom Adler des Reiches gezogen, fährt Nepomuk auf einem Kopperstich der Kaiserin und Feldmarschallin Österreichs, der Jungfrau Maria, entgegen, in die ewige habsburgische Seligkeit. Er wur-

wundersame Heilung behandelt. Simo Benedikt Faistenberger auf dieser lavierten Federzeichnung, um 1729.

de nie zum offiziellen Reichsheiligen erklärt, aber es bürgerte sich ein, ihn mit dem heiligen Joseph, der Jungfrau Maria und dem heiligen Leopold, den drei besonderen Schutzherren Österreichs, darzustellen.

Karl VI. wünschte ausdrücklich nach der Heiligsprechung, daß der Kult überall in seinen Erbländern eifrig verfolgt würde. Die reichspatriotischen Strömungen am Wiener Hofe unterstützten solche Absichten. Die tatsächlich erreichte Popularität des Heiligen machte sich auch weiterhin im Zusammenhang mit politischen Erwägungen bemerkbar. Der bayerische Kaiser Karl VII. – der noch als Kurfürst sein Land und München dem besonderen Schutz des Heiligen anvertraut hatte, um dessen Kult mit seiner Familie zu verknüpfen – kämpfte im österreichischen Erbfolgekrieg um Böhmen und um seine unsichere Kaiserkrone, die Verehrung des böhmisch-deutschen Heiligen konnte ihm Sympathien erwerben. Doch seine Gegenspielerin Maria Theresia, die ihrerseits das ererbte Böhmen nicht verlieren und die Kaiserkrone ihrem Hause zurückgewinnen wollte, förderte gleichfalls aus staatspolitischen Religiosität den Kult des Heiligen. Dennoch stieg er nicht wie andere zu einem militärischen Heiligen im ganz konkreten Sinne auf, mit Uniformorden und Generalsrang.

Nach dem Siebenjährigen Krieg (1763) hörte seine politische Verwendung auf. Er blieb, was er im Laufe der Zeit geworden war, ein volkstümlicher Nothelfer in allen mißlichen Zufällen des Lebens, der Beschützer des guten Rufes, der Reisenden und Patron des Beichtgeheimnisses und damit des Priesterstandes. Seine frühe Entmythologisierung während des vergangenen Jahrhunderts zog ihn allerdings noch einmal in politische Auseinandersetzung hinein, da sie unter nationaltschechischen Gesichtspunkten im Namen des nun beginnenden säkularen Kultes von Johannes Hus vorgenommen wurde. Die Existenz des Johannes Nepomuk sollte überhaupt geleugnet, als reine Erfindung einer antitschechischen habsburgischen Propaganda verstanden werden.

Die legendäre Gestalt des Heiligen trat allmählich in das Dunkel zurück, aus dem sie nach und nach gezogen worden war. Übrig blieb allein der blaße Umriß des tapferen Generalvikars die historische Persönlichkeit.

An die Frankfurter Allgemeine Zeitung

Leserbrief zu Eberhard Straub, Ein Mann wird Heiliger
(gedruckt in FAZ vom 20. Oktober 1979, Sonntagsbeilage)

An dem umfangreichen Aufsatz von Eberhard Straub, "Ein Mann wird Heiliger" (FAZ Nr. ~~725~~²⁴⁵) ist mir einiges unklar, ja unverständlich geblieben:

1. Wodurch wurde er eigentlich veranlaßt? Das Datum an sich (250 Jahre seit der Heiligsprechung) begründet noch keine Aktualität. Erwähnt wird einzig eine Salzburger Ausstellung zu diesem Jubiläum, aber nur - in Parenthese! - ganz am Rande ("weswegen ihm in Salzburg eine Ausstellung gewidmet war-"). Immerhin bereitete so die Bebilderung keine Mühe (mit der seltsam-lakonischen Angabe "Fotos Katalog").

2. Wozu wurde der Aufsatz also geschrieben? Der Titel liest sich so blaß, wie der Autor die historische Persönlichkeit des Heiligen, eine "insgesamt farblose Existenz", gesehen haben möchte, sobald die Legende weggelassen wird. ("Übrig blieb allein der blasse Umriß des tapferen Generalvikars!") Es geht also offenbar darum, einer obsoleten Überbewertung dieses Mannes zu wehren, der in Wirklichkeit "offenbar ehrgeizig" und noch anderes dergleichen war.

3. Worauf bezieht sich aber der Aufsatz in diesem Bestreben? Kein Name wird genannt, keine Publikation erwähnt, kein aktuelles Phänomen oder Ereignis wird als Beleg solcher Fehleinschätzung herangezogen. Immerhin eröffnete der österreichische Bundespräsident die besagte Ausstellung mit einer über die Grenzen hinaus beachteten Rede und im Beisein des Prager Kardinals, dessen bereits abgesagtes Erscheinen einigermaßen spektakulär wurde. Zumindest der weidlich als (einzige?) Quelle benützte Ausstellungskatalog hätte, wenn schon nicht zitiert, so doch erwähnt werden dürfen.

4. Und warum erscheint der Aufsatz erst jetzt am 20. Oktober? Die genannte Ausstellung wurde vor 5 Monaten eröffnet (am 15. Mai) und schloß am 15. Oktober. Post festum also wird der Leser informiert, wird er Zeuge eines Schattenboxens mit mancher absichtsvoll erscheinenden Unschärfe: Hinter der als lediglich "später" angegebenen Entdeckung der Folterspuren am Skelett Nepomuks verbirgt sich z.B. die nicht unerhebliche Jahreszahl 1973: das Untersuchungsprotokoll einer Prager wissenschaftlichen Kommission.

5. Was bedeutet schließlich die merkwürdige Bildunterschrift (solche gehen manchmal zu Lasten des Redakteurs): "als Reichsheiliger durch das Kreuz gekennzeichnet"? (Übrigens: Todestag 20., nicht 30. März, Tag des Hl. Joseph 19., nicht 3. März - das sind wohl Druckfehler.)

Wenn ich die Erinnerung an einen Aufsatz in der FAZ aus der gleichen Feder und mit ähnlicher Ernüchterungstendenz, damals dem ebenfalls böhmischen Karl IV. gewidmet (10. Juni 1978), neben das halte, was hier über dessen Sohn geschrieben steht, der Johannes von Nepomuk persönlich gefoltert hat, drängt sich eine letzte, allerdings überspitzte Frage auf:

6. War Wenzel am Ende nicht gar der bessere Herrscher als Karl?

Angelus Waldstein-Wartenberg, 8101 Ettal

Sehr verehrter Pater Angelus,

Ihre Fragen lassen sich relativ leicht beantworten. Zuerst sollte ich nur die Ausstellung in Salzburg besprechen, die ich anfang August besucht hatte. Als ich zurückkehrte wünschte sich die Kollegin von der Beilage eine Bildseite und erachtete den Heiligen als dafür geeignet. Aus verschiedenen redaktionellen Gründen blieb dann leider der Artikel bis jetzt liegen, so daß sein Erscheinen tatsächlich nicht mehr mit einem aktuellen Anlaß im Zusammenhange steht. Allerdings dachten wir, daß auch ohne Rücksicht auf aktuelle Bedingungen ein Artikel über den Heiligen von Interesse sein könne, zumal ja sein Jubiläumsjahr noch nicht abgelaufen ist. Die freundliche Reaktion, die ich auf den Artikel empfing, bestätigte diese Vermutung.

Der Titel ist etwas blaß, er stammt nicht von mir, aber durchaus vertretbar, da er sehr kurz sein mußte. In der Regel hofft man ja, daß Leser nicht nur die Überschriften zur Kenntnis nehmen. Einer "obsoleten Überschätzung" des Heiligen entgegenzutreten, lag nicht in meiner Absicht, schließlich ist Johannes Nepomuk der Namenspatron meines Vaters. Mich beschäftigte vorzüglich das historische und fiktiv-historische Leben des Heiligen, und ich glaube deutlich genug gesagt zu haben, daß ich im Gegensatz zu den Entmythologisierern auch das legendär-ausgeschmückte Leben für historisch belangvoll und achtenswert halte.

Daß ich dem Artikel keinen "wissenschaftlichen Apparat" hinzufügte, mag unwissenschaftlich sein, aber entspricht dem Brauch in einer Zeitung. Ob ich Johannes Nepomuk falsch beurteilte, steht dahin, zumindest würde meine Meinung, die ich aussprach, auch mit Literaturverweisen nicht anders sein. Über meine Ansicht läßt sich natürlich diskutieren, wie jede Meinung diskussionswürdig ist.

Die Bildunterschrift, die sie erwähnten, ist durch eine Kürzung, die nicht von mir vorgenommen wurde, ein wenig dunkel geworden. Ich hatte ursprünglich angedeutet, daß das Kreuz, mit dem Johannes Nepomuk immer abgebildet ist, vielleicht auch im Zusammenhange mit dem im Hause Österreich als familiären Kult besonders gepflegten Kreuzesverehrung stehen könnte. (Für ein Strebekreuz ist das Kreuz der Prager Statue zu groß) Doch das führte nun wieder in recht umständliche Erörterungen zur "pietas austriaca" hinein, für die in diesem Brief leider nicht Platz genug bleibt. Die falschen Daten sind Druckfehler, meine zweimalige Korrektur blieb von den Setzer unberücksichtigt. König Wenzel halte ich keineswegs für den besseren Herrscher verglichen zu Karl IV., aber auch nicht für einen so schlech-

REDAKTION

ten, wie ihn die Legende überliefert. Es wäre durchaus einmal eine verlockende Aufgabe die Legende um König Wenzel, die voller literarisch-moralischer Motive und topoi steckt, näher zu untersuchen. Daß er etwa "persönlich" Johannes Nepomuk gefoltert habe ist durch nichts bewiesen und wahrscheinlich ein literarisches Motiv das zum Bild des bösen Herrschers ergänzend hinzutritt, um es abzurunden. Doch auch dies ist ein recht weites Feld.

Daß ich abermals Ihr Mißfallen erregte tut mir leid. Ich darf Ihnen aber versichern daß ich mir sehr genau überlegte, was ich schrieb, freilich auch dabei voraussetzte, daß der Leser erst einmal geduldig liest und mitdenkt., also erst einmal sich auf meine Gedanken einläßt, die er anschließend ja keineswegs zu billig braucht.

Eine Bitte hätte ich nur, falls ich in Zukunft wieder Ihre immer anregende Kritik herausfordern sollte: Es würde mir durchaus besser gefallen, wenn Sie Ihre Anmerkungen an mich als den, der das, was er geschrieben hat, zu verantworten hat, richteten, und daß ich nicht in einer Fotokopie über Umwege von ihnen erfahre. Mit freundlichen Grüßen Ihr sehr ergebener

Eberhard Strauß

Bohem. Jahrbücher zum Jahr 1393
Fontes rerum Bohem. II, 4
Bautzen Hs., plebanatend 1978
Goldenkron Hs.
Leopold Chronik
Thomas Stenclik v. Hainburg
1433 einig Joann i Prag
Chronica regum Romanor.
Paul Zidek (p. 1413)
1970 Spravorus f. 6, Pochebr.

← von P. Angelin
↓ hinzugefügt

Ipseque adus manuum et ipsam
ad latera Vicarii et officialis et
caetera loca apposuit

Idem Rex in manu magnam
lumen tenens, latera corpora dictorum
Vicarii et officialis igne combussit
et miserrabile lacrimavit et etiam
diversa alia loca corporum praedictorum
usque ad emissionem spiritus dictorum
Dominorum Johannis et dicit officialis

8101 Ettal, den 28.10.79

Verehrter Herr Straub,

haben Sie Dank für die Mühe Ihres Briefes! Ich habe ihn zur Grundlage einer Gewissenserforschung gemacht, ob ich etwa zu scharf geschossen, ob ich zu wenig Ihrer Erwartung entsprochen habe, daß der Leser "erst einmal geduldig liest und mitdenkt". Wie Sie schreiben, haben Sie auf Ihren Artikel "freundliche Reaktion" empfangen, was ich mir gut vorstellen kann, weil viele Leser es schon dankenswert finden, wenn überhaupt dieses Thema Nepomuk in der FAZ aufgegriffen wird. Umso eher darf ich dann auch kritische Bemerkungen dazuliefern, was das Nützen dieser Ihrer Chance angeht.

Um bei Ihrer abschließenden Bitte anzufangen, daß ich doch künftig meine Anmerkungen an Sie und nicht an die Redaktion schicken möge: Wie ich da und dort bemerkte und Sie mir auch bestätigt haben, geht ja sehr viel, wenn nicht das meiste in meinen Beanstandungen die Redaktion an. Ich bringe 5 Punkte zusammen:

- x Sie schreiben selbst: "Aus verschiedenen redaktionellen Gründen blieb dann leider der Artikel bis jetzt liegen." Bei wem habe ich mich also für das "post festum" zu beklagen?
- x Sie schreiben: "Der Titel .. stammt nicht von mir", auch wenn Sie ihn für "durchaus vertretbar" halten.
- x Die falschen Daten "sind wohl Druckfehler", schrieb ich, und Sie bestätigen mir das unter Hinweis auf Ihre "zweimalige Korrektur".
- x Die "ein wenig dunkel geworden(e)" Bildunterschrift, die mir sehr unklar erschien, ist nach Ihren Worten zurückzuführen auf "eine Kürzung, die nicht von mir vorgenommen wurde", was ich auch schon vermutet und ausgedrückt hatte mit der Bemerkung, "solche gehen manchmal zu Lasten des Redakteurs".
- x Schließlich ist Art und Zeitpunkt Ihres Aufsatzes, wie Sie schreiben ("allerdings dachten wir"), auch nicht allein auf Sie zurückzuführen, und die fehlenden aktuellen Bezüge sind nicht nur Ihnen gegenüber zu bemängeln.

Ich sehe mich also durchaus im Recht, wenn ich meinen Brief an die FAZ gerichtet habe, die ich schließlich beziehe und schätze. Dabei ist es unschwer, meine Fragen als rhetorische Fragen zu verstehen, die ich zum Teil selbst beantwortet habe. Wenn ich es recht besehe, haben Sie den Brief an mich geschrieben, den die FAZ an mich zu schreiben hätte, wenigstens zu einem guten Teil, nämlich in den Fragen, die "relativ leicht (zu) beantworten" sind. Daß gerade unter diesen Aspekt auch meine ausdrücklich als "überspitzt" bezeichnete Frage gehört, ob "Wenzel am Ende nicht gar der bessere Herrscher als Karl" war", liegt doch wohl auch auf der Hand, so daß sie getrost hätte unbeantwortet bleiben können.

Daß ich bei einem Zeitungsbeitrag keinen "wissenschaftlichen Apparat" (dies ist kein Zitat aus meinem Brief; die Anführungszeichen habe Sie gesetzt) erwarte, kann man aus meinem Brief doch wohl nicht herauslesen. Ich wäre schon zufrieden gewesen, wenn ich irgendwo die drei Wörter "nach neueren Forschungsergebnissen" gelesen hätte, oder wenn das Wort "Katalog" nicht nur als Bildnachweis zu finden gewesen wäre. Ein Apparat wäre überhaupt nicht zustande gekommen, denn die Literatur neueren Datums ist nicht umfangreich, sie ist über dies mit einem Verweis auf eben den genannten Katalog zu erledigen, und solch bloße Nennung verstieße nicht gegen den "Brauch einer Zeitung", er wäre vielmehr eine Pflicht der Fairness gewesen, zumal Sie für meinen Eindruck weitgehend dessen Inhalt referieren, um dann Ihre Deutung hinzuzufügen. Das Fragezeichen nach "einzige" (Quelle) in meinem Brief war so gemeint, und da möchte ich doch den Spieß umdrehen und darum bitten, meine Formulierungen "mitaudenken".

Ich sehe, daß alles bis zu dieser Zeile hier von mir Geschriebene noch immer nicht mit Inhalt und Tendenz Ihres Nepomuk-Aufsatzes zu tun hat, sondern mit Richtigstellungen zu Ihrem Brief an mich. Das finde ich bedauerlich, weil es ein Aneinander-Vorbeireden signalisiert.

Vielmehr bereitet es mir Spaß, auf Ihre Thesen einzugehen und hier noch ein paar Fragezeichen anzubringen. Ich würde mich freuen, wenn Sie an dieser Art Auseinandersetzung auch Ihre Freude finden.

Da hätte ich zunächst einige Bemerkungen zum ganzen Komplex Mythos-Legende-Entmythologisierung. Ich muß zunächst gestehen, daß mir manche Ihrer Formulierungen in den ersten beiden Abschnitten Ihres Aufsatzes auch bei mehrmaligem Lesen nicht verständlich werden. Von welchem "Glauben", der Tatsachen schafft, reden Sie im Hinblick auf "bestimmte Heilige", wenn Sie im zweiten Ansatz diese Aussage im Hinblick auf "die katholische Kirche" sofort relativieren? (Vielleicht ist es etwas irreführend, von "Heiligen" und "heiligmäßig" im Zusammenhang mit einem ganz allgemeinen "Glauben" zu reden; genus und species!)

Worum es mir aber geht, ist etwas, was durch die historische Phase der Entmythologisierung zunächst verständlicherweise verlorengegangen, aber noch wiederzugewinnen ist: nicht nur der wahre historische Kern, der einer Legende oder einem Mythos ätiologisch zugrundeliegt, sondern auch die Möglichkeit, ja Wahrscheinlichkeit, daß manches so gewesen ist, wie Mythos oder Legende erzählen, auch wenn es nicht beweisbar ist im strengen Sinne. Mit anderen Worten: Es gibt z.B. in Heiligenleben den immer wiederkehrenden Topos, daß er schon als kleiner Bub ein frommer Ministrant gewesen ist, noch vor dem Pfarrer zur Kirche kam und im Schneetreiben auf der Schwelle der verschlossenen Kirchentür betend wartete (wobei womöglich noch von der Intensität des Gebetes der Schnee um ihn wegschmolz usw. usw.). Nun schließt der unbestechliche Entmythologisierer scharf: Weil das in vielen Heiligenleben so erzählt wird, ist es allenfalls bei einem Heiligen wirklich so gewesen (natürlich ohne Schneeschmelzen) und bei allen anderen ganz zweifelsohne nur ein literarischer Topos - im Gegenteil: Nichts deutet darauf hin, daß der Bub überhaupt je vom Ministrieren eine Ahnung gehabt hat, viel eher ist anzunehmen, daß er stattdessen Lokustüren mit gewissen Zeichnungen versehen hat (Entschuldigung!) denn zum Heiligen ist er ja nur nachträglich stilisiert worden, weil er zufällig von der verirrtten Kugel eines erklärten Atheisten tödlich getroffen wurde, der gerade auf der Hasenjagd war. Muß ich eigens betonen, daß ich mit diesem Beispiel maßlos übertreibe? Ich behaupte nicht, daß Sie so verfahren.

Als Gegenbeispiel: Der marxistische Prager Philosoph Milan Machovec schrieb 1972 ein Buch mit dem Titel "Jesus für Atheisten", und ^{an} keiner Seite läßt er einen Zweifel daran, daß er sich in Sachen Entmythologisierung genau auskennt. Er schreibt u.a. über Maria:

"So wie Mütter ihre Kinder lieben - ach, nicht alle! -, aber fast immer die Mütter jener, die nicht mit Verbitterung, Zynismus, Negativismus ins Leben treten, sondern mit Vertrauen auf Liebe und mit offenem Herzen, so mußte auch seine Mutter ihn geliebt haben, darüber waren seine Verehrer der zweiten und dritten Generation sich einig. Es mußte einmal eine Frau junge Frau gegeben haben, die - wie der Großteil aller Mütter - ihren reinen Traum von der herrlichen Zukunft ihres Kindes träumte ... Freilich, mit historischer Wissenschaft, die sich auf niedergeschriebene und überprüfbare Fakten stützt, hat das nichts zu tun. Doch kann der Mensch auf dokumentarische Daten reduziert werden? Halten Mütter ihre Gefühle an der Wiege auf dem Papier fest? Beschreiben sie sie nach der Hinrichtung ihres Kindes für Buchautoren?" (S.84)

Vielleicht verstehen Sie, was ich meine. Sie betonen (ich habe es nicht übersehen) in Ihrem Brief, daß Sie "im Gegensatz zu den Entmythologisierern - auch das legendär-ausschmückte Leben für historisch belangvoll und achtenswert" halten. Aber in welchem Sinne? Im Sinne Ihres lapidar-programmatischen Satzes am Anfang des Aufsatzes: "Der Glaube schafft Tatsachen" ? Als reines Glaubensgespinnst a posteriori, historisch interessant als - bei Nepomuk besonders demonstratives - Beispiel dafür, wie aus einem historisch durchaus nicht als Heiliger erscheinenden "Mann" nur durch die Legende plus historischer Bedürfnisse "ein Heiliger wird" (Titel nicht von Ihnen, aber durchaus vertretbar, wie Sie schreiben). Natürlich, es ist ungemein reizvoll, es juckt einen direkt, den rein historischen Befund einmal nach der anderen Seite hin auszulegen: Kleinbürgersohn (warum eigentlich?), Aufsteiger, Karrierist, Günsling bzw. Protégé, offenbar ehrgeizig, höchstwahrscheinlich die Seelsorge vernachlässigend ("es steht dahin"), seine Pfründe zweckentfremdend, Umstieg auf geistlich, um noch höher zu kommen, weit entfernt vom "Geruch der Heiligkeit" (eine Redensart, die ich bislang nur im Zusammenhang mit dem Sterben kannte: er starb im Geruch der Heiligkeit, sagt man, Geruch ist sonst außer Gebrauch)

Betreiben einer Politik, die "nicht vom gesamten Klerus gebilligt wurde" (also wohl falsch war, wie ein Leser sich suggerieren lassen kann), schließlich der Tod wegen eines gehüteten Geheimnisses, "sofern er eines zu hüten hatte", also womöglich sogar ein ganz überflüssiger Tod.

Auf der anderen Seite die Legende, und hier ist der zweite Satz, den ich so lapidar, wie er dasteht, nicht kapiere: "Auch das ist historisches Leben, weil es dafür gehalten wurde." Was heißt das? Was heißt "historisches Leben"? Daß Legenden lebensmächtig sind, historische Wirkungen haben, eine Eigendynamik entwickeln, die auf den Boden der Tatsachen verzichten kann - so ist es wohl gemeint, concedo. Kann man aber sagen: Das ist historisches Leben? Verzeihen Sie die Wortklauberei, aber ich hätte das gerne geklärt. Sicher, Johann von Nepomuk als Heiliger des Beichtgeheimnisses ohne den geringsten Anhaltspunkt dafür, daß die Königin sein Beichtkind war, ist ein Paradebeispiel für Legenden, die (zumindest Frömmigkeits-)Geschichte machen. Aber bitte "Erst 1599 ist literarisch und bildlich die Episode greifbar, wegen der er berühmt wurde" - wenn Sie die Betonung auf das "und" legen, dann stimmt der Satz wohl. Vom Beichtgeheimnis als Todesursache schreibt allerdings schon 1433 der Wiener Universitätsrektor Thomas Ebendorffer von Haselbach in seiner 1445-1451 geschriebenen 'Cronica regum Romanorum', der 1433 in Sachen des Basler Konzils Prag besuchte.

Damit bin ich bei den angelangt, was ich kritisch anmerken möchte und auch schon in meinem Leserbrief angedeutet habe (siehe Beispiel dort). Wie gesagt: Man kann, darf, ja vielleicht so gar muß als kritischer Historiker zunächst einmal das Gegenteil von dem annehmen, was über dies und das in der Geschichte berichtet wird, um Wahrheit und Legende zu scheiden. Aber ich meine immer noch, daß weder Tatsachen verschwiegen noch Argumente widerlegt bzw. als nicht vorhanden behandelt werden sollten, und wenn dazu in einem Zeitungsbeitrag kein Platz vorhanden ist, dann muß man seine Vermutung als solche kennzeichnen, etwa mit den Worten "Kann es nicht ebensogut auch so gewesen sein..." Gerade das, aber vermissen ich in Ihrem Aufsatz, und der nicht unterrichtete Leser muß es als bare Münze nehmen. Zwischen "mitnichten ehrgeizig" zum Beispiel und "offenbar ehrgeizig" gäbe es eine Menge von Wörtern, die den Leser weniger festlegen, sondern eher zum Nachdenken anregen, welches von beiden Schemata hier angebracht sein mag: geradliniges Heiligkeitsstreben oder geradliniges Karrieremachen, und darüber hinaus, ob sich nicht in seltenen Fällen (Heilige sind solche seltene Fälle) beides gar nicht ausschließt, sondern vereinbaren läßt. Muß ein begabter Johannes, wenn er schon heilig wird, Pomuker Kleinbürger bleiben und seine chalupa bewohnen bis ans Lebensende? Muß ein bischöflicher Offizial, der steile Karriere macht, in jedem Fall die Karikatur eines Klerikers sein?

Sehen Sie, und hier ist das Argument, das mir am meisten zu denken gibt: das verehrte Grab eines Generalvikars im geistigen Vorfeld des Hussitismus, in der sich die Kritik geballt gegen den Klerus wendet, gegen die ins Weltliche verstrickte Kirche usw. usw. Sie kennen das doch, es ist ja eine ganze Wolke von Bußpredigern, die schon zu Zeiten Karls IV. die Kirche kritisieren, und so unbekannt ist ein Generalvikar wieder nicht, daß man ihm nachträglich eine Heiligkeit andichten kann, von der es vorher keine Spur gegeben haben darf, weil die Quellen schweigen - aber schweigen sie denn? Ihrem Aufsatz zufolge jedenfalls, weil Sie sie schweigen lassen. Aber hier muß auch ich einmal abbrechen und mit Ihren Worten sagen: "Doch das führte nun wieder in recht umständliche Erörterungen .. hinein, für die in diesem Brief leider nicht Platz genug bleibt." In der einschlägigen Literatur findet sich manches

Nur zu Wenzel noch ein Wort: Ist es wirklich, wie Sie in Ihrem Brief schreiben, "durch nichts bewiesen", daß Wenzel persönlich gefoltert hat und der Erzbischof in seinem Bericht an den Papst bereits ein "literarisches Motiv" verwendet hat? Sieben Jahre später wird Wenzel von einer Mehrheit der Kurfürsten abgesetzt, wofür als 6. Grund seine Mißhandlungen von Geistlichen genannt wird. Ganz persönlichkeitsfremd ist es wohl doch nicht, was Jenstein behauptet. Nun gut, von der unbewiesenen Folterung schreiben Sie nur im Brief, im FAZ-Aufsatz ist die Frage gar nicht berührt. Unerwähnt ist dort die Tatsache, daß es damals bereits zwei Päpste gab, die hierhin und dahin paktierten, wobei dem unkundigen Leser wird demonstriert, wie anachronistisch des Nepomuks Martyrium war, weil sich der Papst mit Wenzel darüberhinweg einigte. Ich mag kein neues Blatt mehr anfangen, bin auch am Ende, obwohl ich noch man

gerne anschnitten würde, zB welche anderen Heiliged (außer Florian u. dergl.) zu "Uniform, Orden und Generalrang" aufsteigen? - Ich bin froh, Gerade Ferien zu haben, so daß ich Ihren Brief nicht liegenlassen muß und grüße Sie herzlich als
Th. P. Augsburg.

10

ADALBERT STIFTER VEREIN e.V. MÜNCHEN

S.Hw.

Pater Angelus Waldstein OSB

8101 Ettal

8 MÜNCHEN 22 · THIERSCHPLATZ 4
RUF 22 92 96 · POSTSCHECK MÜNCHEN 4576-805

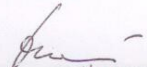
MÜNCHEN, 25.10.79

Lieber Angelus,

vielleicht etwas zu lang, aber eigentlich kein Leserbrief -
Du warst viel prompter und die Familien-Saga, dass Du Sachen
liegen lässt, bezieht sich nur auf die weniger wichtigen!!!!
Also bestens - ich muss das auch verteidigen, weil ^{im Sinne} der
Verwandtschaft⁴ ich auch viel mehr zusage, was mich drückt und
wo ich gerne wieder herausmöchte - aber es geht dann nicht mehr -
und so würgt man an den Problemen und Themen.
Ein solches ist mir doch - nach anfänglich von mir selbst ge-
machtem Vorschlag - hängen geblieben: der Ausbau des Prager Veits-
domes. Auch aus diesem Grunse las ich den Aufsatz von Gollwitzer
so aufmerksam, weil da die Problematik des Historismus darin auf-
gerissen wird. Ich weiss nur, dass ich nichts weiss - und das soll
ich dann auch noch in Wiessee bei der Tagung des Collegium Caro-
linum sagen. No ja, werden wir schauen.
Gestern war Nepomukvortrag in Waldkraiburg vor einem Häuflein klein,
darunter der sehr alt gewordene Theo Keil, mit dem ich noch ein
wenig zusammen gesessen bin.
Jetzt zweimal Salzburg, einmal Nepomuk und dann das Institut für
Minderheiten - ich hoffe, dass ich auch Andreas sehen werde.
Meester und Margit Wagner sind aus Schottland zurück, die Armen
hatten drei ~~Tage~~ Wochen eigentlich nur Regen - er ist schon wieder
nach kurzem Hemdwechsel nach dem Elsass.
Bitte schick ein gutes Gebet für den Götz zum Himmel - er muss
jetzt doch zu einer gründlichen Untersuchung ins Krankenhaus, der
gelähmte Arm hat zu einer Atrophie geführt, die vor allem bei der
Lunge Schäden hervorgerufen hat. Aber er braucht nicht mehr in sein
altes Büro und ist seelisch frei und froh.
Danke, dass Du mich zur Bahnfahrt überredet hast! Adio!

11

Allen Liebe


= Herosfenberg

Dr. Johanna v. Herzogenberg

Schumannstraße 10
8000 München 80

25. Oktober 1979

An die
F A Z
Frankfurter Allgemeine Zeitung
z.Hd. Herrn J.G. Reissmüller
Postfach 2901
6000 Frankfurt/M 1

Betr.: Beilage "Bilder und Zeiten" vom 20.10.1979

Sehr geehrter, lieber Hans-Jörg Reissmüller,

auf der Fahrt zu einer Tagung, deren Programm ich Ihnen beilege, las ich Ihren interessanten Beitrag unter dem Titel "Zu Gast in der DDR". Ähnliches hatte ich voriges Jahr im Frühjahr erlebt, als ich zusammen mit dem Fotografen Werner Neumeister in der DDR für die Ausstellung "Kaiser Karl IV." in Nürnberg fotografierte.

Ich blätterte weiter, und zu meinem nicht geringen Erstaunen, fand ich auch einen sehr langen Artikel unter der Überschrift

"Ein Mann wird Heiliger -

das unauffällige Leben des Johannes v. Nepomuk"

von Eberhard Straub. So erfreulich es ist, daß Themen, die uns besonders interessieren, in Ihrer Zeitung ausführlich behandelt werden, so unerfindlich ist es mir, daß damit ein Mann betraut wird, der offenbar nur mit einer gewissen Unwilligkeit sich dieser annimmt. Ob es "Karl IV." ist oder "Johannes v. Nepomuk" - irgendwie mag er sie nicht. Warum muß er dann darüber schreiben?

Es kommen noch einige Dinge dazu, die eigentlich der journalistischen Fairness nicht entsprechen. Da ich von Anfang an sämtlichen Ausstellungen über "Johannes von Nepomuk" beteiligt war und die erste 1971 in München, Passau und Wien mehr oder weniger allein erfunden

- 2 -

12

und durchgeführt habe - den Katalog schrieb Dr. Matsche, jetzt Professor für Kunstgeschichte in Münster/Westf. - nimmt es mich Wunder, daß überhaupt niemals zitiert wird, woher Herr Straub all sein Detail-Wissen hat.

Die neueste Forschung zum Thema Johannes v. Nepomuk setzte 1970, als wir die erste Ausstellung planten, ein. Vielleicht liegt es an dem Autor des historischen Beitrags, Prof. Dr. Ferdinand Seibt, der Ihnen sicher bekannt ist, daß Herr Straub weder ihn noch die anderen Mitarbeiter an dem Unternehmen nennt. Bitte, verstehen Sie mich nicht falsch. Es geht hier keineswegs um persönliches Prestige. Aber es geht darum, daß immerhin in den letzten 10 Jahren eine Figur, die religionsgeschichtlich interessant ist, in das Blickfeld gerückt wurde, daß sechs Ausstellungen (München, Passau, Wien, Lindau, Corvey, Salzburg) von vielen Tausenden von Menschen besucht wurden und nun im Nachhinein das Ganze mit einem distanzierten negativen und etwas säuerlichen Artikel seinen Abschluß findet.

Für den Autor oder Redakteur von Katalogen ist es durchaus ersichtlich, welche Beiträge Herr Straub besonders interessiert haben; er setzt sich nun mit den Nichtgenannten auseinander, so, als würde er selbst nach langer wissenschaftlicher Forschung nun seine persönliche Ansicht zur Geschichte des Johannes v. Nepomuk anbringen müssen. Dies geschieht bei all seiner Kenntnis dann (5 Monate nach der Eröffnung, 5 Tage nach der Schließung der Salzburger Ausstellung) "post festum" im wahrsten Sinne des Wortes, und die Quellen, aus denen alles geschöpft ist, werden nicht genannt. So finde ich das nicht richtig. Dabei hätten in diesem Jahr sehr viele Daten für einen Journalisten einen "Aufhänger" gegeben - sogar im Oktober noch! Prager Festwoche 1729! Es ist zudem ein Phänomen, daß dieser Heilige plötzlich in diesem Jahr eine ungeheure Aktualität bekommen hat, ähnlich wie Stanislaus in Polen. So ist es wohl bemerkenswert, daß Papst Johannes Paul II., der Österr. Bundespräsident Kirchschräger und die Kardinäle Tomasek und König sich zu dem Heiligen äußern, und zwar auch zu seiner Aktualität und zu dem Vorbild, das er ist. Er hat also, entgegen der Meinung von Herrn Straub, keine "blassen Umriss".

Mein Brief soll nicht ein Leserbrief im üblichen Sinn sein, sondern nur mein großes Bedauern darüber ausdrücken, daß zweimal innerhalb eines Jahres, in dem für die Kenntnis Böhmens und seiner europäischen Dimensionen die Chance war, etwas zu schreiben, dies in einer so seltsam unfreundlichen Art geschehen ist. Ich erinnere mich des zutreffenden Vergleichs, den in einem Leserbrief Götz Fehr gefunden hat, als er schrieb, "warum schickt man einen Mann, der an chronischem Heuschnupfen leidet, in blühende Wiesen, noch dazu in Böhmens Hain und Flur." Schade!

Mit freundlichen Grüßen

Katalog Salzburg folgt nach

Paul Dr. Herzogenberg
(Dr. v. Herzogenberg)

RUHR-UNIVERSITÄT BOCHUM

ABTEILUNG FÜR GESCHICHTSWISSENSCHAFT
PROF. DR. FERDINAND SEIBT

LEHRSTUHL MITTELALTERLICHE GESCHICHTE II
POSTFACH 10 21 48 - 4630 BOCHUM 1

BOCHUM-QUERENBURG
UNIVERSITÄTSSTRASSE 150
GEBÄUDE GA, 4. OG/129
TEL.: 02 34/7 00 26 50
TELEX 08 25 860

Herrn

Dr. Johann Georg Reißmüller
Redaktion der
Frankfurter Allgemeinen Zeitung
Postfach 3463
6000 Frankfurt/Main

DEN 2. November 1979

Lieber Herr Reißmüller,

bei der unseligen Karls-Affäre vor
Jahresfrist hatten Sie mir die Fairneß Ihrer Zeitung im Umgang
mit Leserbriefen empfohlen. Jetzt habe ich davon Gebrauch gemacht.

Die Reaktion Ihrer Zeitung war nicht die Veröffentlichung meines
Briefes, sondern eine persönliche, eine allzu persönliche Antwort
von Herrn Eberhard Straub. Ich mag mich nicht näher auf jene
Mischung von Ironie und Entstellung einlassen, die mir da auf
den Schreibtisch geriet. Ich hatte in meinem Leserbrief richtig-
stellen wollen, daß die von Herrn Straub spaltenlang vorgetragene
Lebensgeschichte des heiligen Nepomuk aus einem Salzburger Aus-
stellungskatalog stammt, den man zumindest hätte nennen müssen.
Die Antwort von Herrn Straub geht einfach an der Sache vorbei.
Meine Interpretation der Fakten und der Aufeinanderfolge - nicht
meine Wertungen - die er in seinem Beitrag benützte, ist neu und
in anderer Literatur, die er auch herangezogen haben will, nun
eben nicht zu finden. Für den zweiten ähnlich gründlich bean-
spruchten Beitrag gilt ähnliches.

Ich habe nach Ihrem Rat gehandelt, lieber Herr Reißmüller.
Ich habe mir Ärger eingehandelt. Ist das die Fairneß, die Sie mir
empfohlen hatten?

Mit freundlichen Grüßen

Ihr

Ferdinand Seibt

P. Angelus Waldstein-Wartenberg
Benediktinerabtei Ettal

8101 Ettal, den 4.11.79

Herrn Redakteur
J.G. Reißmüller
Frankfurter Allgemeinen Zeitung
6000 Frankfurt/Main Postfach 3463

Sehr geehrter Herr Reißmüller,

beiliegend übersende ich Ihnen eine Kopie eines Briefes, den ich an Herrn Eberhard Straub schrieb, nachdem er auf meinen Leserbrief anlässlich seines Nepomuk-Aufsatzes geantwortet hat. Dieser mein Brief an ihn ist lang und ob dieser Länge für Sie eine Zumutung, aber es genügt vielleicht, wenn Sie nur die erste Seite lesen. Herr Straub ist nämlich im Grunde nur auf die Punkte meines Briefes eingegangen, die nicht ihn selbst, sondern die Redaktion angehen, bittet mich aber gleichzeitig, meine kritischen Anmerkungen doch künftig an ihn selbst zu senden. Daß mich eine solche Stellungnahme sehr wenig befriedigen kann, werden Sie verstehen, und umso mehr scheint es mir gerechtfertigt, daß ich meinen Leserbrief gleichzeitig an Sie, an die Leserbriefredaktion und an Herrn Rühle geschickt habe. Ich mußte, nach meiner Erfahrung in Sachen Karl IV. vor eineinhalb Jahren, damit rechnen, daß die Dinge so laufen würden, wie sie nun liefen: Persönliche, am Thema vorbeigehende Antwort des Herrn Straub (bzw. Hinausreden auf die Redaktion) und keine Veröffentlichung eines Leserbriefes. (Ich glaube, ich habe mich in meiner Leserschrift kurz genug gefaßt, freilich waren es zum Teil rhetorische Fragen, die ich mir selbst hätte beantworten können.)

Es tut mir leid, Sie mit diesem Brief belästigen zu müssen, aber gerade weil ich die FAZ in ihrer Aufmerksamkeit für die Probleme in unseren östlichen Nachbarländern so schätze, paßt die Art und Weise, wie Herr Straub so einschlägige Themen wie Karl IV und Nepomuk behandelt, nicht, absolut nicht in dieses Gesamtbild, besorgt vielmehr das Geschäft derer, die an einer Belebung von Impulsen nicht interessiert sind, von Impulsen, die es - in diesem Fall - einem tschechischen Geistigkeit aufhelfen könnten.

Mit besten Wünschen und Grüßen

15

REDAKTION

Herrn
P. Angelus Waldstein-Wartenberg
Benediktinerabtei Ettal

8101 E t t a l

7. November 1979
Rm/VG

Sehr geehrter Hochwürdiger Herr,

mit Interesse habe ich Ihren Brief an Herrn Straub
gelesen. Ich habe mit ihm schon über die Sache ge-
sprochen. Doch muß ich dazu bemerken, daß Herr Straub
der Feuilleton-Redaktion angehört, die im Heraus-
geber-Gremium nicht ich repräsentiere, sondern Herr Fest.
Dieser ist im Augenblick auf Reisen. Nach seiner Rück-
kehr will ich auch mit ihm reden.

Mit freundlichem Gruß

Ihr

Reißmüller

(Dr. Johann Georg Reißmüller)

DR. JOHANN GEORG REISSMÜLLER
HERAUSGEBER
FRANKFURTER ALLGEMEINE ZEITUNG

6 FRANKFURT AM MAIN
HELLERHOFSTRASSE 2
TELEFON 06 11 - 7 59 11

Herrn
P. Angelus Waldstein-Wartenberg
Benediktinerabtei Ettal

8101 E t t a l

12. November 1979

Rm/VG

Verehrter, Hochwürdiger Herr,

Herr Straub war nicht zufrieden darüber, daß
ich Ihren Brief veröffentlichte; ich fand es
aber aus Gründen der Fairness geboten.
Herr Straub hat zu Böhmen ein eigenwilliges
Verhältnis und ist für Rat ziemlich unzugänglich.

Mit freundlichem Gruß

Ihr

Reißmüller

(Dr. Johann Georg Reißmüller)

8101 Ettal, 20. Nov. 79

Caro Professore, (= Seit)

nebst einigen Nepomucena, betreffend die erneute Kanonisierung des Johannes von Pomuk, näherhin den Advocatus diaboli Staub, möchte ich Ihnen Dank und Antwort auf Ihren heute eingetroffenen Brief schicken.

Ich hoffe, Ihnen mit unserem Wunsch nach einem Festvortrag zum Klosterjubiläum nicht zuviel aufgebürdet zu haben! Die ganze Gründungsgeschichte ist doch immer noch verwickelt und unaufgeklärt, war in ihrer konkreten Idee nicht von langer Dauer, hat aber virtuell doch eigentlich bis ins 20. Jahrhundert nachgewirkt mit ihrer seltsamen Legierung von Mönchs- plus Ritterstift. Aber was der Kaiser sich dabei gedacht hat? Und ob das Ritterstift bald eingegangen ist, weil Ludwigs Söhne ihnen die Sustentation entzogen, oder nicht eher umgekehrt, wie mir gestern P. Laurentius sagte: Ob die Söhne Ludwigs nicht deshalb einen Teil der Dotierung wieder an sich nahmen, weil das Ritterstift einfach nicht zustandekam ^{nicht, nur} und ihnen anachronistisch erschien? Eine ideell verbrämte Spitalstiftung für treue Veteranen? usw. usw.

Natürlich dachte ich an Sie nicht wegen der gesamten Klostergeschichte, sondern wegen des 14. Jahrhunderts, in dem Sie sich ja besonders umsehen mußten bzw. umgesehen haben, also eben: der Gründung wegen, deren Jubiläum wir an eben diesem 28. April feiern wollen. Dabei ist es mir immer wieder klar, daß Ettal eben dieser Gründungsgeschichte wegen 1900 wiedererstand und nicht Klöster viel älteren und ehrwürdigeren Namens hier rundherum wie Tegernsee, Benediktbeuern oder Wessobrunn. Das Gnadenbild ist und bleibt der Fokus der Ettaler Geschichte.

Nun ist es mir natürlich klar, daß wir Sie mit Material versorgen müssen, soweit nicht die berühmt gut organisierte Bochumer Uni-Bibliothek Sie damit versorgt. Dabei denke ich eher an ein Literaturverzeichnis als an ganze Text(kopien). Ich werde mich, nachdem Sie mich mit Ihrem Brief daran erinnert haben, darum bemühen. So manches kommt ja auch im Zusammenhang mit der Wittelsbacher Ausstellung neu daher, z.B. ein Aufsatz über die Ettaler Madonna, der im Katalog Platz finden soll.

Die Daten des Gründungstags und seiner Feierlichkeiten, soweit sie festliegen, sehen so aus: 27. April 17.00 Vesper mit dem Abt-Primas,

28. April 10.00 Pontifikalamt mit Kardinal Ratzinger

15.00 Festakademie (mit Ihrem Vortrag)

18.00 Vesper

Was wir uns sonst noch ausgeheckt haben, z.B. eine Ausstellung in unserer Aula, wächst uns bereits über den Kopf, denn z.Zt. bin ich volleingesetzter Lehrer...

AK 18

RUHR-UNIVERSITÄT BOCHUM

ABTEILUNG FÜR GESCHICHTSWISSENSCHAFT
PROF. DR. FERDINAND SEIBT

LEHRSTUHL MITTELALTERLICHE GESCHICHTE II
POSTFACH 10 21 48 - 4630 BOCHUM 1

BOCHUM-QUERENBURG
UNIVERSITÄTSSTRASSE 150
GEBÄUDE GA, 4. OG/129
TEL.: 02 34/7 00 26 50
TELEX 08 25 860

Herrn
Pater Angelus Waldstein-Wartenberg
Kloster Ettal

DEN 5. Dezember 1979

8101 Ettal

Hochwürden,

Ihr Brief an Herrn Straub war mir eine Labsal, wenn er auch benediktinischer Mühsal entsprang. Die war freilich wohl recht am Platze. Ich halte Herrn Straub für einen sehr gescheiten, aber oberflächlichen Kopf und es hat sich womöglich bisher noch niemand die gehörige Mühe gemacht, ihm seine Oberflächlichkeiten nachzuweisen. In dieser Hinsicht ist möglicherweise Ihr Brief ein Anstoß für ihn zur Selbstkritik.

Ich hoffe Sie bald wieder einmal zu sehen - es bereiten sich alle möglichen Dinge vor.

Recht herzlich

Ihr

Ferdinand Seibt

X7.19

LEONHARD REINISCH

5. II. 1980

Herrn P. Engelher,
Ihre sprach ich mit K. J. Weber
im Rom, der sich herzlich freut.
Er erzählt von einem - die er mein
empfehlen. P. Nepomuk es ist
in der FAZ nur durch West N. - Per-
manen Grund und mehr, die
Welt gegen einen Leserbrief
schreiben, am besten mit Fruchtblat
am P. P. P. Ich habe den
Artikel nicht gesehen. Volkswirtschaft
ist es auch schon in spirit. Polenpolitik
hat die Rom auch mehr
Bilder gesprochen.

Bestenfalls, noch ein Foto

Mit dem besten Glück

Dr. Viktor Frhr. v. d. Lippe
Landgraf Philipp-Strasse 19
Frankfurt am Main

4.11.1979

Sehr geehrter Pater Angelus!

Ich habe soeben Ihre Leserschrift in
der FAZ zum Thema Johannes Nepomuk gelesen
und habe die Lektüre geradezu als Wohltat
empfunden! Ebenso wie Sie habe ich mich
über den halbtrüben und halbungen
Artikel geärgert, mit welchem der Heilige
in Zweifel gezogen wurde. Diese Protestanten
wie sie in der FAZ vorherrschend sind -
glauben im allgemeinen an wenig, aber es
reicht immer noch dazu, den Katholiken
eins auszuweisen. Vergl. den FAZ-Artikel
von Küng. Ich empfinde jede Brückenstatue
des hl. Johannes Nepomuk als einen freund-
lichen frommen Gruss, um so mehr freute mich
Ihre treffende Zuschrift.

Mit dem Ausdruck meiner aufrichtigen
Hochachtung bin ich Ihr ergebener

V. v. d. Lippe

11. "

